

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 ▪ Sayı/No: 3 ▪ Aralık/December 2025

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör / Editor

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Öğr. Üyesi Şerife AKINCI TOK

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bozkurt ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Emre ÖZSOY

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Arş. Gör. Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

Öğr. Gör. Yunus Emre TAŞKIN

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Öğr. Gör. Ufuk TOK

Okuyucu / Final Reader

Dr. Alper ÖZKAN

Sekreter / Secretary

Arş. Gör. Ahmet CÜLÜK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Birol AKGÜL	Prof. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU
Prof. Dr. Savaş ÇEVİK	Doç. Dr. Eray BAYRAMOL
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Doç. Dr. Atilla BEDİR
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL	Doç. Dr. Serkan ERDAL
Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU	Doç. Dr. Coşkun ERDOĞAN
Prof. Dr. Ali GÜRSEL	Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Doç. Dr. Gencay KARAKAYA
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA	Doç. Dr. Tuğrul KORKMAZ
Prof. Dr. Hayri KESER	Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Doç. Dr. Esma ÖZDAŞLI
Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER	Doç. Dr. Murat ŞAHİN
Prof. Dr. Arif SARI	Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM
Prof. Dr. Okan TAŞAR	Doç. Dr. Gökberk YÜCEL
Prof. Dr. Erol TURAN	Dr. Öğr. Üyesi Emrah KAYA
Prof. Dr. Turgay UZUN	

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz, *Google Scholar* ve *SOBİAD* tarafından taranmaktadır.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published in every four months by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Türkiye. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714

Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Aralık/December 2025

İÇİNDEKİLER

Yalçın SARIKAYA Editörün Notu / <i>Editor's Note</i>	347
Tuğba ÇAKIROĞLU Enerji Politikaları Üzerinden Yumuşak Güç İnşası: Avrupa Birliği Örneği <i>Building Soft Power Through Energy Policies: The Example of the European Union</i> (Araştırma Makalesi)	351
Konur Alp DEMİR Türk Mitolojisindeki Bozkurt Sembolünün Alp Kimliğine Dönüşümü <i>The Evolution of the Bozkurt Symbol in Turkish Mythology into the Alp Identity</i> (Araştırma Makalesi)	379
Sevda Nur ÇEVİK TEKELİOĞLU Türk Modernleşmesinin Zihinsel Haritasında Eşikte Duran Aydın Ahmet Hamdi Tanpınar <i>The Liminal Intellectual in the Mental Map of Turkish Modernization Ahmet Hamdi Tanpınar</i> (Araştırma Makalesi)	409
İlker KARAKOYUNLU Sivil İtaatsizlik Kavramı Odağında Cerattepe Eylemlerinin Ekolojik İncelenmesi <i>Ecological Analysis of the Cerattepe Protests Focusing on the Concept of Civil Disobedience</i> (Araştırma Makalesi)	433
Murat Kağan TOPRAK İstihbarat Olgusunun Yaşadığı Dönüşümün Tarihsel Bir Perspektifle Analiz Edilmesi: İstihbarattan İntelligence'ye <i>An Analysis of the Transformation of the Intelligence Phenomenon from a Historical Perspective: From Intelligence to Intelligence</i> (Araştırma Makalesi)	457

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Dergimizin 16. cildinin üçüncü sayısını okurlarımızın ve akademik çevrelerin yararına sunmanın yanında 2025 yılını kapatıp yeni bir yıla kapı aralamının heyecanını yaşamaktayız.

Türkiye'nin yakın çevresinde yoğunlaşan bölgesel ve küresel boyutlu çatışma ve uyuşmazlıklar önümüzdeki yılların huzurla geçmesi için oldukça sınırlı bir umut ışığı sunsa da hayatın, siyasetin, üretimin ve yönetimin devamı da bir gerçektir. Doğrusu, bir yandan da insan hayatını doğrudan etkileyen kritik bilimsel, ekolojik ve/veya sosyal değişim ve dönüşümlere şahit olmaktayız.

Böylesine hızlı değişen ve dönüşen dünyada insan hayatını etkileyen bu gelişmeler, başta devletler olmak üzere uluslararası aktörlerin siyasalarını da yeniden biçimlendirmektedir.

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ Dergisi'nin bu sayısında ilk makale uluslararası ilişkiler alanındadır. Başta Ukrayna Savaşı olmak üzere dünya genelinde yaşanan pek çok çatışma ve savaşla önemi daha da artan enerji sektörünün gündemdeki ağırlığı artarken Tuğba ÇAKIROĞLU'nun kaleme aldığı "Enerji Politikaları Üzerinden Yumuşak Güç İnşası: Avrupa Birliği Örneği" başlıklı araştırma makalesinde, Avrupa Birliği'nin enerji politikalarını bir dış politika aracı olarak nasıl kurguladığı ve bu yolla yumuşak güç inşasını nasıl gerçekleştirdiği ele alınmıştır. Ayrıca yazar, enerji diplomasisi, arz güvenliği, karbon nötr hedefler, yenilenebilir dönüşüm süreçleri ve çevresel düzenlemeler üzerinden AB'nin küresel ölçekte etkisini artırma stratejilerini ayrıntılı olarak analiz etmiştir.

Konur Alp DEMİR'in "Türk Mitolojisindeki Bozkurt Sembolünün Alp Kimliğine Dönüşümü" başlıklı makalesi, mitolojinin, tarih bilimindeki yeri ve önemini ayrıntılı şekilde ele almıştır. Geçmiş anımlandırabilmek, geleceği şekillendirebilmek ve bilinmeyen kapıları aralaya-bilmek için mitolojik anlatımların önemli bir araç olduğunu öne süren yazar, bu yönüyle Türk Mitolojisinin, Türklerin varoluş ve hayatta kalma süreçlerini açıklama açısından büyük öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte yazar, Türk Mitolojisi'nin Türk kimliğinin oluşumu açısından da önemli olduğunun altını çizmiş ve Türklerin Bozkurt sembolünü Alp karakteriyle bütünleştirmesine dikkati çekmiştir.

“Türk Modernleşmesinin Zihinsel Haritasında Eşikte Duran Aydın Ahmet Hamdi Tanpınar” başlıklı makalesinde Sevda Nur ÇEVİK TEKELİOĞLU, Türk edebiyatının ve Türk siyasal hayatının önemli simalarından Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Türk modernleşme sürecine katkılarını, bu çerçevede kendisinin herkesçe bilinen entelektüel konumunu analiz etmiştir. Bu sayının en dikkat çeken çalışmalarından olan bu makalede yazar, Tanpınar’ın düşünce dünyasını özgün bir şekilde ele alarak esasen Türk modernleşmesinin ufuklarını ortaya koymaya çalışmıştır.

İlker KARAKOYUNLU’nun hazırladığı *“Sivil İtaatsizlik Kavramı Odağında Cerattepe Eylemlerinin Ekolojik İncelenmesi”* başlıklı çalışma, siyaset bilimi alanının ilgi çeken bir kavramına odaklanmıştır. *“Sivil itaatsizlik”* olgusunu ele alan çalışmada yazar, sivil itaatsizlikle birlikte çevre hakkı ve insan hakları üzerinden Türkiye’deki *“Cerattepe çevre hareketini”* analiz etmiştir. Artvin’in Cerattepe bölgesinde 1990’lı yıllardan bu yana yürütülen madencilik faaliyetleri zaman zaman Artvin halkının ve çeşitli STK temsilcilerinin protestolarıyla gündeme gelmiştir. Bu protestolar, Türk siyasal hayatında kayıtlara geçen önemli örneklerden birisi olmuştur. Cerattepe örneğinin, sağlıklı bir çevre hakkının yalnızca ekolojik bir mesele olmadığını, aynı zamanda toplumsal farkındalık, demokratik katılım ve kolektif sorumlulukla doğrudan bağlantılı olduğunu iddia eden yazar, çevre hakkının yerel ve ulusal düzeyde toplumsal bir sorumluluk olarak nasıl somutlaştığı ve sivil itaatsizlik araçlarıyla güçlendirilebileceği sonuçlarına ulaşmıştır. Çalışmada Artvin halkının, madencilik faaliyetlerinin yol açabileceği çevresel ve toplumsal tehditlere karşı yürüttüğü paneller, toplantılar, protestolar, eylemler, yürüyüşler ve sosyal medya kampanyaları detaylı biçimde incelenmiştir.

Son olarak Murat Kağan TOPRAK, *“İstihbarat Olgusunun Yaşadığı Dönüşümün Tarihsel Bir Perspektifle Analiz Edilmesi: İstihbarattan Intelligence’e”* başlıklı makalede önce istihbarat olgusunun tarihsel sürecini, yöntem ve kullanılan teknolojik araçlar bağlamında ele almıştır. Çalışmada, istihbaratın salt bir bilgi toplama faaliyetinden ziyade yazarın ifadesiyle *“nasıl stratejik bir güç çarpanına ve bilişsel bir savaş alanına dönüştüğü”* analiz edilmiştir. Roma ve Emevî dönemlerinden başlayarak Soğuk Savaş ve günümüzdeki teknolojik

rekabeti ve bunun istihbarattaki dönüşüme etkisini inceleyen yazar merak uyandıran bu çalışmasında, bugün gerçekleşen yapay zekâ tartışmalarına dikkati çekerek stratejik analizde insan faktörünün öneminin daha da arttığını iddia etmektedir.

2010 yılında yayın hayatına başlayan dergimizin 72. sayısı (16/3) okurlarının huzuruna çıkması, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) ve Düşünce Dünyasında TÜRKİZ ailesi için gurur vesilesidir. 16. cildimizin üçüncü ve son sayısının, okurlarımız ve akademik hayatımız açısından faydalı olmasını dilerken, sayının hakemleri, alan editörleri ve teknik ekipte emek veren herkese şükranlarımı sunuyorum. Umarım 2026 yılı hepimiz için sağlık, bereket, verim ve huzur müjdecisi olur.

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 3 • Aralık/December 2025

ISSN: 1309-601X

ENERJİ POLİTİKALARI ÜZERİNDEN YUMUŞAK GÜÇ İNŞASI: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

*Building Soft Power Through Energy Policies: The Example of the
European Union*

Tuğba ÇAKIROĞLU

Bilim Uzmanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Türkiye, Enerji, Nükleer ve
Araştırma Kurumu, Ankara.
safrantugba78@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5128-4371

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 10.09.2025
Kabul Tarihi: 28.10.2025
DOI: 10.59281/turkiz.1781288

Kaynak göstermek için:

Çakıroğlu, T., (2025). Enerji Politikaları Üzerinden Yumuşak Güç İnşası: Avrupa
Birliği Örneği. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(3): 351-377.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

ENERJİ POLİTİKALARI ÜZERİNDEN YUMUŞAK GÜÇ İNŞASI: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

*Building Soft Power Through Energy Policies: The Example of
the European Union*

Tuğba ÇAKIROĞLU

Bilim Uzmanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Türkiye, Enerji, Nükleer
ve Araştırma Kurumu, Ankara.
safrantugba78@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5128-4371

Özet

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin (AB) enerji politikalarını bir dış politika aracı olarak nasıl kurguladığını ve bu yolla yumuşak güç inşasını nasıl gerçekleştirdiğini incelemektedir. Sürdürülebilirlik, yeşil dönüşüm ve çevre temelli stratejiler, AB'nin norm aktarımı, değer temelli ilişkiler kurması ve iş birliğine dayalı dış politika üretiminde belirleyici rol üstlenmektedir. Enerji diplomasisi, arz güvenliği, karbon nötr hedefler, yenilenebilir dönüşüm süreçleri ve çevresel düzenlemeler üzerinden AB'nin küresel ölçekte etkisini artırma stratejileri ayrıntılı olarak analiz edilmektedir. Böylece enerji politikalarının, AB'nin normatif gücünü pekiştiren, uluslararası sistemde liderliğini güçlendiren ve stratejik özerkliğini destekleyen çok boyutlu bir mekanizma olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç, Avrupa Birliği, Enerji Diplomasisi.

Abstract

This study examines how the European Union (EU) designs its energy policies as a foreign policy tool and how it achieves soft power through this approach. Sustainability, green transformation, and environment-based strategies play a decisive role in the EU's norm transfer, value-based relationship building, and cooperation-based foreign policy production. The EU's strategies for increasing its global influence through energy diplomacy, supply security, carbon neutrality targets, renewable transition processes, and environmental regulations are analyzed in detail. Thus, it is emphasized that energy policies are a multidimensional mechanism that reinforces the EU's normative power, strengthens its leadership in the international system, and supports its strategic autonomy.

Keywords: Soft Power, European Union, Energy Diplomacy.

Giriş

21. yüzyılda uluslararası ilişkiler sisteminin temel dinamikleri dönüşüme uğrarken, devletlerin ve ulusüstü aktörlerin dış politika araçlarında da belirgin bir çeşitlenme yaşanmıştır. Bu çeşitlenmenin en dikkat çeken yönlerinden biri, enerji politikalarının yalnızca teknik ve ekonomik bir alan olmaktan çıkarak diplomatik ve stratejik boyutlar kazanmasıdır. Enerji, bir yandan devletlerin iç ekonomik yapıları ve kalkınma hedefleriyle doğrudan ilişkilendirilirken, diğer yandan dış politikalarının şekillendirilmesinde etkili bir kaldıraç hâline gelmiştir. Bu dönüşümle birlikte enerji politikaları, geleneksel anlamda "sert güç" (hard power) unsurlarıyla ilişkilendirilmekten uzaklaşarak, giderek "yumuşak güç" (soft power) üretme kapasitesine sahip bir enstrüman olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Nye, 2004). Özellikle enerji güvenliği, çevresel sürdürülebilirlik ve yenilenebilir enerji yatırımları gibi konular, aktörlerin küresel ölçekte çekim gücü oluşturmada önemli rol oynamaktadır.

Yumuşak güç, Joseph Nye tarafından geliştirilen bir kavram olup, bir aktörün başkalarını kendi istekleri doğrultusunda ikna etme, cazibe yaratma ve normatif üstünlük kurma kapasitesi olarak tanımlanır. Bu bağlamda yumuşak güç, zorlama veya maddi teşvikler

yerine kültürel değerler, siyasi idealler ve dış politikada ahlaki tutumlar gibi soyut faktörler yoluyla etki yaratmayı amaçlar. Avrupa Birliği (AB), bu tanımın en uygun örneklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Kuruluş felsefesi ve işleyiş mekanizmaları gereği yumuşak güce dayalı araçları ön planda tutan AB, enerji politikalarını da bu doğrultuda bir dış politika aracı olarak yapılandırmaktadır. Avrupa Birliği'nin temelleri, 1951 tarihli Paris Antlaşması ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na (AKÇT) dayanmaktadır. AKÇT'nin kuruluş amacı, Fransa ile Almanya arasında savaşın “düşünülemez ve fiilen imkânsız hâle getirilmesi” olarak tanımlanmıştır (Treaty Establishing the European Coal and Steel Community, 1951; Britannica, 2024). Bu durum, Birliğin başlangıçta güvenlik ve ekonomik iş birliği ekseninde daha çok sert güç unsurlarına dayalı bir entegrasyon modeli benimsediğini göstermektedir. Ancak 1990'lardan itibaren Avrupa Birliği, ekonomik bütünleşme sürecini siyasi ve normatif bir çerçeveye taşıması; demokratik değerlerin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün yayılımı üzerinden yumuşak güç unsurlarını öne çıkaran bir dış politika anlayışı geliştirmiştir (Nye, 2004; Manners, 2002). Bu bağlamda enerji politikaları da sadece ekonomik çıkar aracı değil, normatif güç kimliğini destekleyen bir dış politika enstrümanı hâline gelmiştir (Youngs, 2009; Belyi, 2015). Enerji, AB'nin dış ilişkilerinde normatif değerler, çevresel duyarlılık, sürdürülebilirlik ve karşılıklı bağımlılığa dayalı bir iş birliği çerçevesi sunma imkânı sağlamaktadır (Herranz-Surrallés, 2016).

Avrupa Birliği'nin enerji politikaları başlangıçta öncelikle enerji arz güvenliği üzerine odaklanmış olsa da, zamanla çevresel sürdürülebilirlik, enerji geçişi, dijitalleşme ve yeşil ekonomi dönüşümü gibi hedeflerle bütünleşmiştir. Söz konusu dönüşüm çerçevesinde öne çıkan Avrupa Yeşil Mutabakatı, sadece Birlik içerisindeki çevresel düzenlemeler kapsamında değil; aynı zamanda dış politika düzleminde değer yayılımı, normatif güç kullanımı ve küresel standart belirleme aracı olarak tasarlanmıştır (Marcu 2021; Biresselioğlu & Solak 2024; ECFR 2022). Avrupa Birliği'nin enerji

politikaları başlangıçta öncelikle enerji arz güvenliği üzerine odaklanmış olsa da, zamanla çevresel sürdürülebilirlik, enerji geçişi, dijitalleşme ve yeşil ekonomi dönüşümü gibi hedeflerle bütünleşmiştir. Söz konusu dönüşüm çerçevesinde öne çıkan Avrupa Yeşil Mutabakatı, sadece Birlik içerisindeki çevresel düzenlemeler kapsamında değil; aynı zamanda dış politika düzleminde değer yayılımı, normatif güç kullanımı ve küresel standart belirleme aracı olarak tasarlanmıştır (Marcu 2021; Biresselioğlu & Solak 2024; ECFR 2022). Bu strateji doğrultusunda AB, özellikle Batı Balkanlar, Doğu Ortaklığı ülkeleri, Orta Asya ve Akdeniz havzasında enerji iş birliklerini derinleştirmektedir. Batı Balkanlar Enerji Topluluğu (Energy Community) aracılığıyla Arnavutluk, Sırbistan, Kuzey Makedonya ve Karadağ gibi ülkelerde AB enerji müktesebatının benimsenmesi teşvik edilmekte; Doğu Ortaklığı kapsamında Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ile enerji verimliliği ve piyasa entegrasyonu projeleri yürütülmektedir. Ayrıca Akdeniz için Birlik (Union for the Mediterranean) girişimi çerçevesinde yenilenebilir enerji yatırımları, hidrojen altyapısı ve yeşil enerji tedarik zincirleri desteklenmektedir (European Commission 2023; Energy Community 2024; UfM 2022). Bu tür ilişkiler yalnızca ekonomik çıkarlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda AB'nin normatif değerlerini dış aktörlere aktarmayı da hedeflemektedir (Belyi, 2015). Örneğin, Batı Balkanlar'daki enerji piyasalarının serbestleştirilmesi ve Ukrayna'nın AB elektrik şebekesi (ENTSO-E) ile senkronizasyonu, AB'nin enerji diplomasisi kapsamında yumuşak güç inşasının somut örnekleri arasında değerlendirilmektedir (ENTSO-E 2022; European Commission 2024). Enerji politikalarının yumuşak güç üretimindeki rolünü anlamak için AB'nin enerji alanındaki kurumsal dönüşüm sürecine de dikkat etmek gerekmektedir. 2009 Lizbon Antlaşması ile birlikte enerji politikaları, Birliğin ortak dış politikası içerisinde daha belirgin bir yer edinmiştir. Bu dönemde oluşturulan Avrupa Enerji Topluluğu, Enerji Birliği stratejisi ve dış enerji temsilciliği girişimleri, AB'nin enerji alanındaki küresel görünürlüğünü artırmıştır. Enerji diplomasisi kapsamında yürütülen çok taraflı girişimler (örneğin,

Güney Gaz Koridoru veya Akdeniz Güneş Planı gibi projeler) yalnızca enerji arz güvenliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa değerlerinin ve standartlarının yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu da enerji politikalarının sadece stratejik değil, aynı zamanda ideolojik ve normatif bir araç olarak da kullanılabildiğini ortaya koymaktadır.

AB, uluslararası arenada çevre ve iklim değişikliği ile mücadele konusunda liderlik iddiası taşımakta ve bu kapsamda enerji sektöründeki dönüşümü küresel ölçekte yaygınlaştırmayı hedeflemektedir. AB Komisyonu'nun gelişmekte olan ülkelerle enerji teknolojileri alanında iş birliği yapması, düşük karbon ekonomisine geçişi teşvik etmesi ve sürdürülebilir enerji finansmanını desteklemesi, bu stratejinin temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Örneğin, Senegal ile imzalanan Adil Enerji Geçiş Ortaklığı (JETP) çerçevesinde 2,8 milyar dolarlık bir paketle yenilenebilir enerji yatırımları ve elektrik şebekesi güçlendirmeleri desteklenmektedir (Climate Finance in Senegal, 2025). Ayrıca, Avrupa Komisyonu'nun 2021–2027 dönemi için LIFE Programı kapsamında 5,45 milyar avro tahsis edilerek çevre ve iklim eylemleri desteklenmektedir (LIFE Programme, 2023). Bu süreçte AB'nin geliştirdiği finansal araçlar, hukuki çerçeveler ve teknik uzmanlık, özellikle enerji dönüşüm sürecinde olan ülkeler için cazip bir model oluşturmaktadır. *Örneğin, Batı Balkanlar'da enerji piyasalarının serbestleştirilmesi ve AB müktesebatının benimsenmesi süreci, bölge ülkelerinin enerji düzenlemelerini AB normlarına uyumlu hâle getirmesine ve enerji politikalarında AB standartlarını benimsemesine yol açmıştır (Energy Community, 2024). Benzer şekilde, Doğu Ortaklığı ülkeleri ve Afrika'daki düşük karbon enerji projeleri, AB'nin değer ve normatif çerçevesini dış aktörlere yaymasını sağlamaktadır (European Commission, 2023; Marcu, 2021). Bu durum, AB'nin enerji politikaları aracılığıyla sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve normatif bir çekim yaratmayı başardığının somut bir göstergesidir.

Bu çalışmanın temel amacı, Avrupa Birliği'nin enerji politikalarını yumuşak güç stratejisinin bir aracı olarak nasıl yapılandırıldığını ve uyguladığını analiz etmektir. Bu çerçevede çalışmada, AB'nin enerji

strateji belgeleri, dış politika uygulamaları, enerji diplomasisi girişimleri ve uluslararası iş birlikleri üzerinden yumuşak güç inşası süreci ele alınacaktır. Ayrıca AB'nin enerji politikalarının hedef bölgelerde ne ölçüde etki yarattığı, hangi araçları kullandığı ve bu stratejinin sürdürülebilirliğinin hangi koşullara bağlı olduğu tartışılacaktır. Böylelikle enerji politikalarının yalnızca ekonomik veya teknik bir alan değil, aynı zamanda dış politika ve normatif güç inşasında stratejik bir araç olarak nasıl işlev gördüğü ortaya konulacaktır.

1. Yumuşak Güç Kuramı ve Enerji Politikaları

“Yumuşak güç” (soft power) kavramı, ilk kez Amerikalı siyaset bilimci Joseph S. Nye tarafından 1990 yılında literatüre kazandırılmış ve uluslararası ilişkiler kuramında geleneksel güç anlayışına alternatif bir perspektif sunmuştur. Nye'ye göre yumuşak güç, bir aktörün başkalarını kendi istediği doğrultuda davranmaya ikna edebilme yeteneğidir; ancak bu, zorlama veya maddi teşvik yoluyla değil, cazibe, değerler, kültür ve kurumlar aracılığıyla gerçekleşir (Nye, 2004). Bu anlamda yumuşak güç, askerî ve ekonomik baskı araçlarıyla tanımlanan “sert güç”ten (hard power) ayrılır ve gönüllü kabul, inandırıcılık ve meşruiyet temeline dayanır. Yumuşak güç, özellikle küresel yönetim alanında değer aktarımı, kimlik inşası ve uluslararası normların içselleştirilmesi açısından stratejik bir araç hâline gelmiştir (Chaban vd., 2017).

Yumuşak güç kavramı zamanla sadece devletlerarası ilişkilerde değil, bölgesel örgütler, çok uluslu yapılar ve sivil toplumun uluslararası etkisi gibi daha geniş bağlamlarda da kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler (BM) ve benzeri aktörler, bu bağlamda yumuşak gücü normlar, insan hakları, çevre duyarlılığı ve çok taraflı işbirliği üzerinden inşa eden örnekler arasında yer almaktadır (Keukeleire & Hooijmaaijers, 2014). Özellikle Avrupa Birliği, yumuşak gücü sadece dış politikada değil, aynı zamanda ticaret, çevre, kültür ve enerji politikaları gibi alanlarda da çok boyutlu olarak uygulamaktadır (Smith, 2013).

Enerji, tarih boyunca ulusal güvenlik ve ekonomik büyüme açısından kritik bir kaynak olmuş, bu nedenle çoğu zaman sert güç araçlarıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak özellikle 21. yüzyılda enerji politikaları, çevresel sürdürülebilirlik, yeşil dönüşüm ve enerji diplomasisi gibi yumuşak güç öğeleriyle yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Bu dönüşümün temelinde, iklim kriziyle mücadele, yenilenebilir enerji teknolojilerinin yaygınlaşması ve enerji bağımlılığını azaltmaya yönelik uluslararası girişimler yer almaktadır (Goldthau & Sitter, 2015). Enerji alanındaki bu dönüşüm, aynı zamanda devletlerin küresel iklim politikalarına uyum sağlama kapasitesini bir meşruiyet göstergesi haline getirmiştir (Kuzemko vd., 2019).

Enerji politikaları artık sadece kaynak temininden ibaret değildir; aynı zamanda uluslararası aktörlerin değerler, normlar ve politik tercihlerini diğer ülkelere aktarabildikleri bir platform hâline gelmiştir. Bu bağlamda enerji, hem norm üretimi hem de bu normların ihraç edildiği bir araç olarak yumuşak gücün yeni bir boyutunu temsil eder (Kustova, 2020). Bu bağlamda enerji diplomasisi, sürdürülebilirlik normlarını içeren çok taraflı anlaşmalar ve bölgesel iş birlikleriyle desteklenerek yumuşak gücün kurumsal altyapısını pekiştirmektedir (Szulecki, 2016).

Avrupa Birliği, yumuşak güç kavramının kurumsallaşmış bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Manners (2002), AB'nin dış politikasının askeri güç yerine hukukun üstünlüğü, insan hakları, çevresel sürdürülebilirlik ve çok taraflılık gibi değerler üzerinden şekillendiğini belirtmektedir. Bu değerler, AB'nin uluslararası ilişkilerdeki normatif gücünü tanımlar ve dış politikasının temelini oluşturur. Enerji politikası da bu stratejinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Youngs (2009), AB'nin dış enerji stratejilerinin, normatif gücünü dış enerji tedarikçileri ve komşu ülkeler üzerinde yapılandırmasına olanak tanıdığını vurgulamaktadır.

Bu stratejiler, AB'nin enerji güvenliğini sağlarken, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ve iyi yönetim gibi normları dışa

aktarmayı amaçlamaktadır. AB'nin dış enerji politikaları, özellikle enerji verimliliği standartlarının, karbon salım hedeflerinin ve yenilenebilir enerji stratejilerinin üçüncü ülkelere aktarılması yoluyla normatif bir yön kazanmıştır. Örneğin, Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal), sadece AB içi dönüşümü değil, aynı zamanda AB ile iş birliği yapan ülkeler üzerinde de düzenleyici etkiler yaratmayı amaçlamaktadır (Fusiek, 2021). Yeşil Mutabakat kapsamında önerilen Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM), AB'nin iklim politikalarını küresel düzlemde yumuşak güç unsuru olarak kullanmasına olanak tanımaktadır (Zachmann & McWilliams, 2020).

Yumuşak gücün enerji politikaları üzerinden inşasında AB'nin "yeşil diploması" yaklaşımı dikkat çekicidir. Bu diploması biçimi, iklim değişikliğiyle mücadeleyle odaklanırken, AB'nin kendi normlarını uluslararası düzlemde kabul ettirme stratejisini de beraberinde getirir. Bu strateji yalnızca enerji arz güvenliği açısından değil, aynı zamanda sürdürülebilir bir küresel enerji yönetişimi yaratmak açısından da önemlidir (Volintiru, 2020). Yeşil diploması, AB'nin dış politika araçlarının çevreci yönelimler doğrultusunda yeniden şekillendiği ve küresel iklim liderliği iddiasını pekiştirdiği bir strateji olarak değerlendirilmektedir (Biedenkopf & Petri, 2021).

Enerji politikaları aracılığıyla yumuşak güç inşa etmek, birçok avantajla birlikte bazı zorlukları da beraberinde getirir. Birincisi, normatif gücün etkili olabilmesi için inandırıcılık ve istikrar gereklidir. AB'nin enerji normları ve politikaları, üye devletlerin farklı öncelikleri ve enerji stratejilerindeki değişkenlik nedeniyle bazen tutarsız algılanabilmekte, bu da dış aktörler nezdinde normatif çekiciliğin azalmasına yol açmaktadır (Buchan, 2015; Siddi, 2016). Ayrıca, enerji piyasalarındaki teknik ve ekonomik farklılıklar, yenilenebilir enerji entegrasyonu ve karbon azaltımı hedeflerinin uygulanabilirliğini sınırlandırmakta ve AB'nin yumuşak güç stratejisinin sahadaki etkisini azaltmaktadır (Youngs, 2009). AB'nin enerji hedeflerinin tutarlılığı ve uygulamadaki performansı, bu

gücün sürdürülebilirliğini doğrudan etkiler (Knodt vd., 2015). Avrupa Birliği (AB) içindeki bazı üye devletlerin farklı öncelikleri ve ulusal enerji stratejileri, ortak normatif dış politikanın etkisini sınırlayabilmektedir. Örneğin, Polonya ve Macaristan gibi Orta Avrupa ülkeleri, kömürlü enerji üretimine dayalı sistemlerini sürdürme eğilimindeyken, Danimarka ve Almanya gibi ülkeler yenilenebilir enerjiye geçişi önceliklendirmektedir (Buchan, 2015). Bu durum, AB'nin enerji güvenliği ve iklim politikaları gibi ortak hedeflere ulaşmada uyum eksikliklerine yol açmaktadır. Üye ülkelerin ulusal çıkarları ve enerji politikalarındaki farklılıklar, AB'nin dış enerji stratejilerinin etkinliğini ve normatif gücünü zayıflatmaktadır (Siddi, 2016). İkincisi, yumuşak gücün etkinliği, alıcı ülkelerin bu normlara ne ölçüde açık olduklarıyla doğrudan ilişkilidir. Örneğin, enerji arzının jeopolitik baskı altında olduğu bölgelerde, yumuşak güç unsurları beklenen etkiyi yaratamayabilir. Yine de enerji politikaları üzerinden geliştirilen normatif etki, askeri veya ekonomik zorlamaya kıyasla daha kabul edilebilir ve sürdürülebilir bir dış politika aracı sunmaktadır (Goldthau & Sitter, 2015). Bu bağlamda, enerji politikalarının yumuşak güç boyutu, uzun vadeli güven inşası, ortak değerlerin paylaşımı ve çok taraflı diplomatik ilişkilerin sürdürülebilirliğiyle doğrudan bağlantılıdır (Kustova, 2020).

2. AB'nin İklim Liderliği Stratejisi

Avrupa Birliği (AB), küresel iklim krizine yanıt olarak iklim politikalarını yalnızca çevresel sürdürülebilirlik kapsamında değerlendirmekle kalmamış, aynı zamanda bu politikaları dış politikasının ve küresel yönetim vizyonunun temel bir bileşeni hâline getirmiştir. Bu bağlamda, AB'nin iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik stratejileri, normatif bir liderlik anlayışı çerçevesinde yapılandırılmış ve Birliğin küresel düzeyde iklim politikaları üzerinde belirleyici bir aktör olma iddiasını güçlendirmiştir. Söz konusu stratejiler, yalnızca sera gazı salınımlarının azaltılmasına yönelik teknik önlemleri değil, aynı

zamanda çevresel değerler üzerinden küresel etkiler yaratma potansiyelini de içermektedir. AB'nin bu anlamda benimsediği yaklaşım, çevresel diplomasi, yeşil enerji dönüşümü ve sürdürülebilir kalkınma politikaları ile uyumlu olarak şekillenmiştir (Oberthür & Roche Kelly, 2008). Bu çok boyutlu strateji, AB'nin çevre alanındaki düzenleyici etkisini dış politika aracı haline getirerek, özellikle normatif güç olarak küresel iklim rejimlerinde merkezi bir rol üstlenmesini sağlamaktadır (Dupont, 2016).

AB'nin iklim liderliği stratejisinin temel taşı, 2019 yılında ilan edilen Avrupa Yeşil Mutabakatı'dır (European Green Deal). Bu stratejik belge, AB'nin 2050 yılına kadar karbon nötr hâle gelmesini hedeflemekte ve bu hedef doğrultusunda enerji, ulaştırma, sanayi, tarım ve finans sektörlerinde köklü yapısal dönüşümler öngörmektedir. Yeşil Mutabakat, AB içinde karbon ayak izinin azaltılmasını hedeflemenin ötesinde, aynı zamanda dış ilişkilerde çevre temelli iş birliklerini teşvik eden bir dış politika aracıdır. Bu yönüyle Mutabakat, AB'nin küresel çevre yönetiminde normatif bir güç olma stratejisini kurumsallaştırmakta ve çevresel diplomasiye yeni bir boyut kazandırmaktadır (European Commission, 2019). Bu kapsamda, sınırda karbon düzenleme mekanizması (CBAM) gibi politikalar, AB dışındaki ticaret ortaklarının da iklim politikalarıyla uyumlu hâle gelmesini teşvik ederek Birliğin küresel düzeyde normatif etkisini artırmaktadır. Bu durum, AB'nin ticaret ve iklim politikalarını bütüncül bir stratejiye dönüştürdüğünü ve çevre standartları yoluyla küresel normatif düzenlemeler oluşturduğunu göstermektedir (Meunier & Nicolaïdis, 2019).

AB'nin iklim stratejileri aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerle kurduğu ilişkilerde de belirleyici olmaktadır. AB, çevresel finansman araçları, teknik destek mekanizmaları ve kurumsal kapasite geliştirme programları aracılığıyla düşük karbonlu kalkınma modellerinin benimsenmesini teşvik etmektedir. Bu çerçevede, Küresel Avrupa (Global Gateway) yatırımları ve Uluslararası İklim Finansmanı Stratejisi, AB'nin çevresel normları ve değerleri dış aktörlere aktarmasında önemli araçlar olarak kullanılmaktadır. Bu

stratejik çabalar, iklim değişikliğiyle mücadeleyi küresel ölçekte kolektif bir sorumluluk olarak ele alma eğilimini yansıtmaktadır (Delreux & Happaerts, 2016). AB'nin çevre temelli kalkınma yardımları, yalnızca çevresel dönüşüm değil, aynı zamanda kurumsal kapasitenin AB normlarına uyarlanması yönünde de bir baskı mekanizması işlevi görmektedir (Bäckstrand & Elgström, 2013).

İklim liderliği stratejisi, AB'nin uluslararası alanda meşruiyetini güçlendirme amacına da hizmet etmektedir. AB, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Paris Anlaşması'ndan geçici olarak çekildiği dönemde (2017–2021), iklim liderliğini üstlenerek küresel çevre rejiminde oluşan boşluğu doldurma sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu süreçte AB, hem çok taraflı platformlarda aktif bir rol oynamış hem de ikili ilişkilerde çevre odaklı diplomatik girişimlerde bulunmuştur. AB'nin bu tutumu, çevre politikalarının yalnızca bir iç politika konusu değil, aynı zamanda dış politika stratejisi olduğu yönündeki paradigmatik değişimi açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Schunz, 2022). Bu dönemde AB, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında düzenlenen COP zirvelerinde aktif liderlik sergileyerek, küresel karar alma süreçlerinde yönlendirici bir pozisyon elde etmiştir (Torney, 2019).

Avrupa Birliği'nin iklim liderliği stratejileri, uygulama kapasitesi ve hedef ülkeler üzerindeki etkileri konusunda çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, AB'nin iklim finansmanı taahhütlerinin yetersiz olduğunu vurgulamakta ve sağlanan kaynakların iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum için gerekli finansmanı karşılamadığını belirtmektedir (The Guardian, 2024). Ayrıca, AB'nin karbon sınır ayarlama mekanizması (CBAM) gibi düzenlemeleri, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik baskılara ve kalkınma zorluklarına yol açmakta ve bu ülkelerde AB normlarının uygulanmasını zorlaştırmaktadır (EUS Studies, 2025). Bunun yanında bazı büyük emitör ülkeler, AB'nin iklim hedeflerini eleştirerek, hedeflerin güncellenmesi ve uygulanması konusunda gecikmeler yaşandığını ifade etmektedir (Reuters, 2025). Ayrıca

birçok hedef ülkede kurumsal kapasite eksikliği, AB'nin iklim normlarının sahada etkin bir şekilde uygulanmasını sınırlamaktadır (Güney & Yılmaz, 2025). Bu eleştiriler, AB'nin iklim liderliği stratejilerinin küresel düzeyde etkinliği için daha kapsayıcı ve uygulamaya dönük politikalar geliştirmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, AB'nin çevresel standartlarının ithal edilmesiyle oluşabilecek ekonomik maliyetler ve kalkınma hedefleri ile yaşanan uyumsuzluklar, iş birliği süreçlerini zaman zaman zorlaştırmaktadır. Ayrıca, Birlik içindeki üye devletlerin iklim politikaları konusundaki farklılıkları ve politika uyumu konusundaki yapısal zorluklar, stratejinin yeknesak bir şekilde uygulanmasını engelleyebilmektedir. Bu nedenle AB'nin iklim liderliği, yalnızca politika belgeleri ve stratejik söylemler üzerinden değil, aynı zamanda sahadaki etkiler, uygulama düzeyi ve dış aktörlerle kurulan ilişkiler bağlamında da değerlendirilmelidir (Dupont & Moore, 2020).

Özellikle Polonya ve Macaristan gibi bazı üye devletlerin fosil yakıtlara bağımlılıkları ve iklim politikalarına dirençleri, ortak hedeflere ulaşılmasını güçleştirmektedir (Skjærseth, 2021).

Sonuç olarak, AB'nin iklim liderliği stratejisi, çevre politikalarının küresel düzeyde normatif bir güç aracı olarak kullanılmasına ilişkin özgün bir örnek sunmaktadır. Enerji geçişi, yeşil mutabakat, karbon düzenlemeleri ve çevresel finansman gibi araçlar, AB'nin yumuşak güç kapasitesini artırmakta ve uluslararası sistemde çevresel değerler üzerinden meşruiyet kazanmasına katkı sağlamaktadır. Ancak bu stratejinin sürdürülebilirliği, hem içsel politika tutarlılığına hem de dış aktörlerle kurulan ilişkilerin karşılıklı çıkar temelinde yeniden yapılandırılmasına bağlıdır. Bu nedenle AB'nin iklim liderliği, sadece teknik ve çevresel değil, aynı zamanda jeopolitik, ekonomik ve diplomatik yönleriyle bütünsel olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla AB'nin iklim liderliği, yalnızca çevre odaklı bir strateji değil, aynı zamanda çok boyutlu bir dış politika aracı olarak değerlendirilmelidir (Van Schaik & Schunz, 2012).

3. Norm İhracı Mekanizmaları: Yasal düzenlemeler, Finansal teşvikler

Avrupa Birliği, yumuşak güç inşasında enerji politikalarını yalnızca ekonomik bir araç olarak değil, aynı zamanda normatif etkisini yaymak üzere stratejik bir kanal olarak kullanmaktadır. AB'nin enerji politikası çerçevesinde benimsediği çevre, sürdürülebilirlik ve piyasa serbestliği gibi normlar, hem iç pazarda uyumlaştırmayı hem de dış aktörler üzerinde etki kurmayı hedefler.

Bu bağlamda, AB'nin norm ihracı süreçlerinde iki temel mekanizma öne çıkmaktadır: yasal düzenlemeler ve finansal teşvikler. Her iki araç da enerji güvenliği, iklim değişikliğiyle mücadele ve enerji piyasası entegrasyonu gibi alanlarda AB'nin normatif gücünü inşa etmesini sağlamaktadır.

AB'nin bu çerçevedeki yaklaşımı, özellikle “politika yayılımı” (policy diffusion) kuramları kapsamında değerlendirilmektedir (Babb, 2013). Bu kuramlara göre, uluslararası örgütler ve bölgesel güçler, kendi norm ve standartlarını üçüncü taraflara yaymak amacıyla çeşitli kurumsal ve iktisadi araçları kullanmaktadır (Checkel, 2005; Börzel & Risse, 2009). AB ise bu yayılmayı hem normatif bir sorumluluk hem de dış politika çıkarı olarak tanımlamaktadır.

3.1. Yasal Düzenlemeler Yoluyla Norm İhracı

AB'nin enerji politikaları, dış aktörlere yönelik norm ihracının etkili araçlarından biri olarak yasal düzenlemeleri kapsamaktadır. Özellikle AB enerji müktesebatı (acquis communautaire), aday ve komşu ülkeler için bağlayıcı bir norm seti işlevi görmektedir. Bu müktesebat, enerji piyasalarının serbestleştirilmesi, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kaynaklarının desteklenmesi ve çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda kapsamlı yükümlülükler getirmektedir (Goldthau & Sitter, 2015).

AB'nin enerji müktesebatının temel bileşenleri arasında Elektrik Direktifi (2009/72/EC), Doğal Gaz Direktifi (2009/73/EC), Yenilenebilir Enerji Direktifi (2009/28/EC) ve Enerji Verimliliği

Direktifi (2012/27/EU) yer almaktadır. Bu düzenlemeler, enerji piyasalarının serbestleştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonu ve enerji verimliliği gibi hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır (European Commission, 2020).

AB, bu düzenlemeleri sadece kendi sınırları içinde değil, aynı zamanda komşu ve aday ülkelerle de uyumlaştırmaktadır. Örneğin, Enerji Topluluğu Anlaşması (Energy Community Treaty), AB müktesebatının enerji alanındaki bölümlerini, AB'ye üye olmayan ülkelerle paylaşmayı amaçlayan bir çerçeve sunmaktadır (Energy Community, 2025). Bu anlaşma, enerji piyasalarının serbestleştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonu ve çevresel sürdürülebilirlik gibi hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır (Energy Community, 2025).

Bu süreç, Avrupa Komşuluk Politikası (ENP) kapsamında AB ile ortaklık kuran ülkelerde enerjiyle ilgili yasal uyum sürecini hızlandırmakta ve böylece normatif bir yakınlaşma sağlamaktadır (Lavenex & Schimmelfennig, 2011). Örneğin, Ukrayna ve Moldova, Enerji Topluluğu Anlaşması'na taraf olarak, AB enerji müktesebatını ulusal mevzuatlarına entegre etmeye çalışmaktadırlar (Energy Community, 2025).

AB, özellikle Doğu Ortaklığı ülkeleriyle yaptığı Enerji Topluluğu Antlaşması gibi mekanizmalar aracılığıyla bu yasal düzenlemeleri sınırlarının ötesine taşımaktadır. Enerji Topluluğu çerçevesinde Arnavutluk, Ukrayna, Gürcistan gibi ülkeler AB enerji politikalarına ve düzenlemelerine uyum sağlamakla yükümlü hale gelmiştir (Bordoff & O'Sullivan, 2012). Bu, AB'nin enerji alanında dış politika araçlarını kullanarak normatif gücünü pekiştirdiğini ve enerji politikası üzerinden hukuki entegrasyon sağladığını göstermektedir.

Ayrıca, 2023 itibarıyla AB tarafından yayımlanan “REPowerEU” planı, dış tedarikçilere olan bağımlılığı azaltma amacı taşırken, aynı zamanda enerji standartlarını üçüncü ülkelere ihraç etmeye yönelik düzenleyici çerçevenin güçlendirildiğini ortaya koymaktadır (European Commission, 2022).

3.2. Finansal Teşvikler Yoluyla Norm İhracı

Finansal Finansal teşvikler yoluyla norm ihracı, Avrupa Birliği'nin enerji politikalarında önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır. AB, enerji normlarının dış ülkelere kabulünü sadece düzenleyici uyumla değil, aynı zamanda kapsamlı finansal teşviklerle de desteklemektedir (Lavenex & Schimmelfennig, 2011). Avrupa Komisyonu ve Avrupa Yatırım Bankası aracılığıyla sağlanan mali yardımlar, özellikle yenilenebilir enerji yatırımları, enerji altyapısı projeleri ve çevresel dönüşüm programları için önemli kaynaklar sunmaktadır (Youngs, 2009). Bu teşvikler, normların benimsenmesini hem gönüllülük hem de finansal zorlama çerçevesinde teşvik eden yumuşak güç stratejisinin temel ayağını oluşturmaktadır (Lavenex & Schimmelfennig, 2011; Youngs, 2009).

Örneğin, Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinde enerji altyapısının AB standartlarına uygun şekilde modernize edilmesi için sağlanan finansman, ilgili ülkelerin hem teknik kapasite geliştirmesini hem de AB normlarına bağlılığını artırmaktadır (Youngs, 2009). Aynı zamanda, bu destekler sayesinde enerji güvenliği, arz çeşitliliği ve karbon salınımlarının azaltılması gibi stratejik hedefler doğrultusunda AB politikaları dış ülkelere yaygınlaşmaktadır (Youngs, 2009). Bu durum, AB'nin finansal teşvikler aracılığıyla dış ülkelerdeki enerji politikalarını şekillendirme gücünü pekiştirmektedir (Lavenex & Schimmelfennig, 2011).

AB'nin 2021 yılında duyurduğu "Global Gateway" yatırım planı, normatif gücü küresel altyapı yatırımlarıyla birleştirme stratejisinin somut bir örneğidir (Teixeira, 2022). Bu program, dijitalleşmeden temiz enerjiye kadar birçok alanda kalkınmakta olan ülkelere AB değerlerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Teixeira, 2022). Bu yaklaşım, Çin'in "Kuşak ve Yol" girişimine karşı rekabetçi bir yumuşak güç aracı olarak da değerlendirilmiştir (Teixeira, 2022).

4. AB'nin Afrika ve Asya Enerji Ortaklıkları

Avrupa Birliği (AB), enerji politikası alanındaki yumuşak güç stratejisinin önemli bileşenlerinden biri olarak Afrika ve Asya ülkeleriyle kurduğu enerji ortaklıklarına büyük önem vermektedir. Bu ortaklıklar, enerji güvenliğinin sağlanması, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi amacıyla şekillenmektedir. AB, hem küresel enerji piyasalarındaki konumunu güçlendirmek hem de iklim değişikliğiyle mücadele hedeflerine ulaşmak için bu kıtalarda kapsamlı iş birliği mekanizmaları geliştirmiştir. Bu süreçte, enerji alanında norm ihracı, finansal teşvikler ve teknik destek gibi araçlarla yumuşak gücünü yaygınlaştırmaktadır.

4.1. Afrika'da Enerji Ortaklıkları ve Yumuşak Güç

Afrika kıtası, enerji kaynakları bakımından zengin olmasına rağmen altyapı eksiklikleri, yatırım yetersizlikleri ve teknik kapasite sorunlarıyla karşı karşıyadır. AB, bu zorlukların üstesinden gelmek amacıyla Afrika ülkeleriyle enerji alanında çok boyutlu iş birlikleri geliştirmektedir. En önemli girişimlerden biri, 2015 yılında başlatılan ve AB ile Afrika Birliği (AfB) arasında enerji alanında stratejik iş birliği sağlayan "Afrika-EU Enerji Ortaklığı"dır (African Union-European Union Energy Partnership - AEEP) (Hedberg & Olausson, 2019). Bu ortaklık, enerji altyapısının güçlendirilmesi, temiz enerji teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve enerjiye erişimin artırılması için politik ve teknik destek sunmaktadır.

AEEP'nin önemli bir amacı, Afrika'da yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesini teşvik ederek enerji piyasalarının sürdürülebilir ve kapsayıcı hâle getirilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda, güneş, rüzgar ve hidroelektrik gibi temiz enerji projelerine yönelik finansal destekler ve kapasite geliştirme programları önceliklidir. AB, Avrupa Yatırım Bankası ve diğer fonlar aracılığıyla bu projelere mali kaynak sağlamaktadır (Goldthau, 2016). Ayrıca, enerji verimliliği standartlarının yükseltilmesi ve

bölgesel enerji entegrasyonunun desteklenmesi de yumuşak gücün normatif aktarımını pekiştiren hususlar arasında yer almaktadır.

Örneğin, "Desert to Power" girişimi kapsamında Sahel bölgesinde fotovoltaik enerji kapasitesinin artırılmasına yönelik AB destekli yatırımlar, sadece enerjiye erişimi artırmakla kalmamakta, aynı zamanda bölgesel istikrar ve kalkınma hedeflerine de katkı sağlamaktadır (IEA, 2022). Bu tür projeler, AB'nin enerji diplomasisinin kalkınma odaklı bir yumuşak güç stratejisiyle örtüştüğünü göstermektedir.

AB'nin Afrika enerji ortaklıkları, aynı zamanda enerji güvenliği boyutuyla da stratejik bir öneme sahiptir. Kıta genelinde artan enerji talebinin karşılanması ve küresel enerji arzı üzerindeki olası risklerin minimize edilmesi, AB'nin uzun vadeli enerji politikasının ana hedefleri arasında yer alır. Bu kapsamda, AB, Afrika'nın enerji kaynaklarını hem ekonomik iş birliği hem de jeopolitik ilişkiler açısından istikrarlı bir partner olarak görmektedir (Scholvin & Wigell, 2018). Böylece, enerji alanındaki ortaklıklar, AB'nin küresel enerji piyasasında yumuşak güç unsuru olarak öne çıkmasına katkı sağlamaktadır.

Nitekim, AB'nin 2021 yılında ilan ettiği "Yeni AB-Afrika Ortaklık Stratejisi", enerji dönüşümünü merkezine alan politik bir çerçeve sunmakta ve yeşil enerji yatırımlarını dış politika aracı haline getirmektedir (European Commission, 2021). Bu strateji, Afrika kıtasında normatif gücün enerji üzerinden inşasında kilit rol oynamaktadır.

4.2. Asya ile Enerji İş Birlikleri: Stratejik ve Çevresel Yaklaşımlar

Asya kıtası, ekonomik büyüme ve sanayileşme hızının etkisiyle enerji talebinin en hızlı arttığı bölgelerden biridir. AB, Asya ülkeleriyle enerji alanında iş birliği geliştirerek hem ticari çıkarlarını korumayı hem de küresel iklim hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, AB'nin Asya'ya yönelik enerji politikaları, çevresel

sürdürülebilirlik, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji alanında normatif bir dönüşüm yaratmayı hedefler.

AB-Asya enerji iş birliği, özellikle Çin, Hindistan, Japonya ve Güneydoğu Asya ülkeleriyle enerji güvenliği ve temiz enerji alanlarında yoğunlaşmaktadır (Zhang & Gallagher, 2016). AB, bu ülkelerle enerji verimliliği standartlarının geliştirilmesi, karbon salınımlarının azaltılması ve yeşil enerji teknolojilerinin transferi konusunda çeşitli programlar yürütmektedir. Örneğin, AB'nin Japonya ile yürüttüğü "Enerji Diyalogu" ve Çin ile yapılan "Sürdürülebilir Enerji Ortaklığı" çerçevesinde enerji piyasalarının düzenlenmesi ve karbon piyasalarının geliştirilmesi için iş birliği yapılmaktadır (Patel & Ürge-Vorsatz, 2018).

Ayrıca, AB-ASEAN Enerji Ortaklığı çerçevesinde Güneydoğu Asya ülkelerinde sürdürülebilir enerjiye geçişi desteklemek üzere enerji verimliliği eğitimleri, politika danışmanlığı ve teknik yardım sağlanmaktadır. Bu mekanizmalar, AB'nin normatif gücünün kapasite artırımı yoluyla aktarımını pekiştirmektedir (ASEAN Centre for Energy, 2021).

Finansal teşvikler, Asya ülkeleri ile kurulan enerji ortaklıklarının temelini oluşturmaktadır. AB'nin Asya Kalkınma Bankası (ADB) ve diğer uluslararası finans kurumlarıyla iş birliği içinde sağladığı destekler, özellikle yenilenebilir enerji projeleri ve enerji altyapısı yatırımlarını kapsamaktadır. Bu yatırımlar, enerji arzının çeşitlendirilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması bakımından kritik öneme sahiptir. Ayrıca, AB tarafından desteklenen teknik eğitim ve kapasite geliştirme programları, bölgesel enerji entegrasyonunu ve piyasa şeffaflığını artırmayı hedeflemektedir (Biermann vd., 2017).

Örneğin, AB destekli "Switch-Asia" programı, sürdürülebilir tüketim ve üretim alışkanlıklarını yaygınlaştırmak amacıyla Asya'da 24 ülkede 130'dan fazla projeyi hayata geçirmiştir. Bu program, enerji verimliliği ve düşük karbon teknolojilerinin benimsenmesini

kolaylaştırmakta ve AB normlarının sahada uygulanmasını mümkün kılmaktadır (European Commission, 2022).

4.3. Ortaklıkların Yumuşak Güç ve Normatif Etkisinde

Afrika ve Asya enerji ortaklıkları, AB'nin küresel enerji yönetiminde yumuşak güç unsuru olarak öne çıkmasını sağlamaktadır. Bu ortaklıklar aracılığıyla AB, enerji alanındaki normlarını yaymakta, çevresel standartları benimsetmekte ve enerji politikalarında ortak vizyonlar oluşturabilmektedir. Yasal düzenlemeler, finansal teşvikler ve teknik destek mekanizmaları, AB'nin bu kıtalardaki enerji aktörleriyle etkileşiminde normatif bir hegemonya inşa etmektedir (Schreurs & Tiberghien, 2007).

Bu iş birliği modelleri, AB'nin sadece ekonomik çıkarlarını değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal kapsayıcılık hedeflerini de ön plana çıkarmaktadır. Böylece, enerji ortaklıkları, AB'nin enerji güvenliği stratejisi ile iklim politikalarının kesişim noktasında yer alan önemli araçlar olarak değerlendirilebilir. AB'nin Afrika ve Asya ülkeleriyle geliştirdiği bu enerji iş birlikleri, küresel enerji sisteminin dönüşümünde önemli bir yumuşak güç aktörü olmasına katkı sunmaktadır.

Sonuç

Avrupa Birliği (AB), yumuşak güç inşasında enerji politikalarını hem normatif hem de stratejik bir araç olarak etkin biçimde kullanmaktadır. Bu bağlamda Joseph Nye'in (2004) ortaya koyduğu yumuşak güç kuramı, AB'nin dış politikada "cezbetme" ve "örnek olma" kapasitesine odaklanmaktadır. AB'nin enerji ve iklim politikaları da bu kuramla doğrudan örtüşmektedir. Özellikle sürdürülebilirlik, çevre koruma, enerji verimliliği ve karbon nötrlük gibi kavramlar, AB'nin değer temelli yaklaşımının birer yansıması olarak ön plana çıkmaktadır. Bu stratejik yönelim sayesinde AB, enerji politikaları aracılığıyla yalnızca teknik değil, aynı zamanda normatif bir güç hâline gelmektedir. AB'nin bu dönüşüm süreci, sadece içsel kurumsallaşmayla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda dış

politika mimarisinin yeniden şekillenmesine de katkı sunmaktadır. Enerji ve iklim diplomasisi alanında AB delegasyonları ile dış temsilcilikler, normatif mesajların aktarılmasında aktif bir rol üstlenmektedir.

AB'nin iklim liderliği stratejisi, enerji politikalarının yumuşak güce dönüşmesinde belirleyici bir unsur hâline gelmiştir. 2019 yılında ilan edilen Avrupa Yeşil Mutabakatı, AB'yi küresel iklim gündeminin merkezine yerleştirmiştir. Bu mutabakat, 2050 yılına kadar karbon nötr olma hedefini yalnızca içsel bir politika hedefi olarak değil, aynı zamanda dış ilişkilerde bir normatif referans noktası olarak sunmaktadır. AB, iklim politikalarını dış partnerleriyle yürüttüğü iş birliklerinde temel bir öncelik hâline getirerek, iç hukuk düzenlemelerinde geliştirdiği normları uluslararası düzleme taşımaktadır. Bu durum, AB'nin iklim liderliğini yalnızca söylemsel değil, kurumsal ve uygulamaya dönük düzlemde de gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Avrupa Yeşil Mutabakatı bu bağlamda yalnızca bir çevre stratejisi değil, aynı zamanda dış politika ve ticaret aracı olarak da işlev görmektedir. Özellikle sınırda karbon düzenlemesi gibi mekanizmalar, AB'nin enerji ve çevre normlarını küresel ticaret sistemine entegre etmesine olanak tanımaktadır.

Bu liderlik, norm ihracı mekanizmaları ile desteklenmektedir. AB, enerji politikalarını destekleyen yasal düzenlemeleri dış aktörlerle kurduğu enerji iş birliklerinde bir standart olarak sunmakta ve uygulamaktadır. Üçüncü ülkelerle imzalanan enerji anlaşmalarında AB enerji mevzuatına uyum, çevre standartlarına bağlılık ve şeffaflık ilkeleri ön koşul olarak benimsetilmektedir. Bu yaklaşım, AB'nin “normatif güç” anlayışını dış politika düzleminde kurumsallaştırdığını göstermektedir. Yalnızca yasal düzenlemeler değil, aynı zamanda mali teşvik mekanizmaları da bu süreçte etkili birer araç işlevi görmektedir. Avrupa merkezli finansal kuruluşlar, üçüncü ülkelerdeki enerji projelerine destek verirken AB standartlarına uyumu teşvik etmektedir. Böylece AB, mali kaynaklarıyla birlikte normatif etkisini de pekiştirmektedir. Buna ek

olarak, enerji alanındaki bilimsel iş birlikleri, kalkınma programları ve teknik destek mekanizmaları da AB'nin dış politika stratejisinin önemli parçalarındandır. Enerji politikaları bu yönüyle yalnızca ekonomik ve çevresel hedefleri gerçekleştirmeyi değil; aynı zamanda AB'nin değerlerini ve normlarını küresel ölçekte yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır.

AB'nin Afrika ve Asya ile geliştirdiği enerji ortaklıkları, bu normatif stratejinin dışsal etkilerini görünür kılmaktadır. Afrika kıtasında sürdürülebilir enerjiye erişimi artırmayı hedefleyen projeler, hem kalkınma aracı hem de jeopolitik etki alanının genişletilmesi açısından önem taşımaktadır. Yenilenebilir enerji teknolojilerinin transferi, kapasite geliştirme çalışmaları ve kurumsal eşgüdüm gibi başlıklar, AB'nin uzun vadeli ortaklıklarını güçlendirmektedir. Benzer şekilde, Asya'daki iş birlikleri de AB'nin görünürlüğünü artırmakta ve sürdürülebilir enerji altyapılarının oluşturulması yoluyla normatif etki alanını genişletmektedir. Güneydoğu Asya ülkeleriyle yürütülen enerji girişimleri ve gelişmiş Asya ülkeleriyle yapılan yeşil dönüşüm anlaşmaları, AB'nin enerji politikalarını dış politikada diplomatik bir enstrümana dönüştürdüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği enerji politikalarını çok boyutlu ve bütüncül bir dış politika aracına dönüştürmüş durumdadır. Yumuşak güç kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, AB'nin enerji stratejileri yalnızca enerji arz güvenliği ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini değil, aynı zamanda normatif etkisini pekiştirme amacını da içermektedir. İç düzenlemelerini dış politikasının temel referansına dönüştüren AB, küresel enerji yönetiminde etkin bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Mali destekler, teknik iş birlikleri ve çevresel normların dışa yansıtılması, AB'nin değer temelli dış politika söylemini pratikte hayata geçirdiğini göstermektedir. Böylece AB, enerji politikaları aracılığıyla yumuşak gücünü stratejik biçimde kurgulamakta; normatif liderliğini uluslararası düzeyde pekiştirerek küresel enerji yönetiminde "standart belirleyici" bir aktör konumuna yükselmektedir.

Kaynakça

- Affairs Review, 22(1), 1–22.
- Babb, S. (2013). The Washington Consensus as transnational policy paradigm: Its origins, trajectory and likely successor. *Review of International Political Economy*, 20(2): 268–297.
- Bäckstrand, K., & Elgström, O. (2013). The EU's role in climate change negotiations: From leader to 'leadior'. *Journal of European Public Policy*, 20(10): 1369–1386.
- Belyi, A. V. (2015). EU external energy policy: Between geopolitics and the market. Palgrave Macmillan.
- Belyi, A. V. (2015). Normative power Europe and energy security policy: The EU–Russia energy dialogue revisited. *Geopolitics*, 20(3): 617–636. <https://doi.org/10.1080/14650045.2015.1022117>
- Belyi, A. V. (2015). Normative power Europe and energy security policy: The EU–Russia energy dialogue revisited. *Geopolitics*, 20(3): 617–636. <https://doi.org/10.1080/14650045.2015.1022117>
- Biedenkopf, K., & Petri, F. (2021). EU green diplomacy: Challenges and opportunities in the context of the European Green Deal. *Climate Policy*, 21(10): 1320–1333.
- Biermann, F., Kalfagianni, A., & Gupta, A. (2017). The fragmentation of global governance architectures: A framework for analysis. *Global Environmental Politics*, 17(4): 15–24.
- Biresselioglu, M. E., & Solak, B. (2024). Framing the impacts of the European Green Deal: Reflections on the EU as a “Normative Power” and beyond. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 23(Özel Sayı): 91–134.
- Bordoff, J., & O'Sullivan, M. L. (2012). The geopolitics of energy: Emerging trends, changing landscapes, uncertain times. *Geopolitics of Energy*, 34(1): 2–20.
- Börzel, T. A., & Risse, T. (2009). The transformative power of Europe: The European Union and the diffusion of ideas. KFG Working Paper Series, No. 1. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-193844>
- Britannica. (2024). European Coal and Steel Community. <https://www.britannica.com/topic/European-Coal-and-Steel-Community>
- Buchan, D. (2015). *Energy policy: Sharp challenges and rising ambitions*. Oxford University Press.
- Chaban, N., Elgström, O., & Holland, M. (2017). *The European Union as others see it*. European Foreign
- Checkel, J. T. (2005). *International institutions and socialization in Europe: Introduction and framework*.
- Delreux, T., & Happaerts, S. (2016). *Environmental policy and politics in the European Union*. Palgrave Macmillan.

- Dupont, C. (2016). Climate policy integration into EU energy policy: Progress and prospects. *Politics and Governance*, 4(3): 29–39.
- Dupont, C., & Moore, B. (2020). EU climate leadership after COP21: The pitfalls of projecting normative power. *Global Policy*, 11(1): 36–45.
- Energy Community. (2024). About us. <https://www.energy-community.org>
- Energy Community. (2025). Energy Community Treaty. <https://www.energy-community.org>
- Energy Community. (2025). Energy Community Treaty. <https://www.energy-community.org>
- ENTSO-E. (2022). Continental Europe synchronous area successfully synchronized with Ukraine and Moldova. <https://www.entsoe.eu>
- European Commission. (2020). Clean energy for all Europeans. <https://www.ecologic.eu>
- European Commission. (2020). Clean energy for all Europeans. <https://www.ecologic.eu>
- European Commission. (2022). REPowerEU Plan. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en
- European Commission. (2023). Global Gateway and the external dimension of the European Green Deal. Brussels: DG ENER.
- European Commission. (2024). EU–Ukraine energy dialogue and integration progress report. <https://www.ec.europa.eu>
- European Council on Foreign Relations (ECFR). (2022). The geopolitics of the European Green Deal. <https://ecfr.eu>
- European View, 21(1): 29–36.
- European Commission. (2019a). The European Green Deal. Brussels. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
- European Commission. (2019b). The European Green Deal. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640>
- Fusiek, D. (2021). The European Green Deal: Normative Power Europe reloaded. *International Journal of Environmental Studies*, 78(6): 922–939. <https://doi.org/10.1080/00207233.2021.1915317>
- Fusiek, D. A. (2021). EU as a green normative power: How could the European Green Deal become a normative tool in EU's climate diplomacy? Institute of European Democrats. <https://www.iedonline.eu/publications/2021>

- Goldthau, A. (2016). Rethinking the governance of energy infrastructure: Scale, decentralization and polycentrism. *Energy Research & Social Science*, 10: 1–6.
- Goldthau, A., & Sitter, N. (2015). *A liberal actor in a realist world: The European Union regulatory state and the global political economy of energy*. Oxford University Press.
- Goldthau, A., & Sitter, N. (2015). *A liberal actor in a realist world: The European Union regulatory state and the global political economy of energy*. Oxford University Press.
- Goldthau, A., & Sitter, N. (2015a). *A liberal actor in a realist world: The European Union regulatory power and global political economy*. Oxford University Press.
- Goldthau, A., & Sitter, N. (2015b). *A liberal actor in a realist world: The European Union regulatory state and the global political economy of energy*. Oxford University Press.
- Güney, A., & Yılmaz, B. (2025). Institutional capacity and climate policy implementation in developing countries. *Climate Policy Journal*, 15(2): 112–128.
- Hedberg, A., & Olausson, J. (2019). The Africa-EU Energy Partnership: A critical analysis of a multilateral energy governance mechanism. *Energy Policy*, 132: 1239–1248.
- Herranz-Surrallés, A. (2016). Energy diplomacy under liberal institutionalism: The EU's market governance in external energy relations. *European Foreign Affairs Review*, 21(3): 401–420.
- IED Institute of European Democrats. (2021). Marcu, I.-M. How can the European Union act as a normative power in the green transition? <https://www.iedonline.eu>
- International Organization, 59(4): 801–826.
- Keukeleire, S., & Hooijmaaijers, B. (2014). The BRICS and other emerging power alliances and multilateral organizations in the Asia-Pacific and the global South: Challenges for the European Union and its view on multilateralism. *Journal of Common Market Studies*, 52(3): 582–599.
- Knodt, M., Jørgensen, K. E., & Pécout, A. (2015). *External energy governance: The EU's pursuit of liberalisation and security of supply*. Palgrave Macmillan.
- Kustova, I. (2020). Normative power meets geopolitical opportunity: The EU in the external gas policy of the post-2014 period. *Geopolitics*, 25(3): 653–677. <https://doi.org/10.1080/14650045.2018.1507822>
- Kustova, I. (2020b). The EU's pursuit of energy diversification: Between market and geopolitics. *Energy Policy*, 140, 111426.
- Kuzemko, C., Goldthau, A., & Keating, M. F. (Eds.). (2019). *Understanding the politics of low-carbon transitions*. Palgrave Macmillan.

- Lavenex, S., & Schimmelfennig, F. (2011). EU democracy promotion in the neighbourhood: From leverage to governance? *Democratization*, 18(4): 885–909. <https://doi.org/10.1080/13510347.2011.584730>
- Lavenex, S., & Schimmelfennig, F. (2011). The external governance of European integration: The case of the European Neighbourhood Policy. *Journal of European Public Policy*, 18(6): 885–904.
- Lavenex, S., & Schimmelfennig, F. (2011). The external governance of European integration: The case of the European Neighbourhood Policy. *Journal of European Public Policy*, 18(6): 885–904.
- Manners, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2): 235–258.
- Manners, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2): 235–258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- Meunier, S., & Nicolaïdis, K. (2019). The European Union as a trade power. In C. Hill, M. Smith, & S. Vanhoonacker (Eds.), *International relations and the European Union* (pp. 300–326). Oxford University Press.
- Nye, J. S. (1990). *Bound to lead: The changing nature of American power*. Basic Books.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
- Oberthür, S., & Roche Kelly, C. (2008). EU leadership in international climate policy: Achievements and challenges. *The International Spectator*, 43(3): 35–50.
- Patel, M., & Üрге-Vorsatz, D. (2018). Global energy governance and Asia's energy transition.
- Raimondi, P. P., et al. (2022). The external dimension of the Green Deal, between cooperation and competition. *Institut für Auslandsbeziehungen (IAI)*. <https://iai.it>
- Reuters. (2025). China calls EU 'hypocritical' over criticism of climate goals. <https://www.reuters.com/sustainability/cop/china-calls-eu-hypocritical-over-criticism-climate-goal-2025-09-26/>
- Scholvin, S., & Wigell, M. (2018). Africa's relations with rising powers: Strategic partnerships and yumuşak güç in energy cooperation. *Third World Quarterly*, 39(6): 1205–1222.
- Schreurs, M. A., & Tiberghien, Y. (2007). Multi-level reinforcement: Explaining European Union leadership in climate change mitigation. *Global Environmental Politics*, 7(4): 19–46.
- Schunz, S. (2022). *EU foreign policy and climate change: Normative power Europe at work?* Edward Elgar Publishing.

- Siddi, M. (2016). *The European Union and climate change: From leadership to external policy*. Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1057/9781137499447>
- Siddi, M. (2016). *The European Union and climate change: From leadership to external policy*. Palgrave Macmillan.
- Skjærseth, J. B. (2021). EU climate and energy policy: A hesitant but progressive leader. *Global Environmental Politics*, 21(1): 92–113.
- Smith, K. E. (2013). *European Union foreign policy in a changing world*. Polity Press.
- Szulecki, K. (2016). European energy governance: Power in transition. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 34(3): 552–567.
- Teixeira, P. (2022). Global Gateway vs. Belt and Road: Competing visions for global infrastructure.
- Teixeira, P. (2022). The European Union's Global Gateway: A strategic response to China's Belt and Road Initiative. *Journal of European Integration*, 44(1): 1–18. <https://doi.org/10.1080/07036337.2022.2032345>
- The Guardian. (2024). COP29 climate finance deal criticised as a 'travesty of justice'. <https://www.theguardian.com/environment/2024/nov/24/cop29-climate-finance-deal-criticised-travesty-justice-stage-managed>
- Torney, D. (2019). EU climate leadership: From Copenhagen to Paris and beyond. In R. Wurzel, J. Connelly, & D. Liefferink (Eds.), *The European Union in international climate change politics* (pp. 19–36). Routledge.
- Treaty Establishing the European Coal and Steel Community. (1951). Paris. <https://www.cvce.eu>
- Union for the Mediterranean (UfM). (2022). Renewable energy and climate action in the Mediterranean region. <https://ufmsecretariat.org>
- Van Schaik, L., & Schunz, S. (2012). Explaining EU activism and impact in global climate politics: Is the EU a norm- or interest-driven actor? *Journal of Common Market Studies*, 50(1): 169–186.
- Volintiru, C. (2020). EU's soft power in green diplomacy: Scaling-up consensus from subnational and national initiatives. Institute of European Democrats. <https://www.iedonline.eu/publications>
- Volintiru, C. (2020b). The EU as a global actor in energy governance. *European View*, 19(1): 77–85.
- Youngs, R. (2009). *Energy security: Europe's new foreign policy challenge*. Routledge.
- Wikipedia. (2023). LIFE Programme. https://www.wikipedia.org/wiki/LIFE_programme
- Wikipedia. (2025). Climate finance in Senegal. https://en.wikipedia.org/wiki/Climate_finance_in_Senegal
- Youngs, R. (2009). *Europe's external energy policy: Between geopolitics and the market*. CEPS Policy Brief, No. 190.

- <https://www.ceps.eu/ceps-publications/europes-external-energy-policy-between-geopolitics-and-the-market/>
- Youngs, R. (2009a). Europe's external energy policy: Between geopolitics and the market. CEPS Policy Brief, No. 190. <https://www.ceps.eu/ceps-publications/europes-external-energy-policy-between-geopolitics-and-the-market/>
- Youngs, R. (2009b). Energy security: Europe's new foreign policy challenge. Routledge.
- Zachmann, G., & McWilliams, B. (2020). A European carbon border tax: Much pain, little gain. Bruegel Policy Contribution, Issue 5. <https://www.bruegel.org/2020/06/a-european-carbon-border-tax-much-pain-little-gain/>
- Zhang, F., & Gallagher, K. S. (2016). Innovation and technology transfer through international development cooperation: Case study on renewable energy in China and India. *Energy Policy*, 94: 164–174.

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 3 • Aralık/December 2025

ISSN: 1309-601X

TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ BOZKURT SEMBOLÜNÜN ALP KİMLİĞİNE DÖNÜŞÜMÜ

The Evolution of the Bozkurt Symbol in Turkish Mythology into the Alp Identity

Konur Alp DEMİR

Doç.Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Rize.

konuralpdemir@yahoo.com.tr

ORCID: 0000-0003-1199-930X

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 23.07.2025

Kabul Tarihi: 20.09.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1749154

Kaynak göstermek için:

Demir, K. A., (2025). Türk Mitolojisindeki Bozkurt Sembolünün Alp Kimliğine
Dönüşümü. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(3): 379-406.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ BOZKURT SEMBOLÜNÜN ALP KİMLİĞİNE DÖNÜŞÜMÜ

The Evolution of the Bozkurt Symbol in Turkish Mythology into the Alp Identity

Konur Alp DEMİR

Doç.Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Rize.
konuralpdemir@yahoo.com.tr
ORCID: 0000-0003-1199-930X

Özet

Mitoloji, tarih biliminin ortaya çıkmasından önce, tarihin görünmeyen kapısı olma özelliğini taşımaktaydı. Bu nedenle, yazılı tarihin olmadığı dönemlerde, mitolojik anlatımlar geçmişi anlamlandırabilmek, geleceği şekillendirebilmek ve bilinmeyen kapıları aralayabilmek için önemli bir araç olmuştur. Türk Mitolojisi ise, Türklerin varoluş ve hayatta kalma süreçlerini açıklama açısından büyük bir öneme sahiptir. Türk Mitolojisi'ne göre, Türklerin soyu Bozkurt'tan türemiştir. Bozkurt'un Türkler ile özdeşleştirilmesinin nedeni, korkusuz, savaşçı ve esaret altına alınamayan bir canlı türü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Türk Mitolojisi'nin Türk kimliğinin oluşumu ve karakteri açısından önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Türkler, kutsallaştırılmış Bozkurt sembolünü Alp karakteriyle bütünleştirerek yaşamlarına ve devlet yönetme geleneklerine yön vermişlerdir. Bu çalışmada, mitolojik anlatımlar ve Türk Mitolojisi üzerine yapılan döküman incelemesi, Türklerin varoluş süreçlerini anlamak ve tarihsel kökenlerini ortaya koymak amacıyla önemli bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bu yöntem, mitolojinin, tarihsel bağlamda tarih biliminin ortaya çıkmasından önceki rolünü incelemek için oldukça etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Mitolojisi, Türk Kimliği, Bozkurt, Alp, Ergenekon.

Abstract

Mythology, before the emergence of historical science, served as the unseen door to history. Therefore, in periods where written history did not exist, mythological narratives became an important tool for understanding the past, shaping the future, and unlocking the unknown. Turkish mythology holds significant importance in explaining the existential and survival processes of the Turks. According to Turkish mythology, the Turks are descended from the Gray Wolf. The reason for the identification of the Gray Wolf with the Turks lies in its nature as a fearless, warrior-like creature that cannot be enslaved. In this context, it can be argued that Turkish mythology played a crucial role in the formation and character of Turkish identity. The Turks, by integrating the sanctified Gray Wolf symbol with the Alp character, have shaped their way of life and state governance traditions. In this study, document analysis related to mythological narratives and Turkish mythology was used as an essential method to understand the existential processes of the Turks and uncover their historical roots. This method has proven to be highly effective in examining the role of mythology in the context before the emergence of historical science.

Keywords: Turkish Mythology, Turkish Identity, Bozkurt, Alp, Ergenekon.

Giriş

Mitolojiye, efsane, masal veya hikaye olarak yaklaşmak, modern bilim öncesinin anlatım biçiminden yoksun kalmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada geçmişin izlerinden yola çıkarak mitolojik anlatımlar üzerinden yeni bir sentez oluşturulması ve tarihin bilinmeyen yönlerinin açıklanması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada, Türk Mitolojisi'nde yer alan Bozkurt'un bir doğuş simgesi olarak kullanılmasını ve savaşçı bir toplumun Alp kimliği üzerinden tanımlanmasını betimlemek birincil amaç olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, Türklerin soy kütüğünde ve devlet kurma geleneğinde önemli bir konumda duran Bozkurt'un Türklere

yol göstericiliğinin ve kahramanlık niteliğinin önemli bir tanımlamasını içeren Alp sıfatının Türk kimliğini oluşturma sürecini incelemek ikincil amaç olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede Türk kimliği açısından mitolojik karakterdeki Bozkurt'un evrilerek Alp'e dönüşmesi incelenmiştir. Bu çalışma ile ulaşılmaya çalışılan nihai sonuç Türk Mitolojisi'nde yer alan Bozkurt simgesinin ve kahramanlık ile özdeşleştirilen Alp sıfatının Türk kimliğindeki dönüşüm sürecini analiz etmektir. Böyle bir analizin gerekli görüldüğü nokta Bozkurt'tan türeme anlatımlarının İslamiyet'in kabulü sonrasında şekil değiştirerek aynı anlamlara gelen ve Bozkurt ile özdeşleştirilen Alp kimliğinin ortaya çıkmasıdır. Bu dönüşümü temel kurgusuna yerleştiren bu çalışmada, Türklerin eski değerlerinden kopmadığı, ancak inanmaya başladıkları yeni din ile türeme anlatımlarının uyuşmamasından kaynaklı nedenlerden dolayı Bozkurt'un Alp'e dönüşmesi olayı değerlendirmeye alınmıştır.

Bu amaç kapsamında Türk Mitolojisi'nde yer alan Bozkurt simgesinin, Türk kimliğinin şekillenmesindeki rolünü anlamak amacıyla betimsel bir analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, Bozkurt'un Türklerin mitolojik dünyasında nasıl bir doğuş simgesi olarak yer bulduğunu ve bu simgenin, Türklerin savaşçı kimliğiyle ilişkilendirilen Alp figürüne nasıl dönüştüğünü incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, öncelikle Bozkurt'un Türk Mitolojisi'ndeki kökeni ve tarihsel gelişimi ele alınarak, onun kahramanlık ve yol göstericilik niteliklerinin, Türklerin Alp kimliğiyle nasıl özdeşleştiği ortaya konulmuştur.

Çalışma, nitel bir yaklaşım benimseyerek, Türk Mitolojisi'ndeki Bozkurt ve Alp kavramlarının etimolojik kökenlerini ve kültürel anlamlarını incelemiş, aynı zamanda bu iki figürün Türk kimliği üzerindeki etkilerini anlamak için mitolojik metinler ve tarihsel kaynaklar taranmıştır. İslamiyet'in kabulü sonrası bu mitolojik simgelerde yaşanan dönüşümün izleri, dönemin sosyal ve dinî dönüşüm sürecine paralel bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Bozkurt'tan Alp'e geçişin, Türk halklarının kültürel kimliklerinde yaşanan bir evrim olarak nasıl şekillendiği ve bu

dönüşümün toplumsal bağlamda nasıl anlam kazandığı üzerinde durulmuştur. Bu yöntemle, Bozkurt ve Alp figürlerinin Türk kimliği üzerindeki dönüşüm süreçlerinin analizi yapılmış, kültürel ve mitolojik unsurlar arasındaki ilişki derinlemesine irdelenmiştir.

Çalışmada, ayrıca, Türklerin eski inançları ve değerlerinden kopmadığı ancak yeni din olan İslamiyet'in kabulü ile birlikte Bozkurt ve Alp figürlerinin anlamlarının nasıl değiştiği, dinî ve kültürel etkileşimlerin bu mitolojik figürlerin dönüşümünü nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır. Bu dönüşümün temel unsurları, mitolojik ve tarihsel metinlerden yapılan alıntılarla desteklenerek, Türk kimliğinin şekillenmesinde bu figürlerin nasıl birleştirici rol oynadığı incelenmiştir.

1. Mitoloji: Tarihin Gizli Kapısı

Mitoloji tarih biliminin doğuşuna öncülük yapan bir kavram olarak, eskinin geleceğe taşınması aşamasında sözlü ve yazılı olan ilksel bir bilim deneyimidir. Mitoloji modern bilimlerin kurulmasından sonra geçmişten haber almanın ve geçmişin izlerinin takip edilmesinin aracılığını yapan bir kurguya sahiptir. Bu nedenle mitolojik anlatımları bir kaynak olarak kullanmak, geçmişin çözümlemesini yaparak günümüzün olgularını tanımlayabilmek açısından önem taşımaktadır. Toplumda kutsal kabul edilen sembollerin, belirli bir dizgi içinde anlamlandırılabilmesi için kullanılan mitoloji, yaşam bilgisinin ilksel doğasını taşımaktadır. Mitoloji, varoluş sancılarının yeni bir doğuma yol açabilecek anlatısal değerlerini söz, dil ve düşünce üçlemesinde kurgulayarak, geçmişin izlerini geleceğe yansıtmaktadır. Bir toplumun tarihini, sahip olduğu mitolojik anlatımlardan ayırmak, tarihi köksüzleştirmekle doğrudan ilişkilidir. Çünkü insan diğer canlılardan bellek ve hatırlama yetilerine sahip olması açısından ayrılmaktadır. Geçmişi zihninde biriktirme yeteneği yalnızca insana verilmiş bir değerdir (Gültepe, 2015: 15-16). Bu nedenle mitolojik anlatımları tarihten ayırmak, değer vermemek veya yok saymak varoluşu kabul etmemek gibi olumsuz bir sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Mitoloji, her ne kadar geçmişe yönelik bir anlatım biçimi olarak var olsa da günümüz dünyasının doğasını aydınlatmakta ve geleceğin niteliği üzerine düşünmek için bir zemin oluşturmaktadır. Bu nedenle mitoloji geçmiş, günümüz ve gelecek zamanın kesişim kümesini oluşturmaktadır. Mitoloji etiyolojik (neden bilimi) açıdan sorgulamaların temel kaynağı olması bağlamında değer taşımaktadır. Mitoloji toplumlara kendi geçmişlerinin genel bir tablosunu vermektedir. Bununla birlikte, mitoloji insan topluluklarına sunduğu anlatılar ile kutsalın ne olduğunu, neye saygı gösterileceğini, nasıl davranılması gerektiğini ve yaşanan ortama nasıl uyum sağlanacağını göstererek hem bir toplumsal düzen kurmakta hem de geniş çerçevede tüm evrenin sosyal açıdan işleyiş düzenini betimlemektedir (Toysanulı, 2020: 31-32). Bu anlatı eşliğinde ifade edilebilir ki mitoloji aslında bir kültür aktarım aracıdır. Mitoloji bu araçsal görevi bağlamında millî kültürün, değerlerin ve etnik-kültürel unsurların doğru anlaşılması için başvurulacak birincil seviyedeki çıkış noktasıdır. Bunun nedeni ise mitolojinin birtakım semboller üzerinden millî kültürü oluşturmaktır. İlk felsefi sistemlerin kaynağını da mitoloji oluşturmaktadır. Çünkü inanç sistemlerinin oluşmaya başladığı ilk aşamalarda kurgulanan mitolojik anlatımlar ve nitelenen semboller söz konusu inanç sisteminin şekillenmesini etkilemekte ve bundan sonraki süreçte gerçekleşecek olan yaşam, düşünce ve davranış kalıplarını mühürlemektedir. Bu açıdan mitoloji geleneksellik taşıyacak kurallar bütününe kuran bir sistemin adıdır (Uslu, 2016: 9).

Mitolojiler, genellikle ayrı ayrı hikayeler gibi algılanmalarına rağmen, aslında birbiriyle bağlantılı tarihi olayları sembolize etmektedirler. Mitolojik anlatımlar insanlık, ırk, inanç, renk, ideoloji ve bilgi birikimi olarak birçok topluma ayrıldığında bile özünü değişmeden ve bozulmadan kalmaktadırlar. Tarih boyunca karşıtlıklar veya birbirini yalanlayan anlatım ve olaylar sürekli olarak insanlık gelişimini yönetmişlerdir. Bu nedenden dolayı, bir mite veya efsaneye hem kültürel hem de küresel bir açıdan bakmak,

onu doğru bir şekilde anlamının temel koşuludur. Mitolojiler, insanlığın birliğine yönelik duygusal bir anlayış ve algılayış uyandırırken, aynı zamanda insanların psikolojik ve sosyal gerçekliklerini de ortaya çıkarmaktadır. Bir toplumun dili, dinî inançları ve gelenekleri gibi manevi ögeler söz konusu bu ortaya çıkışın önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar. Mitolojik anlatımlar, aynı zamanda, dinî inançların da ilkel atalarıdır (Esinoğlu, 1996: 10-11). Bu durumu daha derinden açıklamak gerekirse dünya mitolojilerinin dayandığı temel mantığı açıklamak gerekmektedir.

Dünya mitolojilerinin karşılaştırmalı incelemesinin yapıldığı noktada ortaya çıkan sonuç, insanlık tarihinin aslında tekil bir ruhaniyetten çoğul bir gerçekliğe doğru geçiş yaptığıdır. Örneğin, ateşin çalınması ve yaratılması, büyük tufan(lar), ölümler veya ahiret dünyası, bakirenin doğurması ve bir bireyin veya toplumun kahramanlıkları gibi temalar evrensel olarak benzer şekillerde ortaya çıkmışlardır. Bir diğer anlatım ile her toplum kendi efsanevi gücünü oluştururken benzer ögelerden yararlanmışlardır. Örneğin, büyük felaketlerden canlı olarak çıkmak, devlerle savaşarak onları yenmek, ilahi bir gücü üzerinde taşımak; ancak bunların tamamı belirli sayıda ve her zaman için aynı özelliklere sahiptir. Gerçekte bu tür anlatımlar bir kurgudan başka bir şey değildirler. Ancak çıkış noktaları ve kullandıkları öge ve semboller her zaman için benzerlik taşımaktadır. Zaman geçirmek veya eğitmek için çocuklara anlatılan masallarda, her ne kadar önemsizlermiş gibi görülmelerine veya gösterilmelerine rağmen, bu tür mitolojik konular, dini kurgularda ilahi bir gücün varlığını hissettirecek kadar derin ve etkileyici semboller üzerinden anlatılmaktadırlar. Bu dini anlatımlar sadece geçmişin yaşanmış gerçeklikleri olarak değil, aynı zamanda insan deneyiminin ve toplumsal kültürün niteliksel değerlerinden türeyen canlı bir tanıklık olarak aktarılmaya çalışılmaktadır (Campbell, 1995: 11).

Bir diğer örneğe göre, tanrısal bir kavramın var olmadığı dönemlerde insanlar, kendilerinden üstün bir güce duydukları ihtiyaç doğrultusunda, her şeyi yok edebilen ateşe ve kudretli bir

şekilde yukarıda asılı duran güneşe taparak ibadet etmekteydiler. Bu durum insanın çevresini gözlemleyerek şeylerin ne olduğunu anlamlandırmaya çalıştığı dönemlerin doğal bir süreci olduğu kabul edilmektedir. Soury'e göre, "Güneş, ay, gezegenler, sabit yıldızlar, dağlar, ırmaklar, bitkiler, fırtına, rüzgar, şimşek, ateş vs. gibi bütün tabiat kuvvetleri ilahlaştırılmış, tapınılmış, özellikle onlardan korkulmuş ve insan için bugün bazı aşağı seviyedeki kavimlerde olduğu gibi hâlâ hayat, his ve zekâ ile donatılmış varlıklar olmuştur." Dolayısıyla doğa insanlar için yaratıcı bir kimliği sembolize etmekteydi. Çünkü doğanın, örneğin ekinleri yaratması, zamanı geldiğinde öldürmesi (çürütmesi) her zaman için yaratılış hikayesinin bir parçası olmuştur. Doğaya yüklenen yaratma gücü, inanç sistemlerinde de yerini almış ve Tanrı doğa veya doğa Tanrı tiplmesi ile dini bir inanç bütünlüğü oluşturulmuştur (Soury, 2008: 12-13).

Dinler, söz konusu bu mitolojik öğelerden yararlanmaktadırlar. Buna göre dinler hem manevi otoritelerini hem de fiziksel güçlerini şekillendirmek için mitolojileri bir araç olarak kullanmaktadırlar. Dinî tören, merasim veya ayinlerde bu tür mitolojik sembollerle ilişki kurulması yadırganmayan bir süreçtir. Örneğin, eski dönemlerin kahinleri, ozanları, tanrıbilimcileri ve filozofları bu sembollerini hem sorgulamışlar hem de kullanmışlardır. Ozanlar bu sembollerini sanatlarında yaşatmışlar ve şarkılarında yüceltmişlerdir. Bu mitolojik desenleri hemen hemen her toplum kendi varlıksal bütünlükleri ve tarihsel anlatımları içerisinde kullanmışlar ve hayatlarının bir yerinde geçici veya kalıcı olarak yer vermişlerdir (Campbell, 1995: 11).

Mitolojiyi değersizleştirme ön yargısı, bir topluma yönelik anlatıların efsane olarak nitelendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki mitoloji, efsane ve inançları birleştirerek, bir sonuca ulaşmayı sağlayan, kültürel ve tarihsel bağlamda evrilen bir disiplindir (Gültepe, 2015: 17). Bu nedenle, mitolojik anlatımlar, bir toplumun tarihsel ve kültürel altyapısının nasıl şekillendiğini betimlemesi açısından önemli bir rol oynamaktadır.

2. Türklerde bozkurt simgesi

İlber Ortaylı, Türklerin, Mısırlı, İranlı, Yunan ve İbraniler gibi oldukça fazla yazılı kaynaklarının olmadığından dolayı, tarihin hangi döneminde varlık kazandıklarını belirlemenin zor olduğunu belirtmektedir. Oysaki çok eski dönemlerde ortaya çıkan Türk topluluğu dil yapısı, örgütlü sosyal yaşamı ve atçılık gibi özelliklerinden dolayı kendisini tarih içerisinde belli etmektedir. Ancak yine de Türklerin hangi zamanda ortaya çıktıklarını mutlak biçimde ifade etmek zordur. Bununla birlikte, Çin, Hint ve İran gibi toplulukların bıraktıkları yazılı kaynaklarda Türk topluluklarından söz edilmekte ve böylece Türklerin yaşadıkları dönem, siyasi ve askerî hareketlilikleri biraz daha belirginleşebilmektedir. Türkçe yazılı belgelerin ilk başladığı dönem M.S. 8. yüzyıl olmasından (Ortaylı, 2015: 13) dolayı Türklerin tarihteki başlangıç noktasını belirleyebilmek için Türk Mitolojisi'nden yararlanmak en iyi yöntem olarak görülmektedir.

Antropogonik mit bir doğuş hikayesidir. Bu tür mitlerde ilk insanın ve soylarının nasıl yaratıldığı hakkında anlatımlarda bulunmaktadır. İlk insanın nasıl yaratıldığı yönündeki anlatımlara sahip olan mitler ise “kozmogonik mitler” olarak adlandırılmaktadır. Evren, dünya, doğa gibi insan dışı cisimlerin yaratılışları “makro kozmos”; insan türünün yaratılması ise “mikro kozmos” anlatımlarında yer almaktadır. İnsan dışı cisimlerin özünde toprak ve ağaç gibi birtakım sembollerin yer almasından dolayı, makro kozmosun daha küçük yorumu olan mikro kozmosun da temelinde aynı sembollerin yer alması kabul edilebilir bir biçime sahiptir. Türk Mitolojisi'ndeki doğum öğelerinin ağaçlara ve mağara duvarlarına çizilmesi kozmotolojik anlatımlar ile uyum sağlamaktadır (Uslu, 2016: 28).

Türk Mitolojisi'nde yer alan türeme efsaneleri insanın nasıl yaratıldığı veya varlık kazandığı ile ilgilidir. Ancak yaratılış ile türeme arasında belirgin bir fark vardır. Yaratılış bütün insanlığın, türeme ise belirli kavimlerin -örneğin Türk kavmi- soylarının nasıl

ortaya çıktığını anlatmaktadır. Bu anlatımlarda Türkler için önemli bir yer tutan efsane Türklerin kurt adı verilen bir doğa canlısından (hayvandan) türediğidir. Bundan dolayı Türklerin yaşadıkları coğrafya içerisinde işlenen mitoloji ve sanat tarihi anlatımlarında doğa canlıları önemli bir konum elde etmiştir. Kurt, Orta ve İç Asya’da gücünden, yırtıcılığından ve cesaretinden dolayı insanlar tarafından korku ve saygı ile karşılanmıştır. Doğa üstü güçler ile donatılmış olduklarına inanılan kurt ile Türklerin yaşam biçimleri birbirleri ile benzerlik taşımasından dolayı Türkler kendilerini kurt ile özdeşleştirilmiş ve kurt bir sembol haline getirilmiştir (Çoruhlu, 2024: 172-173).

Kurt, Türk Mitolojisi için simgesel bir değere sahiptir (Ögel, 2003: 40). Bu nedenle kurt Türkler için kutsal bir doğa canlısı olarak kabul görmektedir. Kurt anne ve baba olarak kabul edildiği gibi, kurtarıcı, yol gösterici, şefkatli, cesur ve koruyucu niteliklemlerle de bütünleştirilmiştir. Kurt renklerine göre sınıflandırılmış ve “Bozkurt (Gök Boru)”, “Ak Kurt”, “Kızıl Kurt” olarak adlandırılmıştır (Uraz, 1994: 143).

Kurdun eski dönemlerde Türkler için bir “Totem” olma olasılığı da bulunmaktadır. Kurdun totem olmak yerine kutsallık taşıyan bir simge biçimine dönüşmesi Göktürkler döneminde gerçekleşmiştir. Göktürklerin bayraklarının başına bir kurt heykeli koymalarının nedeni de kurda yüklenen bu kutsallıktan kaynaklanmaktaydı. Kurda yüklenen simgesel anlam Göktürk Devleti’nin yıkılışından sonra da devam ettirilmiştir (Ögel, 2003: 40). Örneğin, Altay Türkleri için kurt Tanrı ile iletişim kurabilen bir canlı türüdür. Bu nedenden dolayı kurt kutsallık taşımaktadır. Kutsal olduğuna inanılan kurdun öldürülmesi kabul gören bir eylem değildir. Bununla birlikte, kurt adı ile doğrudan anılmamakta ve kendisinden adı üzerinden söz edilmemektedir. Bunun yerine kurt, “kookoyok”, “aratı”, “kök iyt”, “kök taygıl”, “taay ögöön”, “uzun kuyruk”, “uluuçı” ve “abagay” gibi adlarla anılmaktadır. Kurt uluması Tanrı ile iletişime geçtiği ve Tanrı’dan yiyecek istediği biçiminde yorumlanmıştır. Eğer Tanrı kurt için yemek göndermez ise kurt sadece açlığını gidermek için bir

av peşine düşmez ve eğer bir biçimde bir av öldürdüğünde ise bu avın ruhunun doğrudan Tanrı'ya yükseldiğine inanılmaktadır. Yeni doğan bir bebeğin kesilen göbeği kurt dışından yapılmış bir iğne ile bir beze veya deriye dikilerek kötü ruhların çocuktan uzaklaştırılmasına çalışılmaktadır. Böylece kötü ruhların çocuğun çevresinde dolaşmalarının yolu kapatılmış olmaktadır (Dilek, 2014: 42).

Carter V. Findley Çin kaynaklarını delil göstererek anlatılan bir efsaneden söz etmektedir. Bu efsane Türklerin nasıl ortaya çıktığını özetler niteliktedir. Bu efsanenin önemi Türk-Moğol efsanelerinde geçen ve aynı nitelikteki temalardan oluşan anlatımların ilkinin oluşturuyor olmasıdır. Buna göre, Türk adını ilk olarak kullanan 6. yüzyıl kabilesinin kökenleri dişi bir kurda dayandırılmaktadır (Findley, 2008: 50-51). Bununla birlikte, İran kökenli anlatımlarda da Türk'ün kurt ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Türklerin vücutlarında az kıl olmasını kurt efsanelerine bağlayan İran anlatımlarının çıkış noktası, Türklerin atası olarak kabul edilen Yafes'in hasta olmasından sonra annesinin kurt sütü ile karınca yumurtasını karıştırarak ona içirmesi ile sağlığına kavuşmasına ve bu karışımdan kaynaklı olarak da vücutlarında az kıl çıkmasına bağlamaktadırlar. Bu anlatımla Göktürklerle ait kurt efsanelerinin başka toplumların kayıtlarına da yansıdığı sonucuna ulaşılabilmektedir (Turan, 2014: 57).

Türkiye Türkleri'nin de birçok inancı eski doğa canlılarına yüklenen inanç sisteminin izlerini taşımaktadır. Bu izlerin bazıları Nuh ve Süleyman peygamberleri anlatan etiyolojik efsanelere dayanmakta, bazıları ise toplum içerisinde yasak, tabu ve kehanet biçiminde varlıklarını korumaktadırlar. Böylece doğa canlılarına dayandırılan veya onlar üzerinden kurgulanan destanlar efsane ve öykünce arasında bir yerlerde konumlanarak, etiyolojik veya diğer biçimlerde günümüz dünyasının anlatımlarında da kendisine yer bulmaktadır. Dolayısıyla doğa canlıları destanları ne efsane ne de öykünce olarak tasvir edilebilmektedirler. Örneğin, domuz etinin tüketilmesi yasak olduğu gibi dokunulmasına da sıcak

bakılmamaktadır. Benzer biçimde, köpeğin ağzının değdiği her kap kirlenmiş olarak kabul edilmekte ve temizlemeden kullanılmamaktadır. Oysaki kedi için böyle bir yasak veya iğrenme durumu geliştirilmemiştir. Kedinin saygı gösterilmesi gereken bir doğa canlısı olması ve her zaman için dört ayak üzerine düşerek sırtının yere çarpmamasının nedeni de eski anlatılara dayandırılmaktadır. Bu durum, Hz. Peygamberi bir yılan saldırısından koruduğu ve bunun üzerine de sırtının peygamber tarafından teşekkür etmek amacıyla okşanması anlatısı ile ilişkilendirilmektedir. Kurt ise Anadolu-Türk aktarımı üzerinden kendi mitolojisini oluşturmaktadır. Yakın tarihten bir örnek vermek gerekirse, Türk Kurtuluş Savaşı'nın (1922) son aşamalarında bir kurdun Türk ordu komutanına yol gösterici olarak yaverlik yaptığı anlatılmaktadır (Boratav, 2012: 72-73).

Oysaki kurt evcilleştirilemeyen bir canlı türüdür. Ancak Türk Mitolojisi'nde kurt, Türk'ün komşusudur. Anadolu'da söylenen "Kurt komşusunu talamaz" deyimine benzer bir yakıştırmayı yabancılar "Komşu kurt beni talasın" biçiminde kullanmışlardır (Ögel, 2003: 45-46). Bahaeddin Ögel'in eserinde söz konusu deyim fiili "talamak" biçiminde (Ögel, 2003: 45) yazılmışsa da Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre ilgili fiil "dalamak" biçiminde geçmektedir. Dalamak fiilinin anlamı ise kurt gibi yırtıcı canlıların ısırması veya dişlemesidir (Dalamak, 01.07.2025). Buna göre, "Kurt komşusunu talamaz" deyiminin anlamı kurdun evcilleştirilememesine rağmen, hiçbir zaman komşusuna zarar vermeyeceğidir.

Eski Türkler, birtakım yırtıcı doğa canlılarını kutsal sayarak kendilerini onlarla özdeşleştirmişlerdir. Türkler kendilerini özdeşleştirerek sembol olarak benimsedikleri bu canlılara "Töz" adını vermişlerdir. Türklerde en önemli töz Bozkurt'tur (Demirel, 2015: 118-119). Bununla birlikte, Oğuzlar'ın kurt nitelemesi ile işaret ettiği doğa canlısına diğer Türkler börü demektedirler. Bahaeddin Ögel'in açıklamasına göre, Başkurt Türklerinde "börü" ile "kurt" aynı anlama sahip değildir. Ancak Türk toplulukları kendilerini kurt ile özdeşleştirmek için zorunlu bir bütünleşme

arayışı içerisine girmişlerdir. Halk mitolojisine dayanan bu zorunluluk durumu ise güvenilir bir yorumlama değildir. Türklerde kurt yerine börü kelimesinin kullanılmasının önemli bir nedeni kurt kelimesinin “solucan soyundan gelen hayvan” anlamına da geliyor olmasıdır. Oğuzlar’ın börü yerine kurt kelimesini kullanmaları anlam yüklemesi ile açıklanabilmektedir (Ögel, 2003: 117-118). Bozkurt ise Oğuz Kağan Destanı’nda betimlendiği üzere “gök tüylü” ve “gök yeleli” bir doğa canlısıdır (Arsal, 2020: 125). Dolayısıyla Bozkurt ile kurt arasında şekilsel farklılıkların olduğu belirtilebilmektedir.

Türklerde kurt ilahi ve kötü olmak üzere iki anlam etrafından şekillendirilmiştir. Kurt ilahi bir varlık olarak Kırgız Türkleri’nin destanlarında yüceliği simgeleyen “Kök Börü” adlandırması ile geçmektedir. Kurt kötülüğü simgelediği noktada kişi adı olarak “karaşkır” veya “kaskır” biçiminde kullanılmıştır. “Kurt Yiğit” anlamına gelen “Kaskır-alp” Orta Asya Türk Edebiyatı’nda yaygın biçimde kullanılmıştır. Kurt dişi bir devin oğlu olarak betimlenmiş ve “Calmaus” adında bir devin kızının ilk eşi olduğu anlatılmıştır. Kurt karakterinin kötülük ile bütünleştirildiği anlatım da bu noktadan sonra ortaya çıkmıştır. Er-Töştük’ün eşi baş tarafı altından aşağı tarafı ise gümüşten yaratılmış ve insan üstü bir varlık olarak betimlenen erkek bir çocuk dünyaya getirmiştir. Kurt Er-Töştük’ün eşine sahip olmak istemiş ve kocası ile arasını bozmuştur. Kadın ise dev kızı ile işbirliği yaparak kurt insana boyun eğmemiştir (Beydiz, 2016: 240-241).

Bozkurt’un bu derece yüceltilmesinin kökenini mitolojik anlatımlarda aramak gerekmektedir. Buna göre, Eski Türkler için Bozkurt tanrısal bir niteliğe sahiptir. Türk soyunun tükenmesine yakın bir noktada Bozkurt’tan türeyen bir kurtarıcının Türkleri yeniden diriltmesi, onlara yeni bir yaşam hediye etmesi Bozkurt’u ilahi bir konuma yükseltmektedir (Bayat, 2023: 121; Demirel, 2015: 120). Türk destanlarında bu konu işlenmiş ve Bozkurt yaratıcı bir karaktere dönüşerek “tanrı kurt”, “anne kurt” ve “altın bayrak” gibi nitelermeler ile anılır olmuştur. Türkler bu üstün saydıkları canlıya önce Tanrı olarak tapmışlar ve kendilerinin soylarının bu türden

geldiğine inanmışlardır (Demirel, 2015: 119). Böylece Türklerde Bozkurt simgesi “Türklerin atası” olarak anlamlandırılmıştır. Bozkurt Hunların ve Göktürklerin kutsal soyu olarak kabul görmüş ve Oğuz Türklerinin de koruyucusu olduğuna inanılmıştır (Uslu, 2016: 16).

Türklerin Bozkurt’un soyundan geldikleri inancı, Bozkurt’un Türk kültüründeki öneminin büyüklüğünü açıklar niteliktedir. Bozkurt, aynı zamanda, Türk milliyetçiliğinin de sembolüdür. Örneğin, Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından ulusal sembol olarak benimsenen Bozkurt’un Cumhuriyetin ilk yıllarında basılan paralar üzerinde de resmî bulunmaktaydı (Karakurt, 2012:188). Buna göre, İngiltere’de (Thomas de la Rue) basılarak 5 Aralık 1927 tarihinde dolanıma sokulan 10 Türk Lirası değerindeki kağıt paranın ön yüzünde Bozkurt ve arka yüzünde de Ankara Kalesi resimleri bulunmaktaydı (Ölçer, 1983: 41).

Konuyu biraz daha derinleştirmek gerekirse Bozkurt simgesinin Türk devlet yönetim geleneğinde ve siyasi oluşumlarında önemli bir konumda durmakta olduğu vurgulanabilmektedir. Eski inanışlarda Tanrı bir boyu seçmekte ve yetkilendirdiği boyun hükümdarı da kutsallık niteliği ile donatılmaktaydı. Böyle bir kutsallık teması kurt simgesi özelinde oluşturulan anlatımlarda da geçmektedir. Bununla birlikte, Türklerde kutsal mekanlara sahip olmak egemenliğin göstergesiydi. İlk Türk Devleti’nde (Göktürkler 552–745; Kutluk Kağanlık 682–744) kağan ve diğer devlet yöneticileri atalarının yaşadıkları mağarada “ata ayinleri” yapmaktaydılar. Türklerin kökenine ilişkin anlatımlarda veya efsanelerde geçen birçok simge Türk devlet yönetimi özelinde önemli anlamlar içermektedir. Bu durum Türk milliyetçilerinin kullandıkları simgeler üzerinden günümüze kadar taşınmıştır (Findley, 2008: 52).

Bir diğer örnek ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün, Bozkurt’un Türklere yol göstericiliğini simgeleyen Ergenekon Destanı ile ilgili “Ergenekon’dan Çıkış” adlı tabloyu ressam Ratip Tahir Burak’a yaptırarak Milli Eğitim Bakanlığı’nın giriş kapısının sağ tarafındaki

duvara astırmasıdır (Demir, 2024: 53). Gazi Mustafa Kemal Atatürk Türk milliyetçisi bir lider olarak Türklük bilincinin her zaman için korunmasına çalışmıştır. Bu bağlamda, Türkler için önem taşıyan Bozkurt simgesini çeşitli noktalarda vurgulamaya devam etmiştir. Örneğin, 1922 yılında, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından üzerinde Bozkurt resmî olan bir pul çıkarmıştır. 1925 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin devlet armasını seçebilmek için bir yarışma düzenlenmiş ve yarışmayı Namık İsmail'in üzerinde Bozkurt resmî olan eser kazanmıştır. Ancak bu eser bozkurt sembolünün olması gereken değerini yansıtamadığı nedeni ile kullanılmamıştır. 1935 yılında ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatı ile Bozkurt markalı sigara üretimine başlanmış ve bundan bir sene sonra da Kahramanmaraş'ta "Bayrak Tutan Bozkurt Anıtı" inşa edilmiştir. Yapılan bu işler incelendiği durumda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Bozkurt simgesini Türklük ile bütünleştirdiğini göstermektedir (İyiat, 2018: 17-18).

Türk Mitolojisi'nde Bozkurt ile Demir madeni arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Demir, Türkler tarafından kutsal olarak kabul görmüş bir madendir (Uraz, 1994: 168). Türkler yaşadıkları coğrafyanın etrafını çevreleyerek kendilerini koruyan Demir Dağları'nın olduğuna inanmaktaydılar. Demir Dağ Türklerin kendilerine yer edindikleri bir yurt biçiminde de betimlenmektedir (Bayat, 2023: 67). Demir, aynı zamanda, savaş silahlarının yapımında kullanıldığı için Tanrı tarafından hediye olarak gönderilmiş bir kutsallığa sahiptir. Türkler Altay ve Sayan dağlarındaki demir madenlerini işletmişler, Göktürkler ve Kırgızlar demirden yaptıkları silahlarla tanınır olmuşlardır. Ergenekon Destanı'nda Börtecine adlı demirci, demir madeni olan dağı ateşle eriterek bir geçiş yolu inşa etmiştir. Böylece Türkler Ergenekon'dan çıkmışlardır. Demir sembolünün bu noktadaki önemi hem bir kurtarıcı olması hem de Türklerin Ergenekon'dan çıkışlarını sağlayan bir kapı olmasından kaynaklanmaktadır (Uraz, 1994: 168-169). Demirin değerinin ve kullanım alanlarının anlaşıldığı

aşamadan sonra dünya tarihi siyasi ve askerî açıdan başkalaşmaya başlamıştır. Bu değişim sürecinin temel nedeni demirin ortaya çıkardığı etkilerinin büyük bir kazanım sağladığının farkına varılması olmuştur (McNeill, 2013: 83).

3. Türklerde Alplik İdealinin Bozkurt Mitolojisi ile Birleşimi

Eski Türklerde Alp mitolojik bir kahraman ve yenilmez bir savaşçı olarak betimlenmiştir. Alp yükseklere sıçrayabilen, kuşlarla konuşabilen, devleri yenebilen, acımasız canavarlar ile savaşıp onları öldürebilen ve büyük bir orduya karşı tek başına meydan okuyarak onlarla savaşma cesaretini gösterebilen niteliklere sahiptir. Bu nitelikler de Türk devlet başkanının tanımlayıcı özellikleri ile bütünleşmektedir (Demirel, 2015: 38). Bu nedenden dolayı eski Türklerde ad vermek yerine ad almak, adı hak etmek mantığı bulunmaktaydı. Türk gençleri bir kahramanlık yapmadıkça ad alamamakta ve adsız kalmaktaydılar (Gökalp, 2023: 359).

Besim Atalay'ın vurgusuna göre, Alp Hindistan'ın Malve bölgesinden gelmiş olan Gurluların 20 sene hüküm sürdüğü ikinci hükümdarının adıdır (Atalay, 2021: 65). Orhan Fuat Köprülü'nün tanımlamasına göre, Alp "Eski ve yeni birçok Türk lehçesinde "kahraman, cesur, yiğit ve gazi" mânalarına gelen şahıs adı, sıfat ve unvan." anlamlarına gelmektedir. 10. ve 14. yüzyıllar arasında birçok devlet yöneticisinin ve asker kişilerin Alp adını özel isim veya unvan biçiminde kullandıkları görülmektedir. Bulunan kitabelerin anlatımlarından anlaşıldığı üzere Büyük Selçukluklar döneminde Alp adı resmi bir terim olarak devlet yöneticileri tarafından kullanılmaktaydı (Köprülü, 1989: 525).

Türklerde Alpler soylu ailelerin içinden çıkan komutanlardı. Bu komutan kişiler Alp unvanını kullanmaktaydılar. Komutan Alpler kendi yurtluklarından ("bir göçer-ev grubunun reisine özerklikle verilen bir arazi ünitesi") uç bölgelere akınlar düzenlemekteydiler. Başlangıçta Osman Gazi ile Komutan Alpler aynı seviyede ortaklık kurarak akınlara katılmaktaydılar. Daha sonra ise Osman Gazi'nin

1299-1301 yılları arasında göstermiş olduğu başarılar sonucunda Komutan Alp'ler Osman Gazi'nin hizmetine girmiş ve kendisine yoldaşlık yapmışlardır. Bu Komutan Alpler'den en bilinenleri – Osman Gazi'nin sağ ve sol kolları- Konur Alp ve Akça Koca'dır. Saltuk Alp'in de Osman Gazi ile seferlere katıldığı bilinmektedir (İnalçık, 2022: 27-28). Baba İlyas'ın torunu Aşık Paşa (Aşıkpaşazade) (1271-1332) Garibname adlı eserinde Alp kişilerin sahip olması gereken dokuz niteliği sıralamıştır. Buna göre Alp unvanını almak isteyen kişi öncelikle “muhkem yürek”li (“cesaret sahibi”) olmalıdır. İkincisi, Alp'in kol gücünün fazla olması gerekmektedir. Fiziksel gücü olmayan kişi Alp olamaz! Üçüncüsü, Alp gayretli olmalı ve yurdunu, ulusunu ve ailesini korumak için çaba göstermelidir. Dördüncüsü, Alp iyi bir ata ve atın karın bölgesini örten bir at zırhına sahip olmalıdır. Bu zırh hem atı ok saldırılarından korumak hem de gösterişli görünmesini sağlamak amacını taşımaktaydı. Alp düşman tarafından öncelikle bindiği atından tanınmaktaydı. Beşincisi, Alp'in kendi zırhı olmalıdır. Altıncısı, yedincisi ve sekizincisi Alp'in savaş aletleri ile ilgilidir. Alp yay, kılıç ve kargı (mızrak) ile donanmalıdır. Bu savaş aletlerini üzerinde taşımak Alp'in nitelikleri arasında yer almaktaydı. Dokuzuncusu ve sonuncusu ise Alp'in arkasında yürüyen bir yoldaşı olmalıdır. Sonuç itibarıyla Aşık Paşa'ya göre, Alp olabilmek için sahip olunması gereken maddi ve manevi değerler şunlardır: Cesaret, kuvvet, gayret, iyi bir at, sağlam bir zırh, gergin bir yay, keskin bir kılıç, düşmana az mesafeden kayıp verdirebilen uzun bir kargı ve yolda kendisine güvenebileceği bir yoldaş (Aşık Paşa, 1998: 338-340; İnalçık, 2022: 29-31).

Sayı açısından az olan Türkler yerleşmiş oldukları coğrafyalarda büyük imparatorlukların sınır komşusu olmalarından dolayı Alp olamazlar ise hayatta kalamayacaklarını ve başka uluslar tarafından yok edileceklerini düşünmekteydiler. Bu düşünce Türklerin Budizm ve Taosizm dinlerinden birisini seçerek resmi dinleri yapmaya çalıştıkları karar aşamasında gerçekleşmiştir. Tonyukuk Türklerle öğütler vermiş ve bu dinlerin dünya işlerinden çekilmeyi önermelerinden dolayı Türklerin savaşçılık yeteneklerine ve

gayretine zarar vereceğini ve eğer Türkler Alp kimliğine sahip olmazlar ise yok edileceklerini belirtmiştir (Esin, 1965: 770).

Sonuç itibarıyla -daha önce de belirtildiği üzere- Börü'nün, "üstünlük, büyüklük ve yiğitlik" anlamlarına gelmesi (Ögel, 2003: 118) ile Alp'in de "kahraman, cesur, yiğit ve gazi" (Köprülü 1989: 525) anlamlarına gelmesi Börü ile Alp'in Türk Mitolojisi'nde ve resmî tarihinde bütünleşik değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Kutadgu Bilig'de "Gök-börü" hakan anlamına gelecek biçimde kullanılmıştır (Ögel, 2003: 119). Benzer şekilde, Gök Türk Muhafız Birliği'nde görev yapan subaylara da Börü sembolü atfedilmiştir (Türkmen ve Atalay, 2023: 2). Yiğitlik ve hakanlığın tanımlayıcısı olan Alp ise "Gök kurt" ve "Gök böri" kelimelerinin eş değerliğinde kullanılmakta olduğunun vurgusu yapılabilmektedir (Ögel, 2003: 119). Buna göre, börü, bozkurt ve Alp üçlüsü birbirini tamamlayan niteliklere sahiptir.

4. Eski Türklerde ve İslam'da Yaratılış

İnsanlar ilahi dinlerin duyurulmasından önce, bir şekilde, nasıl varlık kazandıklarını anlamaya ve birtakım sembollerden anlam çıkarmaya çalışarak, genellikle de kendi varlıklarını çevrelerindeki canlı türlerinden veya hayali güçlerden esinlenerek yüceltme amacı içerisine girmişlerdir (Yonar, 2015: 160). Dolayısıyla insan var olduğuna göre bir biçimde ortaya çıkmıştır. Asıl konu ise insan nasıl var oldu? Bu sorunun cevabı, bu bölümde, hem eski Türklerin hem de İslam dininin anlatımlara göre incelenmiştir.

Türkler Hz. İsa'dan 510 yıl önce İç Asya topraklarında varlıklarını sürdürmekteydiler. Türklerin tek tanrılı bir inanç sistemine bağlı olmaları, "gök-kutsal" ve "ruh-insan-evren" düşünce bütünlüğü içerisinde yorumlandığı durumda, "kutsal ruh" ile özdeşleşen bir yaratıcının varlığını zorunlu kılmaktadır (Yonar, 2015: 101).

Gumilev'in anlatımına göre, Türklerin dinî inançları hakkındaki kayıtlara Çinlilerin "Wei-shu" (tahminen 6. yüzyılın sonlarına doğru yazılmıştır) ve "Sui-shu" tahminen (7. yüzyılın otuzlarında

yazılmıştır) adı verilen salnamelerinde rastlanmaktadır. “Wei-shu” salnamesinde Türklerin dini törenleri hakkında şu anlatımlarda bulunmaktadır (Gumilev, 2003: 103):

“Güneşin memleket üzerine doğuşunu temsilen hanın otağına doğudan giriş; Devlet erkanının ataların mağarasına yılda bir defa kurban takdim etmesi; Beşinci ayın 10-20. günleri arasında halkın nehir kenarında toplanarak göğün ruhuna kurban takdim etmesi; Tu-chin'in [Ötügen] (Dugin okunur) 500 li batısında yüksek bir dağ vardır ve dağın tepesinde ağaç ve bitki bulunmayan Po-teng-ning-li (Bodin-inli okunur) isminde bir yer bulunmaktadır ki manası ülkelerin koruyucu ruhu demektir.”

“Wei-shu”ın aksine “Sui-shu” kayıtlarında Türkler için “Cinlere ve perilere taparlar; şamanlara inanırlar” anlatımı yer almaktadır. Bu anlatım Türklerin dini inançları hakkında sağlıklı bilgi içermemektedir (Gumilev, 2003: 103).

Bu aşamada belirtmek gerekir ki Türklerin inanç anlayışı genellikle esnek ve hoşgörülü olmuştur. Örneğin, Türklerin kendilerini “Gök Türkler” olarak adlandırmalarının nedenini, kutsallık yükledikleri toprak, ağaç, ateş, demir ve suya yüklemiş oldukları kutsallıktan kaynaklanmaktadır. Türklerin kutsallık yüklediği en önemli madde ise demirdir. Demir, Türk kültüründe ayrı bir değere sahip olmuştur. Bu nedenle Türk Mitolojisi’nde sıklıkla demirden söz edilmektedir. Türklerin mitolojik öğeleri ile bozkırda kabul gören inanç sembolü olan Tanrı doğrudan ilişkilidir. Türklerin din ile dünya işleri birbirlerinden uzak değil, yakın bir etkileşim içerisinde olmuştur. Bu durum din işlerini yürüten kişiler ile Han ve Hakan’ın yakın ilişkilerinden çözümlenebilmektedir. Bununla birlikte, aynı coğrafyada etkili olan bir diğer inanç sistemi ise Şamanizm’dir. Tanrı dini ile Şamanizm birbirinden ayrılmaz bir bütünlük içerisindedir. Bu iki inanç sistemini ayırmak doğru bir yaklaşımı ortaya çıkarmamaktadır. Çünkü eski Türklerin inancına göre, yeryüzünde var olan her şey doğrudan Tanrı ile bağlantılıdır. Bir diğer anlatım ile Tanrı yeryüzündeki her şeye kendi iradesi ile

hükmetmektedir. Eski Türklerde kader inancı da gelişmiş bir seviyedeydi. İnsanın kaderinin Tanrı'nın elinde olduğuna inanılmaktaydı. Ancak yaratılış ve ölüm mitolojisine göre, insanın yaratılışında “Umay” ve ölümünde ise yer altının ruhu olduğuna inanılan “Erlik” söz sahibiydi. Gök Tanrı ise gözle görünmeyen bir kutsallık içerisinde varlığını sürdürmekteydi. Tanrı'ya ibadet etmek için diz üzerinde oturmakta ve eller yukarı doğru kaldırılarak dua edilmekteydi. Dualarda Tanrı'dan yardım istenmekteydi. Hakan'a yönetim gücünü ve yönettiği halkı veren Tanrı'nın kendisiydi. Bunun için de Hakan'ın “Bozkurt”un bütün özelliklerini taşıması birincil koşuldu (Oğuz, 2012: 104).

Bu anlatımların ışığında eski Türklerin inanç sisteminin (tek Tanrı inancının) İslam dininin inanç sistemi ile çok yakın olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu nedenle Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri doğal olarak işleyen bir sürecin sonucu olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

İslam dininde ise yaratılış, mutlak güç sahibi ve yaratıcı olan Tanrı'nın tekliğinde olan bir olaydır. Dolayısıyla insanı yaratan Tanrı'nın tam olarak kendisidir. Ankebût Suresi'nin 19. Ayeti insanlara şu şekilde seslenmektedir: “Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kâdirdir.” İslam inancına göre insan topraktan yaratılmıştır. Günümüz biliminin belirlemelerine göre, toprakta bulunan elementlerin insan vücudunda da olduğu ifade edilmektedir (Şimşek, 1998; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2024). İslam inancındaki insanın yaratılışı Adem'in çamurdan yaratılması, Havva'nın ise Adem'in kaburga kemiğinden yaratılarak varlık kazandırılması ve son aşamada ise ikisinin de cennete konulması ile başlamaktadır (Esinoğlu, 1996: 113). Dolayısıyla, İslam inancına göre kutsal kitap Kur'an-ı Kerim, Tanrı tarafından Hz. Muhammed'e gönderilmiş ve bu kitapta insanlara tek yaratıcının Tanrı olduğu, O'na iman edilmesi gerektiği ve diğer inançlardan soyutlanmaları gerektiği birçok ayette vurgulanmaktadır. İslam'da yaratıcı yoktan var eden ve yalnızca “Ol”

diyerek olmasını sağlayan Tanrı'nın kendisidir (Sproul, 2018: 206-201).

5. Türk Destanları: Bozkurt ve Ergenekon

M.S. 1000 yılında Altay Dağları'ndan Güney Rusya'ya kadar ilerleyen bir alanda Türkçe konuşan kabileler yaşamaktaydı (McNeill, 2013: 338). Bu kabileler arasında Türk soylu olan ve hakimiyet alanlarını Doğu'da Mançurya'dan Batı'da Karadeniz kıyılarına ve Güney'de Hindistan sınırlarına kadar genişletilmiş bir devlet vardı. Bu devlet, Türk tarihinde ulusal bilinç, inanç, düşünce yapıları ve kuruluşlar ile arkalarında bıraktıkları yazılı kayıtlar sayesinde en iyi bilinen devlet olan Göktürk Devleti'dir (Demirel, 2015: 51).

Göktürk Devleti "Türk" kelimesini ilk defa resmî adında kullanan ve ulusuna da Türk adını veren ilk devlettir. Sibiry'a'nın doğusunda yaşayan Yakut Türkleri ile Batı'da Ogur (Bulgar) Türkleri'nin bir kısmı dışarıda kalmak üzere bütün Türk topluluklarını birleştirmeyi başaran Göktürk Devleti, kendisinden sonra gelecek olan diğer Türk Devletleri'nin siyasi, iktisadi ve idari geleneklerini oluşturarak öncülük yapmıştır (Kafesoğlu, 1997: 94).

Göktürk Destanları, Türklerin düşmanları tarafından yok edildiği bir anlatım ile başlamaktadır. Türk soyu bu felaketten annesi Bozkurt olan bir prens tarafından kurtarılarak yeniden diriltirmiştir. Bu prensin annesi Bozkurt olduğu için öldürülememiş, tek başına hayatta kalmış ve ardından yaz ve kış tanrılarının kızları ile evlenerek çoğalmaya başlamıştır. Destanlara göre, Türklerin soyu bu evliliğe dayanmaktadır. Ergenekon'dan çıkarken Türklere liderlik yapan bu hükümdarın adı da "Börte Çine", bir diğer adlandırma ile "Bozkurt"tur (Demirel, 2015: 120).

Gerçekte Bozkurt Destanı ile Ergenekon Destanı aynıdır. Her ikisi de yaratılış sürecini ve var olma olayını anlatmaktadır. Ancak ortaya çıkışından haberdar olma ve anlatılış zamanları birbirlerinden farklı olduğu için iki farklı destan biçiminde algılanmışlardır. Böyle bir algılanışın bir diğer nedeni de Bozkurt Destanı'nın İslamiyet öncesi

dönemde, Ergenekon Destanı'nın ise İslamiyet sonrası dönemde kaleme alınmış olmasıdır. Bu da her iki destanın birbirlerinden mantıklı bir ayırım noktasını oluşturmaktadır (Demir, 2024: 27-28).

Bozkurt Destanı'nın temel kurgusunda yok olma tehlikesi ile yüzleşen Göktürk soyunun, Bozkurt bir anneden yeniden doğarak dirilmesi olayı anlatılmaktadır (Demirel, 2015: 51). Ancak kurt tarafından dünyaya getirilme, kurt aracılığı ile korunma ve kurt sürüsünde büyüme gibi anlatımlar Bozkurt Destanı'ndan daha öncelere dayanmakta ve ilgili anlatımların kaynaklarına Çince ve İtalyancada rastlanılmaktadır (Demir, 2024: 25-32).

Dişi bir kurt tarafından bataklıkta bulunan erkek çocuğun kurt tarafından et ile beslenmesinin ardından büyümesi ve kendisini kurtaran dişi kurt ile ilişkiye girerek Türklerin soyunu devam ettirmesi anlatımları mitolojik kökenlidir. Türklerin kurt anneden doğuşu, biyolojik açıdan olanaksız olsa da, bu mitolojik anlatımların Şamanizm'deki inançlarla güçlü bir bağlantısı vardır. Şamanlar, ayinlerde kurt, kuş, ayı, kartal ve baykuş gibi doğa canlılarının ruhlarının bedenlerine girmesini simgeleyerek yeniden doğuşu ifade etmektedirler. Şamanlarda koruyucu ruhlar genellikle kadın figürleriyle ilişkilidir; bu nedenle ayinlerde kadın elbisesi giymeleri bu inançla (yeniden doğuş) bağlantılıdır. Böylece Şamanlar ayinlerde doğurganlık ve yaratılışla ilişkilendirilen sembolik bir rol üstlenmektedirler. Bu bağlamda, şamanların ayinlerinde doğa canlılarının ruhlarıyla temasa geçerek yaratılış sürecini sembolize etmeleri, doğurganlıkla bağlantılı ritüel ve mitolojik bir işlevi yerine getirdiklerini göstermektedir (Demir, 2024: 72; Çoruhlu, 2024: 116, 172-177; Yörükân, 2014: 58).

Daha önce vurgulandığı üzere Ergenekon Destanı, Bozkurt Destanı'nın anlatım ve kurgu açısından daha fazla genişletilmiş ve zenginleştirilmiş biçimidir. Bu destanın geçtiği coğrafya aşılmaz dağların ortasında konumlanmaktadır. Türkler bu coğrafyada çiftçilik, avcılık ve madencilik yaparak yaşamlarını devam ettirmekteydiler. Ergenekon Destanı'nın en önemli vurgusu

Türklerin maden işletmecisi olarak demiri çıkarmaları ve eriterek başka bir biçime sokmalarıdır. Türkler özellikle erittikleri demirden savaş aletleri yapmaları ile bilinir olmuşlardır. Türkler demirden oluşan dağı eritmiş ve bu işi yapan kahramanlarını “Demirci” nitelemesi ile kutsamışlardır (Demirel, 2015: 51-52).

Türkler Ergenekon adı verilen bu coğrafyada yaklaşık dört yüz yıl yaşadıkten ve sayıca çoğaldıktan sonra, atalarından duydukları esas yurtlarına gitmek için karar vermişlerdir. Ancak etrafı dağlarla çevrili bu ortamdan çıkmanın kolay olmadığını anladıkları zaman, Börteçine adlı yaşlı bir demircinin dar bir geçitten bir kurdun gelerek avlandığını ve aynı geçitten uzaklaştığını anlatması üzerine, kurdun yolu takip edilmiş ve bu dar geçidin aslında demir madeni ile kaplı olduğu görülmüştür. Ancak bu geçit çok dardır. Bunun üzerine kömür ve odun yakılarak ve büyük körüklerle ateş canlandırılarak demir madeni ile kaplı dağ geçidini eritmek ve daha geniş bir geçit açmak fikri kabul görmüştür. Geçit açıldıktan sonra, geçidin başında beliren bir Bozkurt, Türklere Ergenekon'dan çıkabilmeleri için yol göstermiştir. Bozkurt'un liderliğinde, Türkler Mart ayının 21. gününde demirden dağlarla çevrili Ergenekon'dan çıkmışlardır. Demirin erimesi ve Bozkurt'un yol göstermesi, Türklerin Ergenekon'dan çıkışını simgeleyen önemli mitolojik unsurlardır (Özdemir, 2019: 105; Bayat, 2023: 126-128).

Sonuç

Erken dönem insanının çevresini anlama çabası, doğa, toplum ve varoluşuna yönelik sorgulamalar yapmasına yol açmıştır. Bu sorgulamalar, genellikle somut bir cevap bulunamayan noktalarda mitolojik anlatıların doğmasına yol açmıştır. Zamanla sözlü gelenekler yazılı kayıtlara dönüştüğünde, mitolojik öğeler de tarihî birer anlatım biçimi haline gelmiş, ancak bilimin ve mantıksal düşüncenin gelişmesiyle mitolojik açıklamalar yerini daha objektif, kanıta dayalı tarihlere bırakmıştır. Buna karşın, bir toplumun tarihsel ve kültürel kökenlerine dair derinlemesine bir anlayış geliştirmek, yalnızca tarihsel belgelerle değil, mitolojik anlatımlar

aracılığıyla da mümkün olabilmektedir. Çünkü mitolojiler, bir toplumun ruhunu, değerlerini, toplum içindeki ilişkilerini ve dünya görüşünü anlamada önemli bir yol gösterici olmuştur. Mitolojik öğeler, her ne kadar gerçeklikten uzak veya bilimsel açıdan kanıtlanmaları olanaksızlığa yakın olsalar da, bir halkın kendi kimliğini şekillendiren ve zamanla içselleştirdiği semboller olarak, tarihsel sürecin şekillenişini anlamada önemli birer işlev üstlenmişlerdir.

Eski Türklerin inanç sisteminin temelinde, doğaya ve evrende var olan her şeye yüklenen kutsallık ile birlikte, tek Tanrı inancı ön plandadır. Türkler, doğrudan Tanrı'nın iradesinin etkisiyle hayatlarını şekillendirmiş ve her şeyin Tanrı ile bağlantılı olduğuna inanmışlardır. Bu anlayış, onların dünya görüşünü ve sosyal yapısını derinden etkilemiş, din ve dünya işleri arasındaki sınırları belirsizleştirerek her iki alanın birbirine yakın bir etkileşim içinde olmasını sağlamıştır. Türklerin mitolojik inançları da doğrudan Tanrı inancına dayanmakta olup, Tanrı'nın yaratıcı gücü ve kaderi belirleyici rolü, eski Türk toplumunun manevi değerleriyle uyumlu bir şekilde şekillenmiştir. Bu inanç sisteminde, Tanrı'nın mutlak egemenliği ve her şeyin onun iradesine bağlı olması, Türklerin yaşam biçimlerine ve liderlik (yöneticilik) anlayışlarına da yansımıştır. Örneğin, Hakan'ın, Tanrı'dan aldığı güçle halkını yönetmesi, bu ilişkiyi somutlaştıran bir örnektir.

Türklerin Tanrı'ya ibadet şekilleri, dua ritüelleri ve Hakan'ın yönetsel gücüne yüklenen kutsallık da, İslamiyet'teki bazı ibadet biçimleriyle paralellik göstermektedir. Bu benzerlik, Türklerin inanç dünyasında zamanla daha büyük bir değişim ve dönüşüm yaratmış, İslamiyet'e geçişlerini de daha doğal ve içsel bir süreç haline getirmiştir. Bir diğer anlatım ile Türkler İslam dinini kabul ederken hiç zorlanmamışlardır. Türklerin İslam'ı kabul etmeleri, sadece dinî bir dönüşüm değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir uyumun sonucu olarak da görülebilmektedir. Eski Türklerin Tanrı inancı ile İslam'ın tek Tanrı inancı arasındaki benzerlikler, İslam'ın öğretilerine duyulan kabulün hızla gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu,

Türklerin inanç sistemlerinin aslında İslamiyet ile büyük bir uyum içinde olduğu ve bu dönüşümün doğal bir evrim süreci olarak yaşandığı sonucuna varmamızı mümkün kılmaktadır. Çünkü eski Türklerin inançları, onların İslamiyet'i kabul etmelerini sağlayacak kadar derin ve geniş bir temele sahiptir. Bu süreç, kültürel, dinî ve toplumsal öğelerin birbirini nasıl tamamlayarak uyum içinde evrildiğini göstermekte ve Türklerin İslam'a geçişinin, tarihsel bir zorunluluktan çok, ruhsal ve manevi bir evrim süreci olarak anlaşılmasını sağlamaktadır.

Türk Mitolojisi'nde yer alan Bozkurt efsanesi, Türk kimliğinin yaratılmasında merkezî bir rol oynamaktadır. Eski Türklerin, Bozkurt ile özdeşleştirilmesi, onların bağımsızlık ve özgürlük anlayışını simgelemiştir. Bozkurt, yalnızca bir efsane unsuru değil, aynı zamanda Türk milletinin savaşçı ruhunun, özgürlük tutkusunun ve kahramanlık ideallerinin bir sembolüdür. Bu anlamda, Bozkurt'un evcilleştirilememesi, özgürlüğüne düşkünlüğü ve esaret altına girmek için ölümü göze alması gibi özellikler, Türk halkının tarih boyunca varlıklarını sürdürmelerini sağlayan temel değerlerle örtüşmektedir. Bu özellikler, aynı zamanda Türk milletinin savaşçı ruhunun, göçebe yaşam tarzının ve kültürel bağımsızlık arzusunun temel göstergeleridir.

Bozkurt'un, İslamiyet'in kabulüyle birlikte Alp karakterine dönüşmesi, Türk Mitolojisi'nin zaman içinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğinin ve değişen toplumsal yapılarla nasıl bütünleştiğinin bir göstergesidir. Bozkurt efsanesinin devam etmesi, bir yandan geleneksel değerlerin korunması, diğer yandan da yeni dini ve kültürel öğretilerle uyum içinde varlığını sürdürmesi açısından önemli bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Türklerin, Bozkurt'u bir soy efsanesi olarak hatırlamaları, kendilerini kahramanlıkları ve savaşçı ruhlarıyla özdeşleştirmeleri, toplumlarının karakteristik özelliklerini anlamada bir anahtar işlevi görmektedir.

İslamiyet'in dinî inanç olarak kabul edilmesinden sonra İslam inancına göre bir insanın Bozkurt'tan türeyemeyeceği anlayışı kabul

edilmiş, ancak Türklerin Bozkurt'u idealleştirme isteği yok edilememiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra, gerçek yaratılış olayının eski Türk inançlarıyla paralellik taşımadığı görülse de, Bozkurt efsanesi tamamen inkâr edilmeden, yeni dinin kurallarına göre Alp simgesi üzerinden yaşatılmaya devam etmiştir.

Mitolojik anlatılar, bir toplumun geçmişini, kültürünü ve değerlerini anlamada önemli birer araç olma niteliğine sahiptirler. Türk ırkı, Bozkurt gibi mitolojik semboller aracılığıyla tarih boyunca özünden uzaklaşmayan veya değişmeyen kimliğini, özgürlüğünü ve kahramanlık anlayışını korumuştur. Mitolojiler, sadece eski toplumların kültürlerini yansıtan birer anlatı değil, aynı zamanda bugünkü toplumların karakterlerini şekillendiren köklü bir mirastır. Türk Mitolojisi'nde olduğu gibi, diğer halkların mitolojik anlatıları da, toplumsal belleği koruyan ve kültürel kimliği inşa eden önemli öğelerdir. Toplumların kökenini, tarihini ve karakterini anlamak için mitolojik anlatımlara başvurmak, her zaman geçerli ve değerli bir yöntem olmaya devam etmektedir.

Savaşçı, kurtarıcı, kuvvetli, korkusuz, aynı zamanda merhametli ve yüksek ahlaki değerlere sahip olan Bozkurt'un ruhu, Türk kültüründe derin bir anlam taşımaktadır. Bu ruh, Türklerin tarih boyunca sahip olduğu Alp kimliğiyle birleşerek, Türk milletinin varlıksal duruşunu ve benliğini sürekli olarak korumuştur. Alp, Bozkurt'a yüklenen anlamlar gibi, kahramanlık, liderlik, cesaret, korkusuzluk, dayanıklılık ve esarete karşı direncin sembolü olmuş, Türk devlet yöneticileri ve komutanları için bir sıfat olarak kullanılmıştır. Türklerde Alp unvanı kimseye verilmemiş, bunun hak edilmesi kuralı benimsenmiştir. Bir kişinin Alp unvanına sahip olabilmesi için cesaretli, savaşçı ve bileği kuvvetli olması ve toplumuna liderlik yaparak onları her türlü felaketten koruması gerekmektedir. Bu şekilde, Türkler Alp sıfatını kullanarak kendi soylarını dayandırdıkları Bozkurt'un niteliklerini devlet yöneticilerinde, komutanlarında ve yönetim düzenlerinde yaşatmaya çalışmışlardır. Bozkurt korkusuz bir lider ve yol gösterici olarak içinden çıkılmaz gibi duran felaketlerden kendi ulusunu

kurtaran bir sembol olma niteliğini Komutan Alp'lere devrettikten sonra, varlığını Alp sıfatına gizleyerek Türk ulusunun ruhunu oluşturmaya ve yaşatmaya devam etmiştir.

Komutan Alp'ler, adeta birer Bozkurt gibi, Türk halkına sadece liderlik etmişler, aynı zamanda onların karşılaştıkları tehlikelerden korunmalarını sağlayarak, zorluklarla dolu bu dünyada onları doğru yola yönlendirmişlerdir. Bu çalışmada, Türk Mitolojisi'nin önemli bir figürü olan Bozkurt ile ilgili anlatıların, Türklerin soyu hakkında nasıl bir bağlantı kurduğuna dair derinlemesine bir inceleme yapılmıştır. Bu inceleme, Türklerin Bozkurt'tan geldiklerine veya türediklerine yönelik olan inançlarının, tarihsel anlatımlar ve kültürel miras üzerinden, Alp karakteriyle nasıl bir devamlılık gösterdiği sonucuna ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu dönüşüm, hem mitolojik hem de tarihsel bir bağlamda, Türklerin kökenlerine ve kahramanlık anlayışlarına ışık tutmaktadır.

Kaynakça

- Arsal, S. M. (2020). Türk Tarihi ve Hukuk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aşık Paşa (1998). Garibname. çev. Bedri Noyan, Ankara: Ardiç Yayınları.
- Atalay, B. (2021). Türk Büyükleri veya Türk Adları. haz. Gürol Pehlivan, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Bayat, F. (2023). Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Beydiz, M. G. (2016). Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Boratav, P. N. (2012). Türk Mitolojisi. çev. Recep Özbay, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Campbell, J. (1995). İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri. çev. K. Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çoruhlu, Y. (2024). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Dalamak, <https://sozluk.gov.tr/>, son erişim tarihi: 01.07.2025.
- Demirel, H. (2015). Türk Destanlarının Ana Unsurları. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Dilek, İ. (2014). Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü: Altay/Yakut. Ankara: Grafik-Ofset Matbaacılık.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2024). Ankebût Suresi 19. Ayet, son erişim tarihi: 12.04.2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ankeb%C3%BBt-suresi/3359/19-23-ayet-tefsiri>
- Esin, E. (1965). Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü. Türk Kültürü Dergisi, 34: 769-789.
- Esinoglu, B. (1996). Dinlerin Gizemi: Kurban, Yaratılış, Tufan Efsaneleri. İstanbul: Ceylan Yayıncılık.
- Findley, C. V. (2008). Dünya Tarihinde Türkler. çev. Ayşen Anadol, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gökalp, Z. (2023). Türk Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Gültepe, N. (2015). Türk Mitolojisi. İstanbul: Resse Kitabevi Sahaf Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2003). Eski Türkler. İstanbul: Selenge Yayınları.
- İnalcık, H. (2022). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İyiat, B. (2018). Türk'ün Bilge Başbuğu Bozkurt Atatürk. İstanbul: Kripto Basım Yayın.

- Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Karakurt, D. (2012). Türk Mitoloji Ansiklopedisi. Türkiye 2012, s. 188, Erişim Tarihi: 12.06.2025, https://www.academia.edu/44468806/T%C3%BCrk_Mitoloji_Ansiklopedisi_T%C3%BCrk_S%C3%B6ylence_S%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%BC_n%C3%BCn_Ansiklopedik_Versiyonudur_e_Kitap
- Köprülü, O. F. (1989). “Alp”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt: 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- McNeill, W. (2013). Dünya Tarihi. çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ölçer, C. (1983). Cumhuriyet Dönemi Türk Kağıt Paraları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2015). Türklerin Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ögel, B. (2003). Türk Mitolojisi. Cilt: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, H. (2019). Mitolojiden Tarihe Seçme Hikâyeler. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Soury, J. (2008). Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini. çev. H. Güngör & İ. Açmaz, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sproul, B. C. (2018). Yaratılış Mitleri: İnsanın Ve Evrenin Ortaya Çıkışına Dair Tüm Dünyadan Mitler. çev. E. Z. Aydın, Ankara: Hil Yayın.
- Şimşek, M. S. (1998). Yaratılış Olayı. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Toysanulı, A. (2020). Türk-Moğol Mitolojisi. Çev. Bülent Bayram, Ankara: Bengü Yayınları.
- Turan, O. (2014). Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Türkmen, İ. ve Atalay, M. (2023). Geleneksel Türk Kültürü İçerisinde Hayvan Fügürleri: Kurt Figürü. Uluslararası Yunus Emre Sosyal Bilimler Dergisi, 7: 1-8.
- Uraz, M. (1994). Türk Mitolojisi. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Uslu, B. (2016). Türk Mitolojisi. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Yonar, G. (2015). Yaratılış Mitolojileri: Altı Medeniyet Altı Yaratılış Hikâyesi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yörükân, Y. Z. (2014). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 3 • Aralık/December 2025

ISSN: 1309-601X

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN ZİHİNSEL HARİTASINDA EŞİKTE DURAN AYDIN AHMET HAMDİ TANPINAR

The Liminal Intellectual in the Mental Map of Turkish Modernization
Ahmet Hamdi Tanpınar

Sevda Nur ÇEVİK TEKELİOĞLU

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Ankara.

cevikksevdanurr@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1985-8069

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 09.11.2025

Kabul Tarihi: 01.12.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1820569

Kaynak göstermek için:

Çevik Tekelioğlu, S. N., (2025). Türk Modernleşmesinin Zihinsel Haritasında
Eşikte Duran Aydın Ahmet Hamdi Tanpınar. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(3):
409-430.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergisi@tasav.org

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN ZİHİNSEL HARİTASINDA EŞİKTE DURAN AYDIN AHMET HAMDİ TANPINAR

The Liminal Intellectual in the Mental Map of Turkish Modernization Ahmet Hamdi Tanpınar

Sevda Nur ÇEVİK TEKELİOĞLU

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Ankara.
cevikksevdanurr@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1985-8069

Özet

Bu çalışma, Ahmet Hamdi Tanpınar'ı Türk siyasi düşünce tarihi bağlamında ele alarak onun modernleşme süreci içindeki entelektüel konumunu incelemektedir. Tanpınar'ın düşünce dünyası; süreklilik, değişim, doğu-batı ikiliği ve Bergsoncu zaman anlayışı ekseninde şekillenmiştir. Eserleri, dönemin siyasal ve toplumsal dönüşümlerini yansıtarak Türk modernleşmesinin zihinsel sınırlarını ortaya koyar. Çalışma, Tanpınar'ı belli bir ideolojik çerçeveye sığmayan, "eşikte duran" bir aydın olarak değerlendirir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; Tanpınar'ın eserleri ve ikincil kaynaklar, temalar doğrultusunda sınıflandırılarak doküman analizi yoluyla çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Tanpınar, Bergsonculuk, Süreklilik, Değişim.

Abstract

This study examines Ahmet Hamdi Tanpınar within the context of Turkish political thought and analyzes his intellectual position in the modernization process. Tanpınar's intellectual landscape is shaped by themes of continuity, change, the East-West dichotomy, and Bergsonian conceptions of time. His works reflect the political and social transformations of his era and outline the conceptual boundaries of Turkish modernization. The study evaluates Tanpınar as a liminal intellectual who does not fit neatly into any ideological framework. A qualitative research design was adopted and Tanpınar's works as well as secondary sources were analyzed through document analysis, categorized and interpreted within thematic patterns.

Keywords: Modernization, Tanpınar, Bergsonism, Continuity, Change.

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar, 20. yüzyıl Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olmakla birlikte Türk modernleşmesinin zihinsel arka planını anlamak açısından da merkezî bir konumda yer alır. Eserleri hem estetik açıdan hem de modernleşme, süreklilik-değişim, Doğu-Batı gerilimi ve kültürel kimlik tartışmaları bakımından zengin bir düşünsel içerik sunar. Buna rağmen Tanpınar, Türk siyasi düşünce tarihi literatüründe çoğu kez dolaylı biçimde ele alınmış, “edebiyatçı” kimliğinin gölgesinde kalmıştır. Bu çalışma, Tanpınar’ı salt bir romancı ve şair olarak değil, Türk modernleşmesinin entelektüel ikilemlerini bedeninde taşıyan “*eşikte duran*” bir aydın olarak konumlandırmayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın temel problemi, Tanpınar’ın düşünce dünyasının Türk siyasi düşüncesi içindeki yerini ve modernleşme sürecine dair geliştirdiği kavramsal çerçeveyi nasıl kurduğunu ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri benimsenmiş, Tanpınar’ın şiirleri, romanları, denemeleri ve makaleleri ile birlikte ikincil literatür doküman analizi tekniğiyle

incelenmiştir. Elde edilen bulgular, modernleşme, muhafazakârlık, süreklilik-değişim ve Bergsoncu zaman anlayışı etrafında tematik olarak sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

Makale, bu amaç doğrultusunda şu şekilde yapılandırılmıştır: İlk bölümde Tanpınar'ın düşünce dünyasında öne çıkan temel kavramlar ele alınmakta; ikinci bölümde Dergâh Dergisi ve bu çevrenin Tanpınar üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Üçüncü bölüm, Tanpınar'ın Türk siyasi düşüncesindeki konumuna dair genel bir çerçeve sunarken, dördüncü bölümde onun entelektüel biçimlenişi ve dönüşüm süreci incelenmektedir. Beşinci bölümde Bergsonculuğun Tanpınar'ın zaman, süreklilik ve modernleşme tasavvurundaki yeri analiz edilmekte; sonuç bölümünde ise Tanpınar'ın "eşikte duran aydın" olarak Türk modernleşmesinin zihinsel haritasına yaptığı katkı bütüncül bir değerlendirmeye ortaya konulmaktadır.

1. Tanpınar'ın Düşünce Dünyasında Temel Kavramlar

Tanpınar'ı çağdaşlarından ayıran temel özellik, hiçbir düşünce sistemine tam anlamıyla sığmamasıdır. Onun için *arayış* kavramı hayatının ve düşüncesinin merkezinde yer alır. Tanpınar "bulan" değil, sürekli arayan bir aydındır. En çok önem verdiği kelimelerden biri olan *dikkat*, onun estetik ve düşünsel tavrını özetler. Bu yönüyle Tanpınar'ı incelerken yaşadığı dönemin tarihsel bağlamını da dikkate almak gerekir. Aramak ve bulmak arasındaki bu gerilim, onun entelektüel dünyasını şekillendiren temel temalardan biridir. Bu bakışın oluşmasında hocası Yahya Kemal'in etkisi büyüktür ancak Tanpınar'ın felsefi derinliği esasen Bergson düşüncesinden beslenmiştir.

Tanpınar'ın düşünce yapısını anlamak için, üzerinde en çok tartışılan birkaç kavramı birbirinden ayırarak ele almak gerekir: Muhafazakârlık, modernlik, doğu-batı ve eski-yeni karşıtlıkları. Onun muhafazakâr bir düşünür olarak değerlendirilmesi, Türk entelektüel tarihindeki en tartışmalı konulardan biridir. Bu noktada muhafazakârlığın Türkiye'de kazandığı anlamı dikkate almak

gerekir. Tanpınar, Dergâh çevresinde yer alan ve “*Türkiye Bergsoncuları*” olarak adlandırılan grubun bir üyesidir. Cumhuriyet döneminde bu isimler genellikle “*sentezci muhafazakârlar*” olarak tanımlanmıştır. Bu dönemdeki düşünürleri sınıflandırmanın güçlüğü, onların belirli bir ideolojik kalıba tam olarak oturmamalarından kaynaklanır (Çağlıyan, 2006: 81).

Dergâh çevresinde toplanan bu entelektüelleri birleştiren temel unsur, Bergsoncu felsefeyi benimsemeleridir. Onlara göre zamanı “üç boyutuyla birlikte kavramak” düşünsel bir zorunluluktur. Tanpınar’ın *yekpâre geniş bir zaman* anlayışı da bu düşünsel çizginin edebî bir yansımasıdır. Dergâh çevresindeki isimler, dönemin siyasal yapısıyla genel olarak uyumlu bir duruş sergilemiş; bu tutum, devletin modernleşme yönelimini meşru kılma çabasının hem bilinçli hem de gönülsüz bir biçimi olarak yorumlanmıştır (Çiğdem, 2012: 58).

Tanpınar üzerine muhafazakârlık ve modernleşme bağlamında konuşmak zordur. Dellaloğlu’nun ifadesiyle, “*Tanpınar, Türkiye modernleşmesinin trajedisini en iyi anlatan yazardır*” (Dellaloğlu, 2014: 113). Modernleşmeden söz ederken muhafazakârlığı dışarıda bırakmak mümkün değildir. Tanpınar, geçmişi ele alarak bugünü anlamlandıran bir düşünürdür. Modernleşmeye veya gelenekçiliğe mutlak bir karşıtlık sergilemez; her iki kavramı da birbirini dışlamayan bir devamlılık içinde görür. Muhafazakârların modernleşmeyi keyfi bir tercih olarak algılamasına karşın, Tanpınar onu tarihsel bir zaruret olarak yorumlar: “*Avrupalının peşinden koşmamız bir zaruretti. Çünkü cemiyetimiz için ölmek veya garphlaşmak şıklarından birini derhal ihtiyar etmek zarureti vardı. Türk cemiyeti yaşamak iradesiyle garphlaştı.*” (Tanpınar, 2000: 91).

Tanpınar, çağdaşlarının çoğu gibi modernleşmeye karşı bir duruş sergilememiştir. Onun muhafazakârlığı klasik anlamda geçmişe dönüş değil, geçmişin değerlerini koruyarak modernliğe dahil olma çabasıdır. Bu nedenle, “*muhafazakâr mıdır?*” sorusuna evet demek mümkündür; ancak bu, onun muhafazakârlığının modern bir

düşünsel zeminde şekillendiği anlamına gelir. Dergâh çevresinde yer alan bu “*sentezci muhafazakârlar*”, Tanzimat dönemine yönelttikleri eleştirilerle öne çıkarlar. Batılılaşmanın yalnızca teknik alanda gerçekleşebileceği düşüncesine karşı çıkararak, onun bir “*medeniyet değişimi*” olduğunu savunurlar. Çünkü onlara göre kültürel etkilenmeden gerçek bir dönüşüm mümkün değildir.

Tanpınar, Tanzimat’ın ortaya çıkardığı Doğu-Batı sentezini “*bir ucubelik*” olarak tanımlar (Çağlıyan, 2006: 92). Bu eleştiri, onun Batılılaşma karşıtı değil, yüzeysel modernleşmeye karşı derinlik arayışında bir düşünür olduğunu gösterir. Dolayısıyla Tanpınar’ın düşünce dünyası, modernleşmeyi zorunlu fakat eksik bir süreç olarak görür; asıl mesele, bu sürecin “*ruhsuz ve taklitçi*” değil, “*zihinsel ve kültürel*” bir temele oturmasıdır.

Süreklilik ve değişim, Tanpınar’ın düşünce dünyasının merkezinde yer alan iki temel kavramdır. Onun için değişim, geçmişten kopuş değil; geçmişin birikimini bugüne taşıyarak, süreklilik içinde gerçekleşen bir dönüşümdür. Değişmek, Tanpınar’da bir devam etme biçimidir. Bu bakış açısında Bergson’un etkisi belirgindir. Aynı zamanda hocası Yahya Kemal’in “*zihniyet değişimi*” vurgusu, Tanpınar’ın düşüncesinde önemli bir yer tutar. Yahya Kemal’e göre Batı medeniyetine dâhil olabilmek için önce zihniyetin değişmesi gerekir hem Batı içinde yer almak hem de kimliği muhafaza etmek ise “*mektepten memlekete dönmek*” ifadesinde somutlaşır (Çağlıyan, 2006: 87).

Tanpınar’ın da içinde bulunduğu sentezci muhafazakârların özgün yanı, değişim ve sürekliliği bir araya getirme çabalarıdır. Bu, onların daima bir “*arayış hâlinde*” olmalarından kaynaklanır. Geçmişten tam anlamıyla kopmamak, yeniliğe karşı da tam bir direnç gösterememek, onları arada kalmış bir konuma yerleştirmiştir. “*Bugünün ışığında maziye görmek*”, “*değişirken kendisi kalabilmek*” bu kuşağın parolası hâline gelmiştir. Tanpınar, hocası Yahya Kemal’in “*süreklilik içinde değişmek*” anlayışına gönderme yaparak kendi felsefesini “*devam ederek değişmek*,

değişerek devam etmek” şeklinde özetlemiştir (Tanpınar, 2020: 14). Tanpınar, yaşadığı dönem itibarıyla Türkiye’nin birçok tarihsel geçişine tanıklık etmiştir. Tanzimat’tan sonra ivme kazanan modernleşme süreci, onun düşünsel olgunluk dönemine denk gelir. Yetiştigi kültürel çevre ve aldığı eğitim, onda farklı yönelimlerin bir arada bulunmasına yol açmıştır. Bu nedenle, fikirlerinde zaman zaman görülen değişimler tutarsızlık olarak yorumlanmış, ancak bu değişkenlik aslında onun çağının gerilimlerini yansıtır. Tanzimat sonrası modernleşme sürecinde genel bir fikir birliği olsa da bu modernleşmenin kimlerle ve hangi temeller üzerinden yürütüleceği tartışmalıdır. Ziya Gökalp ve Dergâh çevresi arasındaki ayrım da burada belirginleşir: Gökalp, Durkheim’ın sosyolojisini benimserken; Dergâh çevresindeki isimler Bergson’un sezgi ve süre kavramları etrafında şekillenen felsefeyi tercih etmişlerdir (Aydın, 2020: 126).

Tanpınar, 1930’lu yıllara kadar Batılılaşma yanlısı bir tutum sergilerken, sonraki yıllarda özellikle Anadolu’daki gözlemleri ve entelektüel çevresiyle birlikte Doğu kültürüne daha yakın bir duruş benimsemiştir. Bu yönelme, onun “*muhafazakâr*” olarak nitelendirilmesine zemin hazırlamıştır. Düşüncelerindeki bu dönüşüm, günümüzde farklı kesimler tarafından sahiplenilmesine yol açmıştır. İlginç biçimde, aynı metinleri farklı yayınevlerinin (örneğin Dergâh ve YKY) basması, Tanpınar’ın hem muhafazakâr hem modernist okur çevrelerince benimsenmesine neden olmuştur. Bu durum, Dellaloğlu’nun “modernleşme sendromu” olarak tanımladığı olgunun somut bir örneğidir. Dellaloğlu, Tanpınar’ı bu özellikleri nedeniyle “*bağımsız bir entelektüel*” ve “*sivil bir aydın*” olarak tanımlar (Dellaloğlu, 2013: 13). Tanpınar ne gerici ne modernist, ne sağcı ne de solcudur; onun temel derdi “kendi olabilmek”tir. Doğu ile Batı’yı birleştirmeye çalışmaz; bu kavramların kendisiyle kurduğu ilişkiye odaklanır (Dellaloğlu, 2013: 121). Zamanla fikirlerinde yaşanan dönüşümler ve eserlerinin farklı yayınevlerince yeniden basılması, Tanpınar’ın çok çeşitli entelektüel çevrelerde okunmasını sağlamış, ancak düşüncelerinin farklı

ideolojik okumalara da açık hale gelmesine neden olmuştur. Bu çok yönlü yorumlanabilirlik, Tanpınar'ı hem sağ hem sol entelektüel çevrelerin referans figürü hâline getirmiştir. Ancak bu durum, onun fikirlerinin zaman zaman bağlamından kopararak araçsallaştırılmasına da yol açmıştır. Nitekim Tanpınar'ın bir dönem CHP milletvekilliği yapması ve 1960 darbesi konusundaki görüşleri, muhafazakâr çevrelerde genellikle göz ardı edilmiştir. Kendisinin bu konuda yaşadığı rahatsızlık, şu ifadelerinde açıkça görülür (Tanpınar, 2007: 207): *“Sağcı olmak çok güç, hatta imkânsız. Evvela memleketimde en cahil ve budala isimler sağcı. Yahut da aşikâr şekilde hain ve ahlaksız... Sola gelince! Yarabbim, bizde solcu muharrir, solcu şair, genç şair, sol adam, ileri adam, züht, hamâkat, cahillik.”* Edebî yaşamında da hocası Yahya Kemal'in gölgesinde kalmaktan çekinen Tanpınar, eserlerinin yeterince ilgi görmemesinden sık sık yakınmıştır. Dostlarının “Kırtıpıl Hamdi” şeklindeki alaycı nitelmesi, onun sanatçı kimliğinin yeterince ciddiye alınmadığını gösterir. Gelenek ve modernlik arasında kurduğu gerilimli denge, Tanpınar'ı Türk düşünce tarihinde “arayışın yazarı” hâline getirmiştir. Onun amaçlı bir sentez kurmak değil, bu iki dünyanın çatışması içinde kendi varoluşunu anlamlandırmaktır.

2. Dergâh Dergisi ve Tanpınar'ın Düşünsel Çevresi

İlk sayısı 15 Nisan 1921, son sayısı ise 5 Ocak 1923 tarihinde yayımlanan *Dergâh Dergisi*, iki yıl boyunca toplam 42 sayı çıkmıştır. Dergi üzerine yapılmış kapsamlı çalışmalar sınırlıdır; mevcut bilgiler büyük ölçüde dönemin yazarlarının eserlerinden ve Tanpınar'ın Yahya Kemal adlı kitabından elde edilmektedir. *Dergâh*, Bergsoncu felsefeyi benimseyen birçok önemli ismi bir araya getiren bir düşünce platformu niteliğindedir. Bu çevrede Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Şekip Tunç ve Ahmet Haşım gibi isimler öne çıkar. “Kaynaklar” anlamına gelen *Dergâh* adını dergiye veren kişi Yahya Kemal'dir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Dergâh, kültürel bir yeniden doğuş misyonu üstlenmiştir. Dellaloğlu,

dergiyi “bir tür Türkiye Rönesansı” olarak tanımlar (Dellaloğlu, 2013: 87).

Tanpınar’ın ifadesiyle *Dergâh*, “sahnenin dışında kalanların dergisidir.” Bu yayında yer alan isimlerin çoğu “Türk Bergsoncuları” olarak anılmıştır. Özellikle Mustafa Şekip Tunç, Bergson’un metinlerini Türkçeye kazandırarak bu düşüncenin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Tanpınar, düşünce dünyasının biçimlenmesinde *Dergâh*’ın belirleyici etkisini sık sık vurgular. Nazım İrem, derginin yayına başlamasıyla birlikte Bergsonculuğun entelektüel işlevinin değiştiğini belirtir: “Bergson felsefesi, spekülative bir girişim olmaktan çıkarak günün siyasal ve sosyal sorunlarıyla doğrudan yüzleşmeye başlamıştır” (İrem, 1999: 150-155). Her ne kadar *Dergâh Dergisi* Yahya Kemal’in öncülüğünde yayımlanmış olsa da derginin düşünsel yönünü en fazla benimseyenler arasında Mustafa Şekip Tunç, Ahmet Haşim ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu bulunur. *Dergâh* çevresi, bütünlüklü bir ideolojik birlik oluşturmaz; onları bir araya getiren esas unsur, Ziya Gökalp’in pozitivizmine ve Durkheimci determinizme karşı geliştirdikleri eleştirel duruştur. Bunun yanında, Kurtuluş Savaşı’na verdikleri destek bu entelektüel birlikteliği güçlendirmiştir (Ülken, 2017: 552). Bu çevre, modernleşmeyi reddetmez; tartışmanın odağında modernleşmenin yöntemi bulunur. Gökalp modernleşmeyi toplumsal yasalar ve sosyolojik determinizm üzerinden temellendirirken, *Dergâh* çevresi Bergson’un sezgi ve “süre” kavramlarıyla tanımlanan dinamik bir anlayış geliştirmiştir. Tanpınar’ın modernleşme düşüncesi bu çizgide şekillenmiştir. Bu yönelişin en önemli ilham kaynağı ise hocası Yahya Kemal’dir (Türkislamoğlu, 2014: 14).

Yahya Kemal, *İkbal Kıraathanesi* gibi mekânlarda düzenlediği sohbetlerle “cemiyet içindeki fert” bilincini yerleştirmeye çalışmış, Tanpınar’ın hem edebî hem düşünsel kimliğinin temelleri bu ortamda atılmıştır. Tanpınar, hocasıyla her konuda fikir birliği içinde değildir; ancak *Dergâh* çevresinin kendisine kazandırdığı en önemli yönelim, Bergson felsefesinin sezgisel zaman anlayışını

içselleştirmesi olmuştur. Derginin Bergson'la özdeşleşmesinde Mustafa Şekip Tunç'un kaleme aldığı makaleler kadar Tanpınar ve Yahya Kemal'in bu düşünceye yakınlıkları da etkili olmuştur. *Dergâh* çevresinde yer alan isimler, Bergsonculuğu yalnızca bir felsefi yönelim değil, geçmişin tümüyle reddine karşı geliştirilen kültürel bir bilinç biçimi olarak görmüştür.

Tanpınar, Bergson'u "tam zamanında gelmiş bir filozof" olarak nitelendirir; çünkü Türkiye'nin o dönemde ihtiyaç duyduğu şey, onun deyiimiyle "*bir hayat hamlesi*"dir. Bergson'u doğrudan derinlemesine okuduğuna dair açık bir kanıt bulunmamakla birlikte, düşüncesi üzerindeki etkilerin Yahya Kemal ve *Dergâh* çevresi aracılığıyla şekillendiği anlaşılmaktadır (Aydın, 2020: 127).

Dergâh Dergisi, Türkiye'de modernleşme tartışmalarını edebî ve felsefi bir zeminde ele alan en önemli düşünce platformlarından biri olmuştur. Bu çevre, pozitivizme karşı Bergsoncu sezgi anlayışını savunarak, yenileşmeyi geleneğin sürekliliği içinde düşünmeye çalışmıştır. Tanpınar, bu mirasın en dikkate değer temsilcilerinden birisidir. Onun eserlerinde *Dergâh* çevresinin "*devam ederek değişme*" ilkesi hem estetik hem düşünsel bir tutarlılık kazanmıştır. Böylece Tanpınar, bir dergi çevresinde başlayan bu entelektüel hareketi, Türk düşünce tarihinin kalıcı bir zihinsel çizgisine dönüştürmüştür.

3. Tanpınar'ın Türk Siyasi Düşüncesindeki Konumuna Dair Bir Çerçeve

Ahmet Hamdi Tanpınar, 20. yüzyıl Türk edebiyatı ve düşünce hayatında özgün bir konuma sahiptir. Edebiyatçı kimliği kadar düşünsel yönü de Türk siyasi düşüncesinin gelişim sürecinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Yaşadığı dönemde daha çok edebî kişiliğiyle öne çıkan Tanpınar, ölümünden sonra fikirleriyle tartışılan bir düşünür hâline gelmiştir. Eserleri, entelektüel yaklaşımı ve estetik hassasiyeti üzerine yapılan çalışmalar, özellikle son yıllarda artış göstermiştir (Satar, 2015: 169).

Tanpınar, düşünsel gelişimi boyunca değişen fikirleri, edebi ve siyasi kimliği arasındaki geçişkenlik, düşüncelerinin belirli bir ideolojik çerçeveye sığmaması nedeniyle farklı yorumlara konu olmuştur. Düşünce dünyasının merkezinde modernleşme, doğu-batı ilişkisi, eski-yeni karşıtlığı, değişim ve süreklilik, Bergsoncu zaman anlayışı, Dergâh Dergisi ve muhafazakârlık gibi kavramlar yer almaktadır (Arslan ve Yürüklü, 2020: 170; Batı, 2024: 236). Yetiştği kültürel çevre, aldığı eğitim, akademik ve bürokratik görevleri, entelektüel yöneliminin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Edebiyatın düşünce tarihindeki konumunu anlamak, Tanzimat sonrasında edebî üretimin modernleşme sürecine sağladığı katkıyı dikkate almayı gerektirir. Namık Kemal ve Ahmet Mithat gibi yazarlar aracılığıyla Batı düşüncesi Osmanlı entelektüel hayatına taşınmış, bu miras Tanpınar'ın düşünsel zeminini oluşturmuştur. Tanpınar'a göre Batılılaşma, Türk toplumu açısından bir tercih değil, tarihsel bir zorunluluktur. Modernleşme, onun zihninde "ölmek ya da Batılılaşmak" arasında bir tercih değil, varlığın devamı için kaçınılmaz bir süreçtir (Gündüz, 2002: 16).

1921'de yayımlanmaya başlayan Dergâh Dergisi çevresinde şekillenen düşünsel atmosfer, Tanpınar'ın entelektüel yöneliminin temellerini oluşturmuştur. Bu çevrede yer alan yazarlar, gelenekten kopmadan yenilenmeyi savunmuş, Batılılaşmayı bir kültürel kopuş olarak değil, süreklilik içinde bir dönüşüm olarak değerlendirmiştir. Tanpınar'ın modernleşme anlayışı da bu perspektif doğrultusunda gelişmiştir (Arık, 2011: 2).

Tanpınar'ın eserleri, edebi boyutlarının ötesinde, dönemin siyasal ve toplumsal dönüşümlerini anlamak bakımından önem taşır. Yazılarında modernleşmenin psikolojik etkileri, birey-toplum ilişkilerindeki kırılmalar ve medeniyet algısındaki gerilimler dikkat çekici biçimde işlenmiştir (Biçer, 2025: 182). Bu çalışma, Tanpınar'ın düşüncelerini edebî metinleri, makaleleri ve dönemsel yazıları üzerinden çözümleyerek Türk siyasi düşüncesindeki konumunu belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Tanpınar'ın düşünsel

mirası, modernleşme, muhafazakârlık ve doğu-batı ekseninde değerlendirilmekte; süreklilik ve değişim temaları üzerinden Türk düşünce geleneğine katkısı analiz edilmektedir.

4. Bir Entelektüelin Yetiştirme Koşulları ve Dönüşümü

Ahmet Hamdi Tanpınar, 1901 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin Fikri Efendi’nin kadılık görevi nedeniyle ailesi uzun süre Anadolu’nun farklı şehirlerinde yaşamış, bu durum Tanpınar’ın erken yaşta çeşitli kültürel çevrelerle temas kurmasını sağlamıştır. Maden, Sinop, Siirt ve Kerkük’te geçen çocukluk yılları, onun kültürel çeşitlilik ve farklı yaşam biçimleriyle tanıştığı bir dönem olmuştur. Özellikle Kerkük, Tanpınar’ın entelektüel gelişiminde belirleyici bir yer tutar. Burada Fransızca öğrenmeye başlamış, Batı edebiyatı ile ilk temaslarını kurmuş ve hayal gücünü zenginleştiren okumalar yapmıştır. Bu dönemde edindiği çok yönlü kültürel deneyim, ilerleyen yıllarda yazınsal ve düşünsel kimliğinin temellerini oluşturmuştur (Değer, 2013: 36).

Tanpınar, çağdaşları gibi bir geçiş dönemi entelektüelidir (Kahraman, 2000: 13). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan yapısal dönüşüm süreci, onun zihinsel formasyonunu doğrudan etkilemiştir. 1919 yılında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi’ne kaydolan Tanpınar, başlangıçta felsefe ya da tarih bölümlerini düşünmüştü; ancak Yahya Kemal’in derslerini dinleme arzusu nedeniyle edebiyatı tercih etmiştir. Bu karar, onun entelektüel yöneliminin dönüm noktası olmuştur (Türkislamoğlu, 2014: 25).

Yahya Kemal, Tanpınar’ın düşünsel gelişiminde belirleyici bir figürdür. Tanpınar, hocasına duyduğu hayranlığı ve ona olan etkisini şu sözlerle ifade eder: *“Yahya Kemal’i tanıdığım zaman, henüz ne yapacağını pek iyi bilmeyen, kudretleriyle ihtirasları arasındaki nispeti ölçme fırsatı bulamamış, kendi dünyasını başkalarında arayan bir üniversite talebesiydim.”* (Tanpınar, 2020: 19). Tanpınar, fakülteye başladığı dönemde siyasal ve toplumsal konulara mesafeli olsa da edebiyat aracılığıyla toplumsal dönüşümleri kavrama eğilimi göstermiştir. *“Benim şartlarım beni edebiyata götürdü”* ifadesi

(Tanpınar, 2006: 300), bu yönelimin kişisel değil, tarihsel koşullarla ilişkili olduğuna işaret eder.

Tanpınar'ın düşünsel gelişiminde 1921-1923 yılları arasında yayımlanan Dergâh Dergisi özel bir yere sahiptir. Şiirlerini yayımladığı bu dergide yer alan yazılarının bir kısmını daha sonra eleştirel biçimde değerlendirmiştir. Dergâh, Cumhuriyet'in hemen öncesinde ortaya çıkan modernleşme tartışmalarına felsefi bir yön kazandıran bir platformdur. Dergi etrafında toplanan Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Mustafa Şekip Tunç ve Abdülhak Şinasi Hisar gibi isimler, Batılılaşmaya karşı olmamakla birlikte pozitifizmi eleştiren, Bergsoncu sezgi ve süre kavramlarını merkeze alan bir yaklaşım geliştirmişlerdir (Karadişoğulları, 2005: 220).

Yahya Kemal'in önderlik ettiği bu çevre, modernleşmeyi "*cemiyet içindeki fert*" kavramı üzerinden yorumlamış, birey-toplum ilişkisini yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Kemal'in Paris deneyimlerinden esinlenen bu düşünsel çerçeve, Batı medeniyetine katılmanın ön koşulu olarak kendi zihniyetini tanımayı gerekli görmüştür (Çağlıyan, 2006: 87). Tanpınar'ın entelektüel biçimlenmesi bu çevrede şekillenmiş, modernleşme, kültürel süreklilik ve bireysel bilinç üzerine düşüncelerinin temeli bu dönemde atılmıştır.

Tanpınar'ın düşünce dünyasında Doğu etkisi erken yaşta içinde bulunduğu çevresel koşullardan, Batı etkisi ise aldığı eğitimden kaynaklanır. 1930'lu yılların sonlarına dek belirgin bir Batılılaşma yanlısı tutum sergilerken, sonraki yıllarda Doğu kültürüne yönelik ilgisi artmıştır. Bu yöneliş değişiminde Anadolu'nun farklı bölgelerinde öğretmenlik yaptığı yıllar belirleyici olmuştur. 1932'ye dek kendisini "*cezri bir Garpcı*" olarak tanımlayan Tanpınar (Türkislamoğlu, 2014: 28; Nas, 2021: 179), zamanla Batı'yı taklit değil, anlama ve yeniden yorumlama yönünde bir entelektüel olgunluğa ulaşmıştır.

Yahya Kemal'in öğrencisi olarak yetişmesine rağmen Tanpınar, hocasından farklı bir entelektüel çizgiye yönelmiştir. Bu ayrımın temelinde yetişme koşullarındaki farklar etkili olmuştur. Yahya

Kemal'in Paris-İstanbul eksenli hayatına karşın Tanpınar, Anadolu'nun farklı kentlerinde görev yaparak toplumun dönüşümünü yerinde gözlemleme fırsatı bulmuştur. 1933'te İstanbul'a döndüğünde, Batı edebiyatına olan ilgisi derinleşmiş müzik, özellikle de Türk musikisi, düşünsel dünyasının merkezinde yer almıştır. Mallarmé, Proust, Gide ve Valéry, Tanpınar'ın estetik duyarlılığını şekillendiren isimler arasına girmiştir. 1939'da Hasan Âli Yücel tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tanzimat Edebiyatı Kürsüsü'ne atanmıştır (Değer, 2013: 39).

1942 yılı, Tanpınar'ın yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte Kahramanmaraş milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmiş, kısa süreli bir siyasi deneyim yaşamıştır. Aktif siyasete hiçbir zaman yakınlık göstermemiş; ekonomik koşullar nedeniyle girdiği bu alanı daha çok gözlem yapma imkânı olarak değerlendirmiştir. Ankara'da bulunduğu dönemde Suut Kemal Yetkin, Ahmet Kutsi Tecer ve Cevat Dursunoğlu gibi isimlerle fikir alışverişinde bulunmuştur. Ancak Meclis çalışmalarına sınırlı katılım göstermiş, siyaset pratiğini "*sokak politikası*" olarak nitelendirmiştir. Samet Ağaoğlu ile yaptığı bir konuşmada Meclis'i bir "tekke"ye benzetmiş, oradaki hiyerarşik yapıyı şu sözlerle eleştirmiştir: "*Ben Büyük Millet Meclisi'ne değil, bir tekkeye girmişim meğer! Postnişin bir şeyh, çevresinde derece derece rütbeli şeyhler, sonra yine derece derece rütbeli müritler...*" 1946 seçimlerinde aday gösterilmemesi üzerine siyasetten çekilmiştir (Türkislamoğlu, 2014: 50). Daha sonraki yıllarda Halk Partisi ile ilişkisini yalnızca İsmet İnönü'ye duyduğu saygı üzerinden açıklamış, partiye hiçbir zaman güçlü bir aidiyet hissetmediğini belirtmiştir.

1946'dan itibaren müfettişlik görevine dönmüş, 1949'dan ölümüne dek Edebiyat Fakültesi'ndeki görevini sürdürmüştür. 1950'li yıllarda yaptığı Avrupa seyahatleri, onun düşünsel dünyasının olgunlaşmasında belirleyici olmuştur. Bu geziler, Tanpınar'ın Bergsoncu zaman anlayışıyla Türk kültürel sürekliliği arasında ilişki kurmasını sağlamış, modernleşmeye dair daha bütüncül bir bakış geliştirmesine katkıda bulunmuştur (Şimşek,

2024: 93-95). 1962 yılında geçirdiği kalp krizi sonucu yaşamını yitiren Tanpınar, yaşadığı dönemde beklediği ilgiyi görmemiştir. Şair kimliğiyle tanınsa da Yahya Kemal'in gölgesinde kalmış; buna karşın eserleriyle Türk modernleşmesinin zihinsel ve estetik boyutlarını anlamada vazgeçilmez bir referans noktası hâline gelmiştir. Düşünceleri, muhafazakârlık, Batıcılık, Doğu-Batı ilişkisi, eski-yeni karşıtlığı ve Bergsonculuk eksenlerinde şekillenmiştir (Değer, 2013: 40). Tanpınar'ın entelektüel mirası, Türkiye'nin kültürel kimlik arayışını anlamada hâlâ temel bir başvuru kaynağıdır.

5. Bergsonculuk

Henri Bergson, 1859 yılında Yahudi asıllı bir babanın evladı olarak dünyaya gelmiştir. Felsefe eğitimi alan Bergson, matematikteki yeteneğine rağmen öğretmenlerinin yönlendirmelerine aldırmadan felsefe alanında ilerlemiş, 1888'de doktorasını tamamlamış ve bu alanda önemli eserler kaleme almıştır (Eskin, 2014: 30).

Bergson felsefesinin merkezinde iki kavram yer alır: Sezgi ve süre. Akla karşı sezgiyi, zamana karşı süreyi öne çıkaran Bergson, pozitivizme karşı bir duruş sergilemiştir (Stumpf, 1982: 371; Bunnag, 2019: 181). Sezgi, Bergsonculuğun hem yöntemi hem de bilgi biçimidir (Dellaloğlu, 2012: 79). Türkiye'de Bergsonculuğun etkisi ilk olarak Ahmet Şuayip ve Rıza Tevfik gibi isimlerle görülmüştür. 1905-1918 yılları arasında pozitivizme karşı gelişen bu düşünsel yönelim, 1921-1923 yıllarında yayımlanan Dergâh Dergisi etrafında kurumsallaşmıştır. Türkiye'de Bergsonculuğun yayılmasında Mustafa Şekip Tunç'un çeviri ve yorumlarının belirleyici bir rolü vardır (Ülken, 2017: 552).

Bergson'un zaman anlayışı, klasik mekânsal düşünme biçimlerine yönelttiği köklü bir eleştiri üzerine kuruludur (Yılmaz, 2011: 65). Ona göre felsefe tarihi boyunca zaman, mekânın kategorileriyle düşünülmüş ve bu durum "süre" kavramının özünü gölgelemiştir. Oysa gerçek zaman, ardışık anların dışsal bir dizilimi değil, bilincin içsel akışında yaşanan kesintisiz bir devinimdir (Bergson, 1946: 14-18). Bergson, zamanı bölünebilir bir nicelik olarak ele alan Kartezyen

ve Newtoncu çizgiye karşı çıkar; zamanı “mekânsallaştırma” eğiliminin düşüncenin en büyük yanılsaması olduğunu savunur. Gerçek zaman veya *durée réelle*, geçmişin sürekli olarak şimdinin içine sızdığı, bilincin kendi akışını taşıdığı niteliksel bir süreçtir (Marchesini, 2018: 142-145). Bu anlayışta zaman, sabit bir çizgide ilerleyen anların toplamı değil, yaratıcı bir sürekliliktir; hareket, durağanlığın değil, varoluşun ilk koşuludur. Zamanın bu içsel, sezgisel boyutu, aklın sabitleyici eğilimlerinden farklı olarak sezgiyle kavranabilir. Bergson’a göre süre, varoluşun deneyimsel biçimi ve yaratıcı bir ilkedir: Her an, öncekinden farklı bir yenilik doğurur. Bu yönüyle süre, evrende “yeni olanın” ortaya çıkmasını sağlayan dinamik bir ilke, yani “yaratıcı evrim”in (*évolution créatrice*) taşıyıcısıdır (Bergson, 2014: 277; Marchesini, 2018: 145).

Bergson, “kendi zamanına kadar felsefede hâkim olmuş olan zamanın bir evhamdan ibaret olduğu görüşüne karşı gelerek ilimsel bilgidен başka bir de felsefi bilginin; zekâdan başka sezgi denen bir bilgi aracının bulunduğunu ileri sürmüştü; fenomen ve vücut diye iki ayrı şey olmayıp bütün varlığın daimî bir oluştan ibaret bulunduğunu iddia etmiştir” (Sunar, 1970: 49). Bergson’un bu iddiası, varoluşu durağan kategorilerle açıklayan klasik metafiziğe yöneltilmiş köklü bir eleştiridir. Ona göre gerçeklik, sabit bir “olma” hâli değil, sürekli bir “oluş” sürecidir; varlık, zaman içinde akmakta ve yeniden yaratılmaktadır. Bu perspektifte zaman, bilincin kendi iç akışıyla özdeşleşir; geçmiş, şimdinin içinde yaşamaya devam eder ve gelecek, bu sürekliliğin yaratıcı bir uzantısı olarak doğar.

Tanpınar, romanlarında zaman kavramını Bergsoncu bir düzlemde ifade etmekle yetinmeyen; bu felsefi temayı şiirlerinde de derinleştiren bir yazardır. “Ne İçindeyim Zamanın” adlı şiirinde, “Ne içindeyim zamanın, Ne de büsbütün dışında; Yekpâre, geniş bir ânın Parçalanmaz akışında” (Tanpınar, 1999: 13) dizeleriyle Bergson’un zaman öğretisini adeta hıfzeden bir öğrenci edasıyla tekrar eder. Bu dizelerde zaman, “yekpâre geniş bir an” olarak bütüncül bir süreklilik biçiminde ele alınır. Tanpınar için zaman, ölçülebilir bir kronoloji değil, bilincin içinde kesintisiz biçimde akan bir varoluş alanıdır. Bu

yönüyle Tanpınar, Bergson'un "zamanın mekânsallaştırılamayacağı" düşüncesini edebiyatın estetik formuna dönüştürmüştür.

Özellikle *Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanlarında belirgin biçimde hissedilen bu özellik, Tanpınar'ın karakter inşasında, mekân ve bilinç ilişkisini yeniden tanımlamasını sağlar. *Huzur*'da Mümtaz'ın iç dünyasında geçmiş, şimdi ve gelecek iç içe geçerken; *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Hayri İrdal'ın anlatısı zamanın düzenlenmesi, ölçülmesi ve toplumsal disipline tabi kılınması üzerine ironik bir sorgulamaya dönüşür. Tanpınar, zamanı yalnızca bir felsefi mesele değil, bir medeniyet muhasebesi olarak ele alır. "Yekpâre geniş bir an" formülü hem bireysel bilincin hem de Türk modernleşmesinin süreklilik ve değişim ekseninde yeniden kurulabileceğini ima eder. Bu yönüyle Tanpınar, Bergsoncu sezgi ve süre kavrayışını Türk modernleşmesinin entelektüel kriziyle birleştirir; geçmişle geleceği bir araya getiren "şimdi" fikrini bir poetik ilke ve bir medeniyet felsefesi olarak yorumlar.

Bergson'a göre akıl, "insanı nesnelleştiren ve herkeste ortak biçimde bulunan bir yetidir." İnsanları birbirinden ayıran ise sezgileridir; dolayısıyla "ne kadar insan varsa o kadar sezgi vardır." Bu bakımdan Bergson, sezgiyi insanı bireyselleştiren ve varoluşsal farkı belirleyen temel unsur olarak ele almıştır. Bu nedenle "sezgi filozofu" olarak da anılır. Tanpınar'ın Bergson'la kesiştiği ilk nokta, onun bir "süre şairi" olmasıdır. Dellaloğlu, Tanpınar'ın "Ne içindeyim zamanın / ne de büsbütün dışında" dizelerini yorumlayarak onun "ölçülen zamanın sınırlarını genişleten bir süre şairi" olduğunu belirtir (Dellaloğlu, 2012: 81).

1921-1923 yılları arasında yayımlanan *Dergâh Dergisi* çevresinde toplanan isimler, yenileşmeye karşı çıkmadan fakat geleneksel değerlerle bağlarını koruyarak bir düşünsel dönüşüm arayışı geliştirmişlerdir. Yahya Kemal, Mustafa Şekip Tunç ve Ahmet Haşim gibi isimlerin yer aldığı bu çevre, Bergson'un felsefesinden etkilenerек geçmiş bugüne ve geleceğe taşıyan bir "süreklilik" anlayışı geliştirmiştir. Bu düşünce, geçmiş ve geleceği "şimdi" içinde

değerlendiren bir bakış açısına dayanır. Tanpınar bu yaklaşımı “*yekpare geniş bir zaman*” kavramıyla tanımlamıştır (Dellaloğlu, 2012: 95). Tanpınar’ın düşünce dünyasının biçimlenmesinde Dergâh Dergisi özel bir yere sahiptir. Bergsonculukla ilk teması da bu çevrede gerçekleşmiştir. Ziya Gökalp ve takipçilerinin Durkheim sosyolojisine yöneldiği dönemde *Dergâh* çevresi Bergson felsefesine yaklaşmış, bu iki entelektüel eğilim arasında belirgin bir ayrışma oluşmuştur. Tanpınar, bu ortamı şu sözlerle anlatır: “*Ben Yüksek Muallim’e girdiğim zaman daha eski arkadaşlarımızı Durkheim ve Ziya Gökalp adına yemin eder hâlde bulmuştum. Sonra Rıza Tevfik’in ve bilhassa Dergâh’ta Şekip’in çalışmaları ile Durkheim, Bergson’un karşısında geriledi. Her cins sanatkâr gibi mücerret fıkirden pek hoşlanmayan, realite üzerinde kendi sezişiyle düşünmeyi tercih eden Yahya Kemal bir gün Şekip Bey’e ‘Şekip, biz hepimiz artık Bergson’cuyuz’ demişti... Fakat bir hakikati ifade ediyordu.*” (Eskin, 2012: 44).

Tanpınar’ın Bergson’u ne ölçüde okuduğu kesin olmamakla birlikte, Bergsoncu çevre içinde yetişmiş olması bu felsefenin onun düşünsel gelişiminde etkili olduğu sonucunu doğurur. Dergâh çevresinde en çok kullanılan kavramlardan biri élan vital (yaşam atılımı) olmuştur. Bu kavram, niceliğe karşı niteliği, mekanik ilerlemeye karşı yaratıcı sürekliliği temsil eder. *Dergâh*’ın ilk sayısında yer alan Yahya Kemal’in “*Üç Tepe*” başlıklı yazısı, bu felsefi çizginin adeta beyannamesi niteliğindedir (Ülken, 2017: 553).

Bergsonculuk, aydınlara hem Batı düşüncesiyle temas kurma hem de kendi kültürel kökleriyle bağlarını sürdürme imkânı sunmuştur. Bu yaklaşımın etkisi Tanpınar’ın düşünce sisteminde açık biçimde görülür. Tanpınar, zamanı yalnızca bir akış değil, geçmiş, şimdi ve geleceğin iç içe geçtiği bir “*devamlılık alanı*” olarak kavrar. Dellaloğlu’nun belirttiği gibi Tanpınar, “*şimdiye odaklanırken geçmişi ve geleceği de bugünün içinde düşünmeyi*” önerir; “*şimdiye odaklanmalıyız, ama geniş bir şimdiye. Geçmişi ve geleceği bugün içinde öngörmeliyiz*” (Dellaloğlu, 2012: 81).

Bu döneme genel olarak bakıldığında modernleşmeye karşı doğrudan bir tepki görülmez. Edebiyatla başlayan Batı yönelimi, düşünsel alanda da etkisini sürdürmüştür. Fark, yöntemsel düzeydedir: Dergâh çevresi Bergson'un sezgisel ve yaratıcı süre anlayışını benimserken, Gökâlp çizgisi toplumsal yasalar ve determinizm temelli Durkheim sosyolojisini savunmuştur. Dergâh çevresinde Bergsonculuğun Türkiye'de en etkili temsilcisi kuşkusuz Mustafa Şekip Tunç'tur. Bu çevredeki isimleri bir araya getiren ortak payda, Bergson'un akıl-sezgi dengesi üzerine kurulu felsefesidir (Eskin, 2012: 53). Tanpınar'ın Bergsonculukla ilişkisi incelendiğinde, bu felsefeyi erken dönemlerinden itibaren içselleştirdiği görülür. Sadece bir düşünsel etki olarak değil, estetik ve edebi üretiminde de Bergsonculuk belirleyici bir yere sahiptir. Tanpınar'a göre Bergson, insanın düşünce dünyasını biçimlendiren ve hayatı anlamlandırma biçimini derinleştiren bir düşünürdür. Bu yönüyle Bergsonculuk, Tanpınar'ın eserlerinde hem bireysel hem toplumsal zamanın felsefi temeli olarak konumlanır.

Sonuç

Bu çalışma, Ahmet Hamdi Tanpınar'ı Türk düşünce tarihinin temel dönemeçlerinden biri olan modernleşme süreci bağlamında inceleyerek, onun edebî yönünün ötesine geçen entelektüel kimliğini ortaya koymuştur. Tanpınar'ın düşünce dünyası, bireysel deneyimlerinin, aldığı eğitimin ve içinde bulunduğu kültürel ortamların etkisiyle şekillenmiş; zamanla değişen fakat hiçbir ideolojik kalıba tam anlamıyla oturmayan bir dinamizm sergilemiştir. Tanzimat sonrası modernleşmenin edebiyat üzerinden yürüdüğü bir dönemde yetişen Tanpınar hem bu sürecin ürünü hem de eleştirmenidir. Onun düşünsel serüveni, modernleşme ile gelenek arasında salınan Türk aydın kimliğinin izdüşümünü yansıtır.

Tanpınar, edebiyatı düşünsel bir sorgulama mecrası olarak da görür. Şiirlerinde ve romanlarında işlediği temalar, onun zihinsel dünyasında Bergsoncu sezgi, zaman ve süre kavramlarının

izdüşümünü taşır. Yahya Kemal'le tanışması ve *Dergâh Dergisi* çevresinde edindiği entelektüel birikim, Tanpınar'ın Batı düşüncesiyle kurduğu ilişkiyi belirlemiştir. Bergson'un süre felsefesi, Tanpınar'ın modernleşme ve zaman anlayışına felsefi bir temel kazandırmış; bu çerçevede geçmiş, bugünün bir parçası olarak değerlendirilmiş, gelecek ise sürekliliğin uzantısı hâline gelmiştir.

Tanpınar'ın düşünsel konumunu özgün kılan, geçmişi idealize etmeden koruma ve bugünü geçmişin devamı içinde anlamlandırma çabasıdır. O, Türk modernleşmesini bir *"kopuş"* değil, *"devamlılık içinde değişim"* olarak yorumlar. Modernleşmeyi reddetmez; fakat onun, kültürel köklerden bağımsız düşünölemeyeceğini savunur. Bu noktada Tanpınar, Bergsoncu süre fikrini toplumsal bir bilinç modeline dönüştürür. *"Yekpare geniş bir an"* ifadesi, bir estetik kavrayış, bir zihniyet tasavvurudur.

Tanpınar'ın düşünce sisteminde bu süreklilik duygusu, aynı zamanda bir kimlik arayışının da yansımasıdır. Doğu-Batı, eski-yeni, gelenek-modernlik gibi dikotomiler onun zihninde çatışma unsurları değil, birbirini tamamlayan unsurlardır. *"Değişerek devam etmek, devam ederek değişmek"* anlayışı bireysel ve toplumsal bir dönüşüm çağrısıdır. Bu yönüyle Tanpınar, Türk modernleşmesinin ruhsal derinliğini yakalayabilen nadir aydınlardan biridir.

Siyasal yaşamında kısa süreli bir deneyim yaşamış olsa da Tanpınar'ın asıl ilgisi her zaman düşünce ve sanat dünyasında kalmıştır. 1942'de CHP milletvekili olarak Meclis'e girmesi, onun siyasete entelektüel bir mesafe ile yaklaştığını gösterir. Meclis'i *"tekke"* metaforuyla ele alışı, Türkiye'nin modernleşme süreçlerine dair ironik bir bilinç taşır. Siyasetle ilişkisini faydacı değil, gözlemci bir tutumla sürdürmüştür. Onun için edebiyat, fikirleri dile getirmekten öte, bir tür *"kültürel muhasebe"* alanıdır.

Tanpınar'ın muhafazakâr ya da modernist olarak sınıflandırılması, çoğu zaman onun çok katmanlı düşünce yapısını göz ardı eden indirgemeci bir yaklaşımdır. Eserlerinin farklı dönemlerde farklı yayınevlerinde basılması, ona dair ideolojik

algının nasıl değiştiğini göstermektedir. Aynı metinler, farklı bağlamlarda farklı ideolojik anlamlar kazanmış, bu durum Tanpınar'ın hem modern hem geleneksel çevreler tarafından sahiplenilmesine zemin hazırlamıştır.

Tanpınar'ın modernleşme yorumu, Türkiye'nin zihinsel dönüşüm tarihi açısından belirleyici bir öneme sahiptir. Onun eserlerinde geçmiş, bir nostalji nesnesi değil; bilincin sürekliliğini sağlayan bir öğedir. Bu yönüyle Tanpınar, Batı modernitesinin eleştirel bir okumasını yaparken, Türk kültürel hafızasının sürekliliğini korumayı da hedeflemiştir.

Tanpınar, Türk düşünce dünyasında “*eşikte duran aydın*” tipinin en rafine örneklerinden biridir. Ne tam anlamıyla Batıcı ne de gelenekçi olan Tanpınar, modernleşme deneyimini bir kimlik meselesi olarak ele almış ve bu süreci estetik bir formda yeniden üretmiştir. Onun eserleri hem bireysel bilincin hem de toplumsal hafızanın zamansal derinliğini kavramaya yöneliktir. Bergsoncu sezgiyle biçimlenen bu entelektüel tutum, Türk modernleşmesine ait zihinsel gerilimi “*devamlılık*” kavramı etrafında yeniden düşünme imkânı sunmaktadır. Bu çerçevede Tanpınar, Türk modernleşmesinin felsefi boyutlarını açığa çıkaran bir düşünce adamıdır. Onun metinleri, Türkiye'nin kültürel kimliğini, geçmiş ve gelecek arasında kurduğu diyalogla yeniden tanımlar. Tanpınar'ı anlamak, bir bakıma Türk modernleşmesinin iç dinamiklerini, kırılmalarını ve arayışlarını anlamaktır.

Kaynakça

- Arık, E. (2011). Türk Milliyetçiliğinde Spiritüalist Yaklaşım: Dergâh Dergisi (1921-1923). (Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Arslan, C., & Yürüklü, H. (2020). Ahmet Hamdi Tanpınar ve Thomas Bernhard'ın Bakış Açısıyla Modernleşmenin Edebî Eleştirisi. *Journal of Academic Social Science Studies*, 13(81).
- Aydın, M. (2020). *Kayıp Zamanın İzinde Ahmet Hamdi Tanpınar*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Batı, B. N. (2024). Mesken tutma kavramının İstanbul'da modernleşme sürecindeki değişimine AH Tanpınar'ın ve SH Eldem'in düşünce dünyasının izlerinden bakmak (Doctoral dissertation, Mimar Sinan Fine Arts University).
- Bergson, H. (2010). *The creative mind: An introduction to metaphysics*. Courier Corporation.
- Bergson, H. (2014). *Creative Evolution*, Trans. Arthur Mitchell. Solis Press. Kindle Edition.
- Biçer, İ. A. (2025). Sıradanın olağanüstü temsili: Türk edebiyatında gündelik hayat çalışmaları. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (15): 177-188.
- Bunnag, A. (2019). The concept of time in philosophy: A comparative study between Theravada Buddhist and Henri Bergson's concept of time from Thai philosophers' perspectives. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 40(1): 179-185.
- Çağlıyan, Z. (2006). "Erken Cumhuriyet Dönemi Sentezci Muhafazakarlığında 'Değişim': Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernleşmesi, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Y. 3, S. 9- 10, 2006.
- Çiğdem, A. (2012). *Taşra Epiği "Türk İdeolojileri ve İslamcılık"*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2012.
- Değer, H. (2013). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanı Bağlamında Modernleşme ile Değişen Zaman Algısı. *Alt Kitap*.
- Dellaloğlu, B. (2012). *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Dellaloğlu, B. (2014). "Muhafazakarlıkla Modernleşmeciliğin Kavşağında Türkiye: Tanpınar ve Narmanlı Han", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, S. 39, Y. 10.
- Eskin, Ş. (2012). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserleri ve Estetiğinde Bergson Felsefesinin İzdüşümleri ve Kurucu Rolü. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi).
- Eskin, Ş. (2014). *Zaman ve Hafızanın Kıyısında Tanpınar'ın Edebiyat, Estetik ve Düşünce Dünyasında Bergson Felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Gündüz, O. (2002). Türkiye'nin Batılılaşma Serüveninde Özgün Bir Portre: Ahmet Hamdi Tanpınar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3): 13-28.
- İrem, N. (1999). "Muhafazakâr Modernlik, Diğer Batı ve Türkiye'de Bergsonculuk", *Toplum ve Bilim*, S. 82.
- Kahraman, H. B. (2000). "Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakâr Modernliğin Estetik Düzlemi", *Doğu Batı Dergisi*, S. 11: 11-45.
- Karadişoğulları, E. (2005). *Dergâh Mecmuası'nın Türk Edebiyatı ile Millî Mücadeledeki Yeri*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 11(27): 219-226.
- Marchesini, P. (2018). The end of time or time reborn? Henri Bergson and the metaphysics of time in contemporary cosmology. *Philosophy and Cosmology*, 21(21): 140-152.
- Nas, H. Tanpınar'ın Doğu-Batı Sorununa İlişkin Yaklaşımları. *Uluslararası Filoloji Bengü*, 1(1): 175-182.
- Satar, N. A. (2015). Kanun Olmanın Kıyısında: Edebiyatın Politize Olması ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Cumhuriyet Kanonu'ndaki Yeri. *Journal of Turkology*, 25(1): 161-188.
- Stumpf, S. E. (1982). *Philosophy: History and problems book I*. New York, NY: McGraw- Hill.
- Sunar, C. (1970). Bergson'da Şuur Hâlleri ve Zaman. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1-4): 47-66.
- Şimşek, M. (2024). Yahya Kemal Beyatlı'dan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Uzanan Muhafazakârlık Köprüsü ve Yol Ayrımları (Yüksek Lisans Tez, Hitit Üniversitesi).
- Tanpınar, A. H. (1999). *Şiirler*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. (Hz.) Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1999). *Şiirler*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2006). *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2007). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*. Hz. İnci Enginün, Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2020). *Yahya Kemal*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türkislamoğlu, E. (2014). *Türk Siyasi Düşünce Hayatında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Romanlarına Bakış*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi).
- Ülken, H. Z. (2017). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmaz, H. (2011). Henri Bergson'un Zaman Kavramına Yaklaşımının Çağdaş Anlatı Sinemasına Etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 61-78.

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 3 • Aralık/December 2025

ISSN: 1309-601X

SİVİL İTAATSİZLİK KAVRAMI ODAĞINDA CERATTEPE EYLEMLERİNİN EKOLOJİK İNCELENMESİ

*Ecological Analysis of the Cerattepe Protests Focusing on the Concept
of Civil Disobedience*

İlker KARAKOYUNLU

Dr., Müşavir, İçişleri Bakanlığı, Ankara.

ilker4646@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8656-1989

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 10.11.2025

Kabul Tarihi: 09.12.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1820984

Kaynak göstermek için:

Karakoyunlu, İ., (2025). Sivil İtaatsizlik Kavramı Odağında Cerattepe Eylemlerinin
Ekolojik İncelenmesi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(3): 433-455.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

SİVİL İTAATSİZLİK KAVRAMI ODAĞINDA CERATTEPE EYLEMLERİNİN EKOLOJİK İNCELENMESİ

*Ecological Analysis of the Cerattepe Protests Focusing on the
Concept of Civil Disobedience*

İlker KARAKOYUNLU

Dr., Müşavir, İçişleri Bakanlığı, Ankara.

ilker4646@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8656-1989

Özet

Bu çalışma, Türkiye'deki "Cerattepe çevre hareketini" çevre hakkı, insan hakları ve sivil itaatsizlik perspektifinden ele almaktadır. Cerattepe örneği, sağlıklı bir çevre hakkının yalnızca ekolojik bir mesele olmadığını, aynı zamanda toplumsal farkındalık, demokratik katılım ve kolektif sorumlulukla doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Araştırmada, Artvin halkının, madencilik faaliyetlerinin yol açabileceği çevresel ve toplumsal tehditlere karşı yürüttüğü paneller, toplantılar, protestolar, eylemler, yürüyüşler ve sosyal medya kampanyaları detaylı biçimde incelenmiştir. Çalışma, çevre hakkının yerel ve ulusal düzeyde toplumsal bir sorumluluk olarak nasıl somutlaştığını ve sivil itaatsizlik araçlarıyla güçlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Cerattepe mücadelesi, çevre hakkının korunmasının yalnızca ekosistemlerin sürdürülebilirliği için değil, aynı zamanda insanlığın ortak geleceğini güvence altına almak için de temel bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cerattepe, Çevre hakkı, Sivil itaatsizlik, Toplantı ve gösteri yürüyüşü.

Abstract

This study examines the Cerattepe environmental movement in Turkey through the lenses of environmental rights, human rights and civil disobedience. The Cerattepe case demonstrates that the right to a healthy environment is not merely an ecological issue but is intrinsically linked to social awareness, democratic participation, and collective responsibility. The research details the long-term efforts of the people of Artvin, including panels, meetings, protests, demonstrations and social media campaigns, undertaken to resist mining activities threatening their land. The study highlights how environmental rights can materialize as a societal responsibility at both local and national levels and how civil disobedience tools can strengthen these efforts. Ultimately, the Cerattepe struggle illustrates that protecting environmental rights is essential not only for the preservation of ecosystems but also for ensuring a sustainable, habitable world and safeguarding humanity's shared future.

Keywords: Cerattepe, Environmental rights, Civil disobedience, Rally, Meeting and demonstration march.

Giriş

İnsanın merkezde konumlandığı bir dünya tasavvurunda, kendisi dışındaki tüm varlıklar ve idealler “çevre” olarak tanımlanabilir. Bu bakış açısı, insan ile çevre arasındaki ontolojik ayrımı derinleştirmiş ve ekolojik krizin temellerini büyük ölçüde bu ayrım üzerine inşa etmiştir. Çevreyi, insanın dışında kalan ve hak öznesi olarak sonradan tanımlanan bir alan olarak görmek, çevre hakkı

kavramının da bu ayrım üzerine şekillendiğini göstermektedir. Uluslararası alanda gelişen çevre hakkı anlayışı, zamanla Türkiye’de hem hukuki hem de örgütsel boyutlarıyla literatürde yer edinmiştir.

Çevre hakkı yalnızca hukuki bir kavram değildir; aynı zamanda insanların yaşam alanlarına, doğaya ve gelecek kuşaklara karşı duyduğu sorumluluğun toplumsal bir ifadesidir. İnsanlar, yaşam alanlarının tahrip edilme tehdidiyle karşılaştığında bir araya gelir, örgütlenir ve seslerini duyurmak için çeşitli yollar ararlar. Bu süreç, bireysel kaygıların kolektif bir bilinç ve eyleme dönüşmesini sağlar. Çevre hareketleri, ekolojik duyarlılığın ötesinde, insanların birbirine ve topluma olan bağlılığını, dayanışmasını ve demokratik katılımını ortaya koyan bir sosyal olgu olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla çevre mücadelesi sadece doğal alanları korumakla kalmaz; insanların haklarını savunma, sorumluluk alma ve birlikte hareket etme biçimlerinin de somut bir göstergesidir.

Bu bağlamda, Artvin’in Cerattepe mevkiinde 1985 yılında başlayan maden arama faaliyetleri, yöre halkında çevre bilincinin uyanmasına ve çevre hakkı etrafında örgütlü bir toplumsal hareketin doğmasına zemin hazırlamıştır. Cerattepe eylemleri, yalnızca çevresel bir tepki olmanın ötesinde, ekolojik duyarlılığın sivil itaatsizlik biçiminde görünür hâle geldiği bir toplumsal mücadele örneği teşkil etmektedir. Bu çerçevede, Cerattepe eylemlerinin toplumsal mücadeledeki yerinin anlaşılması ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Cerattepe eylemlerini çevre ve insan hakkı ve sivil itaatsizlik kavramı odağında inceleyerek, bu hareketin ekolojik bilinç, çevre hakkı ve vatandaşlık sorumluluğu açısından taşıdığı anlamı ortaya koymaktır. Çalışma, nitel bir araştırma yaklaşımı ile yürütülmüş; literatür taraması yapılmış, 1997-2016 yılları arasındaki basın arşivleri, sivil toplum kuruluşlarının raporları ve yargı kararları incelenmiştir. Ayrıca eylemlere ilişkin söylemler ve toplumsal tepkiler, ekolojik etik ve çevre sosyolojisi perspektiflerinden de değerlendirilmiştir. Çalışma Cerattepe

örneğini merkeze alarak, çevre hakkı mücadelesinin yalnızca bir çevre koruma girişimi olmadığını; aynı zamanda demokratik katılımın, vatandaş bilincinin ve sivil itaatsizliğin bir tezahürü olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

1. Çevre Hakkı

Çevre, geniş anlamıyla insanların ve diğer tüm canlıların yaşadığı, birbirleriyle iletişim kurduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel ortam olarak tanımlanabilir (Bilir vd., 2011: 143). Bu bağlamda çevre, ekolojik toplum gerçeği ve talebiyle bağlantılı olarak, ekolojik denge ve insanın maddi-manevi yaşamıyla uyumunu ifade eder.

İnsanlarda çevre duyarlılığının gelişmesiyle birlikte, çevresel değerlere hukuksal güvenceler kazandırılması bir zorunluluk hâline gelmiştir. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesi, ihtiyaçların karşılanmasında farklı sorunlarla karşılaşmasına yol açmıştır; bu sorunlar kimi zaman dile getirilmiş, kimi zaman eylemlerle ifade edilmiştir. Köle ayaklanmaları, sosyal bölünmeler, inanç ayrılıklarından doğan çatışmalar ve kırsal direnişler, toplumsal hareketlerin erken örnekleri olarak gösterilebilir (Kızılkoca, 2016: 2).

“Çevre” kavramının kökeni, Alman zoolog Ernst Haeckel tarafından 1866’da ortaya konan “ekoloji” kavramına dayanır. “Ekoloji”, Yunanca “yaşanılan yer, yurt, ev” anlamındaki oikos ile “söz, söylem, bilim” anlamındaki logos sözcüklerinden türetilmiş ve 20. yüzyılın başlarından itibaren biyolojinin bir alt dalı olarak literatürde yer bulmuştur (Bozkır, 2018: 58).

İnsana referansla tanımlanan hak, çevre hakkıdır (Tekeli, 2005:6). Literatürde çevre hakkı üç geniş kategoride ele alınmaktadır: “bir insan hakkı olarak çevre hakkı”, “çevrenin hakkı” ve “çevresel haklar” (Olgun vd., 2017: 37). Bir insan hakkı olarak çevre hakkı, insan onuruna yaraşır bir yaşamı mümkün kılan çevresel standartların korunması ve geliştirilmesiyle ilgilidir. “Çevrenin hakkı” ise çevrenin insana yararından bağımsız olarak

kendiliğinden değer taşıdığını ve bazı haklara sahip olduğunu savunur. Üçüncü kategori olan “çevresel haklar” ise bilgi edinme hakkı, çevresel kararlara katılım hakkı ve çevresel sorunları idari ve adli mercilere taşıma hakkını kapsar (Rodríguez, 2006: 184).

Görmez’e (2018: 1) göre 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra çevre hakkı, insan haklarının üçüncü kuşak hakları arasında yer almıştır. Uluslararası belgeler bu hakkı giderek güçlendirmiştir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP, 2018) çevrenin korunmasının insan onurunun ayrılmaz bir unsuru olduğunu belirtmiş; OHCHR (2020) ise çevre hakkını “tüm insanların güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkı” olarak tanımlamıştır. Global Network for Human Rights and the Environment (GNHRE) ise çevre hakkını temel bir insan hakkı olarak kabul ederek, çevresel bozulmanın insan yaşamı üzerindeki doğrudan etkilerine dikkat çekmiştir. Çevre hakkı, yaşam hakkının bir türevidir ve uluslararası hukuk açısından görece yeni bir alandır. Bugünkü anlamıyla çevre konusundaki uluslararası ve bölgesel düzenlemelerin başlangıcı, 1972’de Stockholm’de gerçekleştirilen İnsan Çevresi Konferansı’dır. Bu konferansta kabul edilen Stockholm Deklarasyonu, çevrenin korunmasının insanlığın ortak sorumluluğu olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra Uluslararası Adalet Divanı’nın 25 Eylül 1997 tarihli “Gabcikovo–Nagymaros” davasında da çevrenin korunmasının çağdaş insan hakları doktrininin ayrılmaz bir parçası olduğu ifade edilmiştir (Çiçek, 2012: 356).

Türkiye’de çevre hakkı, toplumsal duyarlılık ve yasal düzenlemeler bakımından literatürde yerini almıştır. 1982 Anayasası’nın 56. maddesi, “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir” hükmüyle çevre hakkını anayasal güvence altına almıştır (T.C. Anayasası, 1982). Sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle ekolojik dengenin bozulması, hava, toprak ve su kirliliğinin artması, insan yaşamını tehdit eden çevresel sonuçlara yol açmıştır. Bu

nedenle çevre hakkı yalnızca çevresel değil, aynı zamanda insani ve etik bir zorunluluk hâline gelmiştir.

1.2. İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı

Çevre, yalnızca belirli bir topluluğun ya da ulusun tasarrufunda olan bir kaynak değil, tüm insanlığın ortak mirasıdır. Bir ülkede meydana gelen çevresel bozulmanın etkileri sınırları aşarak başka bölgeleri de etkileyebildiği için, çevrenin korunmasına yönelik politika ve düzenlemelerin yalnızca ulusal düzeyde değil, küresel ölçekte ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda çevre hakkı, en temel insan hakkı olan yaşama hakkının doğal bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir (Çiçek, 2012: 352).

Çevre hakkının insan hakları içindeki konumu, hakların kuşaklara ayrılması tartışmalarıyla daha görünür hâle gelmiştir. Karel Vasak'ın ortaya koyduğu bu sınıflandırmaya göre çevre hakkı, üçüncü kuşak haklar arasında yer almaktadır (Coşkun, 2013: 105). Birinci kuşak haklar; “yaşam hakkı, kişi dokunulmazlığı, düşünce ve ifade özgürlüğü ile adil yargılanma ve örgütlenme haklarını” kapsayan ve bireyin devlete karşı korunmasını amaçlayan haklardır (Vasak, 1977: 5; Domaradzki vd., 2019: 426). İkinci kuşak haklar ise çalışma, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve konut gibi ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan oluşmakta; devletin aktif sorumluluk üstlenmesini gerektirmektedir (Vasak, 1977: 6; Domaradzki vd., 2019: 427).

Üçüncü kuşak haklar ise toplulukları ve tüm insanlığı ilgilendiren kolektif haklardan oluşur. Barış, kalkınma, çevre ve doğal kaynaklardan adil yararlanma hakları bu grup içinde değerlendirilmektedir. Bu hakların korunması, devletlerin yanı sıra bireylerin ve uluslararası toplumun ortak sorumluluğunu gerektirir (Vasak, 1977: 7; Domaradzki vd., 2019: 429).

Uluslararası literatürde çevre hakkı, “sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkı” olarak tanımlanmakta ve pek çok ülkenin anayasa, mevzuat ve yargı kararlarında yer bulmaktadır (Geneva

Academy: 5). Literatürdeki çalışmalar, çevre hakkının yalnızca bireysel bir talep olmadığını; aynı zamanda kolektif ve küresel bir nitelik taşıdığını vurgulamaktadır (Ruppel, 2012: 101; Jha, 2019: 12).

Sonuç olarak, çevre hakkının insan hakları bağlamında ele alınması, hem günümüz toplumları hem de gelecek kuşaklar açısından yaşamsal önem taşımaktadır. Bu nedenle çevre hakkının korunması, demokratik, adil ve katılımcı bir yaklaşımla sürdürülebilir biçimde güvence altına alınmalıdır.

2. Aktivist Bir Olgu Olarak Sivil İtaatsizlik

Henry David Thoreau'nun (2013: 7) "En iyi hükümet, en az hükmedendir" sözü, sivil itaatsizlik düşüncesinin özünü ortaya koyar. Ona göre birey, adaletsiz gördüğü uygulamalara karşı şiddet kullanmadan ama yasal sınırları aşarak vicdani bir duruş sergileyebilir. Bu bağlamda sivil itaatsizlik, siyasi iktidarın hukuk ve ahlaki ilkelere aykırı kararlarına karşı geliştirilen, barışçıl fakat yasal olmayan bir tepki biçimi olarak tanımlanmaktadır (İnanç vd., 2015: 404-406). Bu tanım, aktivist davranışlarla sivil itaatsizlik arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyarken, iki kavramın farklı bağlamlarda değerlendirildiğini de göstermektedir.

Bu süreçte sivil toplum kuruluşları önemli bir rol oynar. Özellikle uluslararası STK'lar, yerel örgütlere finansal kaynak, teknik bilgi ve eğitim desteği sağlayarak eylemlerin daha etkili örgütlenmesine katkıda bulunur. Ancak yabancı destek bazen yerel STK'ların bağımsızlık algısını zedeleyebilir veya devletler tarafından dış müdahale olarak değerlendirilebilir (Şahin vd., 2009: 41-65; Marcinkutė, 2011: 52-77). Bu nedenle sivil toplumun güçlenmesi ile dış desteğin sınırları arasında dengeli bir yaklaşım gereklidir.

Aktivizm, bir grup insanın toplumsal bir sorunu çözmek veya politikaları değiştirmek amacıyla kurumlar üzerinde baskı oluşturmaktır (Yedekci, 2018: 56-57). Cerattepe eylemleri, maden işletmelerinin çevre üzerindeki etkilerine karşı gelişmiş, madencilik

faaliyetlerini yavaşlatmayı veya durdurmayı hedefleyen ve net bir aktivist karakter taşıyan bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkmıştır. Devletin kolluk kuvvetleri bu eylemlere müdahale ederken, süreci “kamu düzeni ve güvenliğinin korunması” bağlamında değerlendirmiştir. Rawls’ın adaletsiz yasalara karşı vicdani itaatsizlik tanımıyla birlikte düşünüldüğünde, bu müdahale eylemlerin meşruiyeti ile hukuki sınırlar arasındaki gerilimi açıkça ortaya koymaktadır (Rawls, 1971: 315; Lyons, 2014: 106).

Cerattepe’deki mücadele, 1995 yılında Artvin Belediyesi ile Artvinliler Hizmet Vakfı’nın düzenlediği “Artvin’de Altın Madenciligi ve Çevresel Etkileri” paneliyle başlamış ve yıllara yayılan bir toplumsal harekete dönüşmüştür. Türkiye’nin en uzun soluklu çevre eylemlerinden biri olan bu hareket, yalnızca çevresel bir tepki değil; mitinglerden basın açıklamalarına, panellerden yürüyüşlere kadar çeşitli eylem biçimlerini içeren kapsamlı bir toplumsal mobilizasyon örneği olarak değerlendirilmelidir.

3. Aktivizmin ve Aktivizmin Yöntemleri

Cerattepe’de uzun yıllara yayılan mücadele, yalnızca bir çevre savunusu değil; insanların yaşadıkları yere ve ortak geleceğe sahip çıkma iradesiyle şekillenen geniş bir aktivist toplumsal hareket olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda aktivizm, toplumsal veya politik değişimi gerçekleştirmek amacıyla bireylerin ya da grupların bilinçli, örgütlü ve kasıtlı biçimde yürüttükleri eylemleri ifade eder (Tuna vd., 2023: 212). Cerattepe sürecinde de yurttaşlar mitingler, basın açıklamaları, paneller ile toplantı ve gösteri yürüyüşleri gibi farklı eylem biçimleri aracılığıyla taleplerini görünür kılmıştır. Aşağıdaki alt başlıklarda bu eylem türleri daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Bu çerçevede, Cerattepe mücadelesinin yıllara yayılan gelişimi yalnızca bir çevre hareketi olarak değil, aynı zamanda çeşitli eylem biçimlerinin mitingler, basın açıklamaları, paneller ve toplantı ve gösteri yürüyüşleri gibi ortaya çıktığı kapsamlı bir toplumsal mobilizasyon süreci olarak değerlendirilmelidir. Aşağıdaki alt başlıklarda bu eylem türleri ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

3.1. Miting

Miting, barışçıl toplanma özgürlüğü, kişilerin barışçıl şekilde, silahsız ve saldırısız bir araya gelme, görüşlerini kolektif olarak ifade etme ve toplumsal taleplerini dile getirme imkanındır. (Human Rights Committee, 2020: 4). Bu tür eylemler, kamuoyunun farkındalığını artırmak ve değişimi hedeflemek açısından son derece etkilidir. Demokratik toplumlarda mitingler, halkın düşüncelerini ifade etmesine ve kamuoyunu etkilemesine olanak sağlar (Dahl, 1989: 112).

Mitingler, katılımcıların ortak bir amaç etrafında birleşmesini sağlayarak bireysel seslerin toplumsal güce dönüşmesine aracılık eder. Bu nedenle, mitingler yalnızca bir protesto biçimi değil, aynı zamanda sivil sorumluluk ve toplumsal dayanışmanın görünür bir ifadesi olarak değerlendirilebilir (Tilly, 2004: 45). Özellikle çevresel hakların korunması amacıyla düzenlenen mitingler, ekosistemin korunmasına yönelik bilinç oluştururken, insanların yaşam alanlarına sahip çıkma iradesini güçlendirir. Katılımcılar, seslerini duyurmak ve toplumsal değişime katkıda bulunmak için bir araya geldiğinde, demokratik süreçlere doğrudan katkıda bulunmuş olur. Cerattepe eylemlerinde düzenlenen mitingler, toplumsal mobilizasyonun temel araçlarından biri olarak öne çıkmıştır; halkın bir araya gelerek sesini duyurması, bireysel kaygıların kolektif bir bilinç ve dayanışmaya dönüşmesini sağlamıştır.

3.2. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü

Toplantı ve gösteri yürüyüşü, halkı belirli konularda bilgilendirmek ve kamuoyu oluşturmak amacıyla, gerçek veya tüzel kişilerce düzenlenen açık ve kapalı alan etkinliklerini ifade eder (Mevzuat.gov.tr). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesi, "Herkes barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir" hükmünü içerir ve uluslararası insan hakları literatüründe "barışçıl toplantı hakkı" geniş biçimde kabul görmüştür (OHCHR:1).

Türkiye'de toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, Anayasa'nın 34. maddesiyle güvence altına alınmıştır (Gözler, 2020: 215). 2911 Sayılı

Toplantı ve Yürüyüş Kanunu, bu hakkın kullanımına ilişkin şekil, şart ve usulleri düzenler. Kanunun 3. maddesi, herkesin önceden izin almaksızın, silahsız ve saldırısız şekilde toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyebileceğini belirtir (Mevzuat.gov.tr). Bu hak, demokratik toplumlarda halkın sesini duyurabilmesi ve karar alma süreçlerine katılabilmesi açısından hayati öneme sahiptir (ICNL: 5; Kaboğlu, 2019: 184). Ancak güvenlik gerekçeleriyle getirilen idari sınırlamalar, bu hakkın kullanımını zaman zaman tartışmalı hale getirmektedir (İçduygu vd., 202: 132).

Bu bağlamda, toplantı ve gösteri yürüyüşleri yalnızca hukuki bir hak olmanın ötesinde, bireylerin ve toplulukların seslerini duyurdukları, birlikte hareket ederek sosyal farkındalık yarattıkları bir alan olarak değerlendirilebilir. İnsanlar, kendi yaşam alanları ve hakları söz konusu olduğunda bir araya geldiğinde, demokratik sürece aktif katılım gösterebilir ve toplumun vicdanını harekete geçirebilir. Bu eylemler, bireysel hakların kolektif bir güçle bulunduğu ve insan onurunun korunmasına hizmet eden somut bir pratik olarak görülebilir.

3.3. Kapalı Yer Toplantıları

Kapalı yer toplantıları, demokratik katılımın temel unsurlarından biri olup, bireylerin düşüncelerini ifade etme ve örgütlenme özgürlüklerinin önemli bir aracıdır (Gözler, 2020: 228). Türkiye’de bu toplantılar, 2911 sayılı Kanun çerçevesinde düzenlenmiş olup, açık alan toplantılarından farklı olarak önceden bildirim zorunluluğu bulunmamaktadır (Kaboğlu, 2019: 192). Ancak uygulamada, kamu güvenliği veya sağlık gerekçeleriyle idari denetimlerin genişletilerek yorumlandığı görülmektedir (İçduygu vd., 2021: 140). Bu durum, ifade özgürlüğü ile devletin kamu düzenini koruma sorumluluğu arasındaki hassas dengeyi tartışmaya açmaktadır.

3.4. Basın Açıklamaları

Basın açıklamaları, bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının kamuoyuna bilgi aktarmak ve düşüncelerini barışçıl şekilde dile getirmek için başvurduğu önemli bir iletişim aracıdır (Tanör, 2018:

167). Demokratik toplumlarda bu açıklamalar, ifade özgürlüğü ve örgütlenme hakkının tamamlayıcı bir unsuru olarak kabul edilir (Çeçen, 2020: 94). Türkiye’de basın açıklamaları, çoğu zaman Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu kapsamındaki eylemlerle benzer şekilde değerlendirilmekte ve güvenlik gerekçeleriyle sınırlamalara tabi tutulabilmektedir (Uzun, 2021: 211). Buna rağmen, yargı kararları barışçıl basın açıklamalarının anayasal koruma altında olduğunu özellikle vurgulamaktadır (Yıldız, 2019: 156).

Basın açıklamaları, bireylerin seslerini barışçıl biçimde duyurdukları ve toplumsal farkındalık yarattıkları insani bir eylem olarak değerlendirilebilir.

3.5. Paneller

Paneller, katılımcıların belirli bir konu üzerinde bilgi alışverişi yapmalarına ve tartışma fırsatı yakalamalarına olanak sağlayan akademik ve toplumsal etkinliklerdir (Demir, 2019: 88). Türkiye’de paneller, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları tarafından toplumsal farkındalık yaratmak ve bilinçlendirme amacıyla sıkça düzenlenmektedir (Aksoy, 2020: 143). Bu etkinlikler, ifade özgürlüğü ve örgütlenme hakkı kapsamında değerlendirilir; ancak zaman zaman kamu düzeni veya güvenlik gerekçeleriyle idari denetimlere tabi tutulabilir (Özdemir, 2021: 112). Literatürde panellerin, toplumsal katılımı artıran ve demokratik tartışma kültürünü destekleyen önemli araçlar olduğu vurgulanmaktadır (Yılmaz, 2018: 75).

Paneller, yalnızca bilgi paylaşımı ve tartışma alanı sağlamakla kalmaz; aynı zamanda bireylerin düşüncelerini özgürce ifade ederek toplumsal sorunlara duyarlılık geliştirdiği, insani bir katılım biçimi olarak da değerlendirilebilir. Cerattepe özelinde düzenlenen paneller, bilimsel bir meşruiyet kazandırma işlevi görmüş, maden faaliyetlerinin çevresel etkilerini somut verilerle ortaya koyarak, toplumun ve medyanın dikkatini bilimsel temelli olarak eylemlere çekmiştir.

4. Cerattepe Olayı

Türkiye’de yerel bir kampanya olarak başlayan ve kısa sürede ulusal düzeye taşınan Cerattepe çevre hareketi, ülkenin en kapsamlı çevre mücadelelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bölümde, hareketin uzun soluklu süreci adım adım incelenecektir.

Artvin, Karadeniz Bölgesi’nin en doğusunda yer alan, yeşilin her tonunu barındıran dağlık ve ormanlık coğrafyasında bir ildir. Artvin’in sadece yoğun orman örtüsüyle değil, aynı zamanda yüksek bitki çeşitliliği ve biyolojik çeşitlilik açısından da dikkat çekici olduğunu, ilin içme ve kullanım suyu ihtiyacının karşılandığı önemli bir su havzasını da barındırdığı anlaşılmaktadır (Eminağaoğlu vd., 2003). Bölge, metrekaareye düşen yüksek yağış oranı ve eğimli arazi yapısı nedeniyle heyelan tehlikesi taşıyan hassas bir ekosisteme sahiptir. Bu çeşitlilik, ilin engebeli dağlık yapısı, sık orman dokusu ve nemli iklim koşulları ile birleşerek, hem endemik bitki türlerinin hem de farklı ekosistemlerin bir arada bulunduğu zengin bir doğal yaşam ortamı oluşturur. Dolayısıyla bu bölge yerel halk için önem arz etmektedir. Özellikle şehir merkezinin batısında yer alan Hatila Vadisi Milli Parkı çevresindeki araştırmada, Artvin’in floristik zenginliği ortaya konmuştur (Eminağaoğlu vd., 2003).

Hatila Vadisi Milli Parkı tamamen ormanlık arazi içerisindedir. 31 Ağustos 1994 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla millî park ilan edilen bu alanın sınırları, Cerattepe’nin maden sahasına dâhil edilmesi ile birlikte daraltılmıştır (Aksu vd., 2017: 80).

Türkiye’de yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesi çalışmaları 1930’lu yıllara kadar uzanır. 1933’te Ekonomi Bakanlığı’na bağlı “Petrol Arama ve İşletme” ile “Altın Arama ve İşletme İdaresi” adıyla iki kurum kurulmuştur. 1935 yılında ise Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) faaliyet göstermeye başlamıştır. 1985’te yapılan değişiklikle yabancı sermayeli şirketler ruhsat alabilir hâle gelmiş ve 17 yabancı şirket Türkiye’de birçok farklı bölgede madencilik faaliyetlerinde bulunmuştur. Cerattepe bu faaliyet alanlarından birisidir. Cerattepe’deki altın yatağı, “volkanojenik masif sülfid

oluşumu" niteliğinde olup, volkanik ve volkanosedimanter kayalar içinde bakır, çinko ve gümüş gibi yan ürünleri de içermektedir (MTA; Kızılkoca, 2016: 14). 1985 yılında MTA ekonomik değeri olabilecek bir kaynak bulamadığını belirtirken, Kanadalı Cominco Mining Corporation 1988'de bölgede sondajlar yaparak bakır ve altın rezervleri tespit etmiştir. Bölge halkı, madencilik faaliyetlerinin ormanın tahribi, toprağın kaldırılması ve açık işletme yöntemi nedeniyle ciddi çevresel ve toplumsal kayıplara yol açacağı endişesiyle harekete geçmiştir. Bu duyarlılık neticesinde 1995'te Yeşil Artvin Derneği kurulmuş ve uzun süreli çevre koruma mücadelesine odaklanmıştır (Aksu vd., 2017: 80).

Rize İdare Mahkemesi'nin 2015/470 esas ve 2016/485 karar numaralı kararı da göstermektedir ki sivil toplum örgütleri, ticaret şirketleri ve gerçek kişilerin eylemleri ve davaları sonucunda Cominco, 2003 yılında tüm haklarını Çayeli Bakır İşletmeleri'ne devretmiştir. 2008 yılındaki mahkeme kararıyla ruhsatı iptal edilmiş ve yeni ihaleyi Özaltın İnşaat Ticaret ve Sanayi A.Ş. kazanmıştır. Eti Bakır A.Ş. ile yapılan anlaşmalar, madencilik faaliyetlerinin devam etmesine zemin hazırlamıştır. Bölge halkının kaygılarına rağmen, şirketler siyanür kullanılmayacağını, teleferik sistemiyle yol yapımının ağaç kesmeden yapılacağını ve kesilen ağaçların yerine beş kat fazla yeni ağaç dikileceğini taahhüt etmiştir. Madencilik ruhsatını alan Özaltın, ÇED Olumlu raporuna dayanarak faaliyete başladığında, bölge halkı 2013 yılında Rize İdare Mahkemesi'ne dava açmıştır. Mahkeme, 24 Aralık 2014 tarihli kararda ekosistemin parçalanması, su kaynaklarının kirlenmesi, toz ve zararlı gaz salınımı, orman örtüsünün tahribi ve manzara bütünlüğünün bozulması gibi gerekçelerle işlemin iptaline karar vermiştir (Rize İdare Mahkemesi, 2014). Ancak temyiz sürecinde yürütmeyi durdurma talebi reddedilmiştir.

Buna karşılık 9 Haziran 2015'te 2009/7 sayılı Genelge'ye dayanılarak 2026 sayılı ÇED olumlu belgesi verilmiştir. Bu süreç boyunca bölgedeki halk protestoları ve geniş katılımlı eylemler dikkat çekmiştir. Örneğin, 2016 Şubat ayında maden karşıtı

protestolar yoğunlaşmış ve polis müdahaleleri, gözaltılar ile giriş-çıkış yasakları uygulanmıştır (Business & Human Rights Resource Centre, 2017). Rize İdare Mahkemesi, 2015'te verilen ÇED Olumlu kararının iptali istemini reddetmiştir (Rize İdare Mahkemesi, 2016). 2024 yılında Anayasa Mahkemesi hak ihlali kararı vererek yeniden yargılama yapılmasını öngörmüştür (Anayasa Mahkemesi, 2024). 2024 yılı itibarıyla Cerattepe'deki ÇED Olumlu kararı iptal edilmiş ve maden faaliyetleri resmen durdurulmuştur (Rize İdare Mahkemesi, 2024).

Tarım ve hayvancılıkla geçinen bölge halkı, suyun kirlenmesi, ağaç kesimi ve hafriyatın ormanlara dökülmesi gibi sorunlarla karşı karşıya kalma endişesiyle 20 yılı aşkın süredir verdiği yeşil mücadeleyi sürdürmüş ve çözüm için anayasaya başvuru dâhil birçok hukuki yolu kullanmıştır.

4.1. Cerattepe Çevre Hakkı ve Sivil İtaatsizlik Kapsamında Gerçekleştirilen Başlıca Eylemler

Cerattepe'de çevre hakkı kapsamında gerçekleştirilen eylemler, paneller, kapalı toplantılar, basın açıklamaları, miting ve yürüyüşler ile diğer sivil itaatsizlik biçimleri olarak aşağıda hazırlanan tabloda sınıflandırılmıştır.

Faaliyet Türü	Tarih	Etkinlik	Düzenleyen/Kaynak
Paneller	29 Haziran 1995	Altın Madenciliği ve Çevresel Etkileri	Artvin Belediyesi, Artvinliler Hizmet Vakfı, Cominco Madencilik (Aksu & Korkut, 2017: 80)
	16 Eylül 1995	Altın Madenciliği ve Çevresel Etkileri	(Aksu vd., 2017: 80)
	2 Aralık 2012	Maden Kıskaçında Artvin	(Aksu vd., 2017: 80)

Faaliyet Türü	Tarih	Etkinlik	Düzenleyen/Kaynak
	22 Haziran 2013	Cerattepe'deki Madencilik Sorunu	Ankara'da - (Aksu vd., 2017: 80)
	17-24 Ağustos 2013	Ekolojik Kamp	Artvin Kafkasör Yaylası- (Aksu vd., 2017: 80)
	9 Mart 2014	Madencilik Halk Sağlığı Üzerindeki Etkileri	(Aksu vd., 2017: 80)
	5 Mayıs 2016	Artvin ve Çevresinde Doğal Alanlara Yapılan Müdahaleler ve Sonuçları	Yeşil Artvin Derneği (Aksu vd., 2017: 80)
Kapalı Yer Toplantıları	21 Aralık 2012	Çevre ve Hukuk Sempozyumu	Ankara Barosu (Aksu vd., 2017: 80)
	1 Eylül 2014	-	Murgul Siyanüre Hayır Platformu, Murgul Kültür Merkezi (Aksu vd., 2017: 80)
	10 Eylül 2014	Siyanüre Hayır Konferansı	Murgul Siyanüre Hayır Platformu (Aksu vd., 2017: 80)
	31 Temmuz 2015	Cerattepe Madencilik Bilgilendirme	Artvin Valiliği (Aksu vd., 2017: 80)
	16 Şubat 2016	Cerattepe Toplantıları	Yeşil Artvin Derneği (Aksu vd., 2017: 80)
Basın Açıklamaları	7 Mart 2008	-	Artvin Kent Konseyi (Aksu vd., 2017: 80)
	29 Kasım 2008	-	Yeşil Artvin Derneği ve STK'lar (Aksu vd., 2017: 80)
	17 Şubat 2016	-	Artvin Vakfı ve Artvin Kültür Derneği (Aksu vd., 2017: 80)

Faaliyet Türü	Tarih	Etkinlik	Düzenleyen/Kaynak
	20 Şubat 2016	Horonlu Cerattepe destek yürüyüşü ve basın açıklaması	İstanbul Taksim Tünel Meydanı (Aksu vd., 2017: 80)
Miting ve Yürüyüşler	Haziran 1997	Altın Madenciliği ve Çevresel Etkileri konulu miting	Artvin – (Aksu vd., 2017: 80)
	4 Kasım 2007	Madene Hayır	(Aksu vd., 2017: 80)
	6 Nisan 2013	Madene Hayır	Artvin – (Aksu vd., 2017: 80)
	2 Mart 2016	Yaklaşık 3000 kişilik kadın yürüyüşü	Artvin – (Aksu & Korkut, 2017: 80)
Diğer Sivil İtaatsizlik ve Eylemler	17 Şubat 2012	Protestolar	Artvin ve Ankara – (Aksu vd., 2017: 80)
	3 Mayıs 2013	Oturma eylemi	Maden şirketi bürosu önünde – (Aksu vd., 2017: 80)
	10 Temmuz 2014	ÇED toplantısı protestosu	(Aksu vd., 2017: 80)
	Mayıs 2016	Ortak imza kampanyası	BWI ve Yeşil Artvin Derneği (Yeşil Artvin Derneği)

Tablo: Gerçekleştirilen eylemler, paneller, kapalı toplantılar, basın açıklamaları, miting ve yürüyüşler ile diğer sivil itaatsizlik eylemleri (Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur).

Bu tür eylemler, yerel bir mücadele olmanın ötesine geçerek, küresel çevre hareketleriyle etkileşim içerisine de girmiştir. Cerattepe protestoları, yalnızca yerel halkın yaşam alanlarını savunmakla kalmamış, ekonomik büyüme odaklı politikaların çevresel kayıplara yol açabileceğine dair ulusal ve uluslararası düzeyde uyarı niteliği taşımıştır (Carnegie Endowment, 2017). Uzun bir sürece yayılan bu eylemler yer yer ortaya çıkan gelişmelere göre azalış veya artış

göstermekle birlikte; Sosyal medya ve dijital ağlar üzerinden mobilize edilen protestolar, küresel çevre aktivizminde dikkat çeken bir strateji olarak öne çıkmıştır (Christensen, 2024). Böylece, Artvin’de başlayan mücadele Türkiye’nin diğer bölgeleri için de örnek ve uyarı niteliği kazanmıştır (Üner, 2023: 175). Cerattepe, yalnızca bir çevre sorunu değil; insanların kendi yaşam alanlarına, doğaya ve gelecek nesillere sahip çıkma iradesinin somut bir göstergesidir. Bu süreç, bireylerin dayanışma ve kararlılık sayesinde sistemler üzerinde etkili olabileceğini, hakların korunmasının yasal çerçevelerde ve toplumun bilinçli ve aktif katılımıyla mümkün olabileceğini bize göstermektedir. Cerattepe, yalnızca bir çevre sorunu değil; insanların kendi yaşam alanlarına, doğaya ve gelecek nesillere sahip çıkma iradesinin somut bir göstergesidir. Bu süreç, bireylerin dayanışma ve kararlılık sayesinde sistemler üzerinde etkili olabileceğini, hakların korunmasının yasal çerçevelerde ve toplumun bilinçli ve aktif katılımıyla mümkün olabileceğini bize göstermektedir.

Sonuç

Sağlıklı bir çevre, insan yaşamının sürdürülebilirliği ve temel hakların korunmasının ön koşuludur. Doğal alanların korunması, yalnızca ekolojik bir gereklilik değil, halkın güvenliği, su ve toprak kaynaklarının sürdürülebilirliği ve toplumsal yaşamın kalitesi için hayati öneme sahiptir.

Artvin halkının başlattığı Cerattepe eylemleri, başlangıçta yerel bir kaygıdan doğmuş olsa da zamanla ulusal ölçekte farkındalık yaratan uzun soluklu bir sürece dönüşmüştür. İnsanlar, yaşadıkları çevrenin tahrip olma riski nedeniyle örgütlenmiş; paneller, toplantılar, yürüyüşler, basın açıklamaları ve sosyal medya aracılığıyla seslerini duyurmuşlardır. Başlangıçta bu niyetle hareket eden halkın arasına zaman zaman illegal söylemlerle çeşitli gruplar katılmış, bu gruplar halkı manipüle ederek eylemleri zaman zaman maksadından uzaklaştırarak sivil itaatsizliğe yol açmıştır. Tüm bu yaşananlara rağmen süreç, çevre hakkının korunmasının bireysel bir

tercih olmaktan öte, toplumsal bir sorumluluk olduğunu göstermektedir.

Yabancı STK'lar, sivil itaatsizlik süreçlerinde yerel STK'lara kaynak ve eğitim sağlayarak eylemlerin etkinliğini artırmışlardır. Cerratepe olayında basın yayın organlarında da görüldüğü üzere yurtdışı kaynaklı sivil toplum örgütlerinin tek taraflı yaklaşımlarının haklı olan girişimleri sekteye uğrattığı, bu tip sivil toplum örgütlerinde barındığı düşünülen bazı oluşumlar yüzünden haklı girişime katılımı azalttığı, toplumun bir kesimi tarafından bu durum yabancı devletler tarafından dış müdahale olarak yorumlandığı değerlendirilmektedir.

Ceratepe örneği, çevre hakkının korunmasının yalnızca bir hak mücadelesi olmadığını, aynı zamanda demokratik katılım ve toplumsal bilinçle pekiştirildiğinde somut değişimler yaratabileceğini göstermektedir. İnsanlar, doğal alanlarına sahip çıkma iradesiyle bir araya geldiğinde, yerel sorunlar ulusal ve hatta küresel ölçekte yankı bulabilmektedir. Bu mücadele, çevre hakkının sürdürülebilir ve yaşanabilir bir dünyanın teminatı olarak görülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Artvin halkının gösterdiği çaba, çevre mücadelesinin doğal kaynakları korumanın ötesinde toplumsal dayanışmayı ve demokratik katılımı güçlendirdiğini de göstermektedir. Ortak bir hedef etrafında birleşen bireyler, hem doğal alanların korunmasını hem de toplumsal bilinç ve sorumluluk kültürünün gelişmesini sağlayabilirler. Bu durum bize gösteriyor ki çevre hakkının korunması, yalnızca ekolojik bir mesele değil, sosyal adalet ve gelecek nesillerin yaşam kalitesi ile doğrudan ilişkili bir sorumluluktur.

Ceratepe örneği, insanın çevresine ve toplumsal yaşamına karşı duyduğu sorumluluğun, örgütlenme, farkındalık ve demokratik katılım ile nasıl güçlü bir harekete dönüşebileceğini açıkça ortaya koymaktadır. İnsanlar, yaşadıkları çevrenin değerini koruma iradesini sürdürdükçe, çevre hakkı yalnızca bir hak olmanın ötesine

geçer ve sürdürülebilir bir dünyanın güvence altına alınmasının temel unsuru hâline gelir. Bu bağlamda çevre hakkı, insanlığın ortak geleceğini güvence altına almak için evrensel bir sorumluluk olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Aksoy, F. (2020). Sivil toplum ve demokratik katılım. İmge Kitabevi.
- Aksu, C., & Korkut, R. (2017). Ekoloji almanagi 2015–2016. Yeni İnsan Yayınevi.
- Anayasa Mahkemesi. (2024, 21 Mayıs). Cerattepe'deki ÇED olumlu raporuna ilişkin hak ihlali kararı. Anayasa Mahkemesi.
- Berlin, I. (2007). İki özgürlük kavramı. Liberal Düşünce, 12(45): 59–72.
- Bilir, F., & Hamdemir, B. (2011). Çevre hakkı ve uygulaması. International Conference on Eurasian Economies.
- Bozkır, G. (2018). Ekoloji kavramının tarihsel kökeni ve çevre eğitime yansımaları. Eğitim Bilimleri Dergisi, 12(4): 57–68.
- Bozkır, Ö. (2018). Çevreci anlayışın siyasallaşması: Yeşil siyaset ve Türkiye. Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2(1): 56–69.
- Business & Human Rights Resource Centre. (2017, Şubat 20). Turkey: Protests against Cerattepe mine allegedly met with increased violence. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/turkey-protests-against-cerattepe-mine-allegedly-met-with-increased-violence>
- Christensen, M. (2024). From the Gezi Park protests to the Akbelen Forest: Environmental activism in Turkey. Environmental Politics.
- Çeçen, A. (2020). İfade özgürlüğü ve demokratik toplum düzeni. Seçkin Yayıncılık.
- Coşkun, V. (2006). İnsan hakları: Liberal açıdan bir tahlil. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(2): 105–120.
- Coşkun Tuna, S., & Türkölmez, S. (2023). Yeni toplumsal hareketler ve dijital aktivizm. Avrupa Politika ve İletişim Araştırmaları Dergisi, 10(1): 210–225. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ap/article/1313749>
- Çiçek, E. (2012). İnsan hakkı olarak çevre ve çevre hukukuna hâkim olan bazı ilkeler. Türkiye Barolar Birliği Dergisi.
- Dahl, R. A. (1989). Democracy and its critics. Yale University Press.
- Demir, M. (2019). Eğitim ve toplumsal etkinlikler: Türkiye örneği. Pegem Akademi.
- Domaradzki, S., Khvostova, M., & Pupovac, D. (2019). Karel Vasak's generations of rights and the contemporary human rights discourse. Human Rights Review, 20(4): 423–443.
- Ebbesson, J. (2021). Public participation. In The Oxford handbook of international environmental law (pp. 351–367). Oxford University Press.

- Eminağaoğlu, Ö., & Anşın, R. (2003). The Flora of Hatila Valley National Park and its Close Environs (Artvin). *Turkish Journal of Botany*, 27(1): 1–27.
- Görmez, K. (2018). Çevre sorunları (4. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gözler, K. (2020). Türk Anayasa Hukuku. Ekin Basım Yayın.
- Holley, C. (2010). Public participation, environmental law and new governance: Lessons for designing inclusive and representative participatory processes. *Environmental & Planning Law Journal*, 27(5): 360–391.
- Human Rights Committee. (2020). General comment no. 37 on the right of peaceful assembly (ICCPR, Article 21).
- İçduygu, A., & Keyman, E. F. (2021). Demokrasi, güvenlik ve özgürlükler: Türkiye’de kamusal alanın dönüşümü. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İnaç, H., & Altuntaş, U. (2015). Demokratik bir direnme biçimi olarak sivil itaatsizlik: John Rawls ve Jürgen Habermas tartışması ekseninde meşruluk analizi. *Akademik Bakış Dergisi*, (52).
- Jha, A. (2019). Recognising environmental rights as third-generation rights: With special reference to India. *The Law Brigade Review*, 1(4): 12.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2019). Anayasa hukuku dersleri. İmge Kitabevi.
- Karakoç, M., & Söylemez Karakoc, B. (2023). A Struggle to Keep Environmental Protests Above Party Politics: The Cerattepe Case. *Alternatif Politika*, 15(2): 264–288.
- Kızılkoca, B. (2016). Cerattepe’nin yeni toplumsal hareketler bağlamında incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adana.
- Korkmaz, A., Ustakara, F., & Aydın, U. (2018). Dijital aktivizm bağlamında Artvin Cerattepe olayları üzerine bir içerik analizi. *Araştırma Makalesi*.
- Lyons, D. B. (2014). Civil disobedience. In J. Mandle & D. A. Reidy (Eds.), *The Cambridge Rawls Lexicon* (pp. 104–110). Cambridge University Press.
- Marcinkutė, L. (2011). The role of human rights NGOs: Human rights defenders or state sovereignty destroyers? *Baltic Journal of Law & Politics*, 4(2): 52–77.
- Mevzuat.gov.tr. . 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr>
- Merriam-Webster. Activism. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/activism>
- Olgun, H., & Işık, V. (2017). Bir insan hakkı olarak çevre hakkı ve Türk hukukundaki yeri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(1): 1–20.

- OHCHR – Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Freedom of assembly and of association. <https://www.ohchr.org/en/topic/freedom-assembly-and-association>
- Özdemir, B. (2021). Toplantı ve gösteri hakkı çerçevesinde kamu etkinlikleri. Seçkin Yayıncılık.
- Rawls, J. (1971). A theory of justice. Harvard University Press.
- Rize İdare Mahkemesi. (2024, 11 Temmuz). Cerattepe bakır madeni projesine ait ÇED olumlu kararının iptali. Rize İdare Mahkemesi.
- Rodríguez, L. E. R. (2006). The human right to environment and the peaceful use of nuclear energy. *Denver Journal of International Law and Policy*, 35(1): 173–192.
- Ruppel, O. C. (2012). Third-generation human rights and the protection of the environment in Namibia. *Potchefstroom Electronic Law Journal*, 15(2): 101.
- Şahin, B., & Yıldız, M. (2009). Transnational advocacy networks in perspective: Democratization, human rights and NGOs in Turkey. *International Relations / Uluslararası İlişkiler*, 6(21): 41–65
- Tanör, B. (2018). Türkiye’de demokratikleşme ve anayasal haklar. Beta Yayınları.
- Tekeli, İ. (2005). Çevre hakkına yerelden yaklaşmak. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yayını.
- Thoreau, H. D. (2013). Sivil itaatsizlik (M. Ölçüm, Çev.). Kafekültür Yayıncılık.
- Tilly, C. (2004). Social movements, 1768–2004. Paradigm Publishers.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması (Madde 56). Resmî Gazete. <https://www.mevzuat.gov.tr>
- Üner, B. (2021). Defending nature: A comparative analysis of the Cerattepe and Kirazlı anti-mining environmental movements [Yüksek Lisans Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Üner, B. (2023). Transformation of the space through grassroots activism: A comparative analysis of anti-mining movements in Turkey. *Ecology, Economy and Society*, 175.
- Üste, R. B. (2003). Yerel yönetimlerde demokratikleşme. *Türk İdare Dergisi*.
- United Nations Environment Programme (UNEP). (2018). Framework principles on human rights and the environment. <https://www.unep.org/resources/policy-and-strategy/framework-principles-human-rights-and-environment>

- United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2020). Human rights and the environment. <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-03/Human-Rights-and-the-Environment.pdf>
- Uzun, S. (2021). Toplantı ve gösteri hakkı bağlamında basın açıklamaları. On İki Levha Yayıncılık.
- Vasak, K. (1977). A 30 year struggle: The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. UNESCO Courier.
- Westminster Foundation for Democracy. (2021, May 19). Guide for increasing participation in democratic environmental governance. <https://www.wfd.org/what-we-do/resources/guide-increasing-participation-democratic-environmental-governance>
- Yedekci, A. (2018). Toplumsal hareketler ve aktivizm: Türkiye’de çevre odaklı eylemler bağlamında. Sosyal Hareketler Dergisi, 22(1), 56-57.
- Yedekci, E. (2018). Yeni toplumsal hareketler ve bir araya gelmenin koreografisi bağlamında video aktivizm. Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi.
- Yeşil Artvin Derneği. Etkinlikler ve eylemler. <http://yesilartvinderneği.org/>
- Yıldız, E. (2019). Anayasal haklar ve kamu düzeni arasındaki denge. Yetkin Yayınları.
- Yılmaz, A. (2018). Katılımcı demokrasi ve toplumsal tartışma kültürü. Beta Yayınları.

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 3 • Aralık/December 2025

ISSN: 1309-601X

İSTİHBARAT OLGUSUNUN YAŞADIĞI DÖNÜŞÜMÜN TARİHSEL BİR PERSPEKTİFLE ANALİZ EDİLMESİ: İSTİHBARATTAN İNTELLIGENCE'YE

*An Analysis of the Transformation of the Intelligence Phenomenon
from a Historical Perspective: From Intelligence to Intelligence*

Murat Kağan TOPRAK

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Ankara.

murattis3@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9346-2022

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 20.10.2025

Kabul Tarihi: 20.12.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1807427

Kaynak göstermek için:

Toprak, M.K., (2025). İstihbarat Olgusunun Yaşadığı Dönüşümün Tarihsel Bir Perspektifle Analiz Edilmesi: İstihbarattan Intelligence'ye. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(3): 457-498.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergisi@tasav.org

İSTİHBARAT OLGUSUNUN YAŞADIĞI DÖNÜŞÜMÜN TARİHSEL BİR PERSPEKTİFLE ANALİZ EDİLMESİ: İSTİHBARATTAN İNTELLIGENCE'YE

*An Analysis of the Transformation of the Intelligence
Phenomenon from a Historical Perspective: From Intelligence to
Intelligence*

Murat Kağan TOPRAK

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Ankara.
murattis3@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9346-2022

Özet

İstihbarat, devletlerin güvenlik mimarisinde belirsizliği yönetmek ve ulusal çıkarları korumak adına başvurduğu en kadim araçlardan biridir. Bu çalışma, istihbarat olgusunun tarihsel süreç içerisindeki ontolojik ve pratik dönüşümünü; amaç, yöntem ve kullanılan teknolojik araçlar bağlamında detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Çalışmanın temel amacı, istihbaratın salt bir bilgi toplama faaliyeti olmaktan çıkıp, teknolojik belirleyicilik ekseninde nasıl stratejik bir güç çarpanına ve bilişsel bir savaş alanına dönüştüğünü ortaya koymaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel analiz benimsenmiş ve istihbaratın evrimi dönemselleştirme (periodization) tekniği ile incelenmiştir. Bu kapsamda; teolojik metinlerdeki erken dönem casusluk anlatılarından Roma ve Emevî bürokrasisine, telgrafın yarattığı sinyal istihbaratı devriminden Soğuk Savaş'ın teknolojik rekabetine ve nihayetinde 21. yüzyılın yapay zekâ tartışmalarına kadar geniş bir spektrum ele alınmıştır. Çalışmanın temel argümanı; istihbaratın tarih boyunca teknolojik

gelişmelere paralel olarak kendini sürekli güncellediği, ancak 21. yüzyılın getirdiği "büyük veri" ve asimetrik tehditler karşısında mevcut adaptasyon sürecinin, teknolojinin gelişim hızının gerisinde kalma riski taşıdığıdır. Bulgular, özellikle 1850'lerde telgraf ile başlayan teknolojik ivmenin günümüzde yapay zekâ ile zirveye ulaştığını, ancak insan faktörünün stratejik analizdeki öneminin azalmadığını, aksine arttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Ajan, Casus, Güvenlik, Yapay Zekâ.

Abstract

Intelligence stands as one of the most ancient instruments employed by states within their security architecture to manage uncertainty and safeguard national interests. This study provides a detailed analysis of the ontological and practical transformation of the intelligence phenomenon throughout the historical process, within the context of objectives, methods, and technological tools employed. The primary objective of the study is to demonstrate how intelligence has evolved from a mere information-gathering activity into a strategic force multiplier and a cognitive battleground, within the axis of technological determinism. Historical analysis, a qualitative research method, has been adopted in this research, and the evolution of intelligence has been examined using the technique of periodization. In this context, a broad spectrum is addressed, ranging from early espionage narratives in theological texts to Roman and Umayyad bureaucracies, from the signals intelligence revolution sparked by the telegraph to the technological competition of the Cold War, and finally to the artificial intelligence debates of the 21st century. The central argument of the study is that while intelligence has continuously updated itself in parallel with technological advancements throughout history, the current adaptation process faces the risk of lagging behind the speed of technological development in the face of "big data" and asymmetric threats introduced by the 21st century. The findings indicate that the technological momentum, which began particularly with the telegraph in the 1850s, has reached its zenith with artificial intelligence today; however, the importance of the human factor in strategic analysis has not diminished, but rather increased.

Keywords: Intelligence, Agent, Spy, Security, Artificial Intelligence.

Giriş

İstihbarat, devletlerin varoluşundan bu yana güvenlik mimarisinin merkezinde yer alan, ulusal bekayı ve çıkarları korumak adına belirsizliği azaltmayı hedefleyen hayati bir mekanizmadır. Tarihsel süreçte devletler, hasımlarının niyet ve kapasitelerini öngörebilmek amacıyla istihbarat faaliyetlerine başvurmuşlardır. Ancak istihbaratın yürütülme şekli, doğası ve araçları statik kalmamış; siyasi, sosyal ve özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte köklü bir dönüşüm geçirmiştir.

Literatürde istihbarat tarihi üzerine yapılan çalışmalar genellikle kronolojik olaylar dizisine odaklanmakta, ancak bu olayların istihbaratın yapısal dönüşümüne olan etkisini bütüncül bir teorik çerçeveye oturtmakta zaman zaman yetersiz kalmaktadır. Bu çalışma, istihbaratın tarihsel dönüşümünü sadece "ne olduğu" üzerinden değil, "nasıl ve neden değiştiği" sorusu üzerinden inceleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, istihbaratın tarihsel serüvenini sadece kronolojik bir anlatı olarak değil, disiplinler bir dönüşüm süreci (İstihbarattan Intelligence'a) olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, teknolojinin gelişim hızının (özellikle 19. ve 20. yüzyılda), istihbarat toplama ve analiz etme kapasitesini nasıl dönüştürdüğü ve bu dönüşümün 21. yüzyıl güvenlik ortamına ne derece uyum sağladığıdır.

Bu bağlamda çalışmanın temel hipotezi şudur: Teknolojik gelişmeler, istihbaratın doğasını insan odaklı (HUMINT) bir yapıdan teknoloji odaklı (SIGINT/IMINT) bir yapıya evriltilmiş olsa da 21. yüzyılın karmaşık güvenlik tehditlerine (asimetrik savaş, siber tehditler) karşı sadece teknolojik üstünlük yeterli gelmemektedir. Bu hipotezi test etmek amacıyla çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel analiz ve doküman incelemesi yöntemi benimsenmiştir. İstihbaratın evrimi; Antik çağ ve dinî metinler, imparatorluklar dönemi (Roma, İslam, Engizisyon), modern devletleşme süreci (Amerikan Bağımsızlık Savaşı), endüstriyel devrim (Telgraf), Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş dönemi olmak

üzere belirli tarihsel kırılma noktaları üzerinden dönemselleştirilerek incelenmiştir. Bu kapsamda inceleme nesnesi olarak seçilen dönemler keyfi bir tarihsel kesit değil; istihbaratın metodolojisinde ve örgütlenmesinde yapısal dönüşümlerin yaşandığı eşik noktalarıdır. Özellikle 1850'lerde telgrafın icadı ve sonrasındaki teknolojik devrimler, istihbaratın hız ve kapsamını değiştirerek modern "Intelligence" kavramının temellerini atmıştır.

Çalışma sistematik olarak, her bir tarihsel dönemde kullanılan istihbarat araçlarının (casusluktan uydulara ve yapay zekâya) güvenlik algısını nasıl değiştirdiğini tartışmaktadır. Özellikle 1850'lerde telgrafın icadıyla başlayan iletişim devriminin istihbaratta yarattığı paradigma değişimi ve bunun günümüz yapay zekâ tartışmalarına olan yansımaları çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Son olarak bu çalışma; "İstihbarattan Intelligence'a" başlığıyla da müsemma olduğu üzere; casusluğun romantik anlatısından sıyrılarak, verinin stratejik gücüne dayalı modern istihbarat (Intelligence) kavramının tarihsel ve teknolojik inşasını ortaya koymayı hedeflemektedir

1. İSTİHBARAT TARİHİNDE DÖNEMSEL KIRILMALAR

İstihbaratın tarihsel serüveni, insan faktörünün baskın olduğu dönemlerden makineleşmiş analiz süreçlerine doğru sıçramalı bir gelişim izlemiştir. Bu bölümde söz konusu dönüşüm, on ayrı başlık altında, her dönemin kendine has dinamikleri ve literatüre katkıları bağlamında irdelenecektir.

1.1. Antik Dönem ve Teolojik Metinlerde İstihbaratın İzleri

İstihbarat faaliyetlerinin tarihsel kökenleri incelendiğinde, sistematik bilgi toplama pratiklerinin ilk örneklerine antik dönem anlatılarında ve kutsal metinlerde rastlanmaktadır. Literatürde erken dönem istihbarat faaliyetlerine dair sıklıkla referans verilen anlatılardan biri, M.Ö. 13. yüzyıla tarihlenen ve İsrailoğullarının Kenan Diyarı'na yönelik keşif girişimidir. Bu tarihsel anlatı, modern istihbarat terminolojisiyle 'İnsan İstihbaratı' (HUMINT) yönteminin ve istihbarat gereksinimlerinin belirlenmesinin ilkel bir prototipi

olarak değerlendirilebilir. Söz konusu anlatıda, hedef bölgenin coğrafi yapısı, demografik özellikleri, savunma kapasitesi ve lojistik kaynakları (toprak verimliliği vb.) hakkında veri toplanması talep edilmiştir. Bu durum, istihbaratın henüz kurumsallaşmadığı dönemlerde dahi, stratejik karar alma süreçlerinde sahadan elde edilen verinin hayati bir rol oynadığını göstermektedir (Andrew, 2022: 23).

Musa döneminde yürütülen istihbarat girişimleri, hedef bölgeye dair stratejik veri akışı sağlasa da bu sürecin nihai bir askeri hâkimiyetle sonuçlanmadığı görülmektedir. Liderlik devrinin ardından Musa'nın halefi Yuşa, istihbarat faaliyetlerini askerî operasyonların ön koşulu olarak değerlendiren daha odaklı bir doktrin benimsemiştir. Yuşa, Kenan bölgesindeki hareketin ilk stratejik düğüm noktası olan Eriha'ya (Jericho) yönelik, modern terminolojiyle 'Hazırlık İstihbaratı' kapsamında değerlendirilebilecek bir sızma girişimi başlatmıştır. Bu doğrultuda, ana taarruz öncesinde kentin savunma zafiyetlerini tespit etmek ve taktik istihbarat sağlamak amacıyla, bölgeye örtülü (covert) görevle insan istihbaratı (HUMINT) unsurları sevk edilmiştir (Andrew, 2022: 26). Operasyonel süreçte, Yuşa'nın görevlendirdiği HUMINT unsurları, Eriha'da Rahab'a ait mekânı bir 'güvenli ev' (safe house) olarak kullanmışlardır. İstihbarat zanaatı (tradecraft) açısından incelendiğinde; yabancı sirkülasyonunun olağan karşılandığı bu tür bir mekânın seçilmesi, ajanlara doğal bir "örtüleme" (cover) imkânı sunarak operasyonel güvenliği (OPSEC) artırmıştır. Her ne kadar bu strateji belirli riskleri barındırsa da sahadan elde edilen ve Yuşa'ya iletilen "harekete geçirilebilir istihbarat" (actionable intelligence), askerî harekâtın başarısında ve kentin ele geçirilmesinde belirleyici bir çarpan etkisi yaratmıştır. Bununla birlikte, metodolojik bir sınırlılık olarak vurgulanmalıdır ki; antik dönem istihbarat pratiklerine dair temel veri kaynağı olan teolojik metinlerin tarihsel doğruluğu (historicity), arkeolojik verilerle her zaman örtüşmeyebilir. Bu nedenle, söz konusu anlatılar tartışmasız tarihsel kanıtlar olarak değil; dönemin stratejik zihniyetini ve bilgi toplama

yöntemlerini yansıtan erken dönem vaka örnekleri olarak değerlendirilmelidir (The Washington Post, 2014).

3000 yıl önce istihbarat operasyonları konusunda en bilinen örnek İsrailoğulları olsa da Mısırlılar da istihbarat toplama konusunda oldukça aktiftiler. Mısırlılar da tıpkı İsrailoğulları gibi Kenan ülkesine yönelik istihbarat faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Bu konudaki en eski kaynak ise Amarna Mektupları'dır (Britannica, 2023). Bu mektuplarda Kenan'da bulunan Mısırlı vassalların bölge ile alakalı bilgileri yer almakta ve bu mektuplar doğrudan Firavun'a gönderilmektedir. Firavun'a iletilen istihbaratın içeriği genellikle Mısır İmparatorluğu'na yönelik dışarıdan gelebilecek tehditler ve içerideki hainlerle alakalıydı (Armstrong İnstitute Of Biblical Archaeology, 2023). Hatta bir keresinde Firavun, Kenan'ın kuzeyinde yer alan Amurru hükümdarı Aziru'ya, o dönem Mısır ile düşman olan Kadeş hükümdarıyla yakınlık içerisinde olduğu gerekçesiyle tehditler savurmuştur (Andrew, 2022: 30). Amarna mektupları, o dönemde casus ve muhbir kullanımını açıkça ortaya koyarken, aynı zamanda mesajların yakalanarak istihbarat toplanması konusunda da önemli tarihî kanıtlar sunmaktadır. 20. yüzyılda bu şekilde istihbarat toplama kod kırma ile birleşerek en önemli istihbarat toplama yöntemleri arasında yer almıştır.

İsa'nın meşhur "son akşam yemeği" de istihbarat tarihinde önemli bir olay olarak anılmaktadır. İsa son akşam yemeği olarak adlandırılan Fısıh yemeğinde on iki havarisiyle bir araya gelmiştir. İsa ve on iki havarisiyle gerçekleşen bu yemekte, baş hahamlar tarafından görevlendirilen bir delator (muhbir) bulunmaktaydı: Yahuda İskaryot. M.S. 14 ile 37 yılları arasında iktidarla olan İmparator Tiberius'un hükümdarlığı zamanında Roma İmparatorluğu içinde yöneticilere karşı ihanet içinde olanları ihbar eden delatorlar oldukça fazlaydı ve Yahuda İskaryot da bunlardan biriydi. Yahuda İskaryot sayesinde İsa yakalanmış ve çarmığa gerilmiştir (Aydın, 2015: 174).

Musa dönemindeki erken kayıtlardan Roma İmparatorluğu ve sonrasına uzanan Antik Çağ boyunca istihbarat; modern literatürde

'Geleneksel İstihbarat' olarak kategorize edilen ve teknolojik imkanların kısıtlılığı nedeniyle neredeyse tamamen İnsan İstihbaratı (HUMINT) ekseninde şekillenen bir yapı sergilemiştir. Bu dönemde istihbarat mekanizmasının 'varoluş sebebi'; imparatorlukların iç isyanlara ve dış tehditlere karşı 'rejim güvenliğini' tahkim etme refleksi ve askeri yayılma (fetih) stratejilerinde belirsizliği azaltma arayışıdır. Dolayısıyla, dönemin operasyonel metodolojisi teknik izlemeden ziyade; insan kaynaklı ağlara, örtülü casusluk faaliyetlerine ve yerel muhbir sistemlerine dayalı bir istihbarat zanaatı olarak kurumsallaşmıştır.

1.2. Roma İmparatorluğu Dönemi: İstihbaratın Kurumsallaşması ve İç Güvenlik

Miladın ilk yıllarından itibaren istihbarat faaliyetleri konusunda ön plana çıkan hâkim güç Roma İmparatorluğu olmuştur. Miladın ilk yıllarında ve bunu takip eden uzun yıllar boyunca Roma İmparatorluğundaki istihbarat faaliyetlerin temel amacı imparatorluğa yönelik iç tehditlerin önlenmesiydi. Hatta M.Ö. 4-M.S. 65 yılları arasında Roma'da yaşayan Romalı düşünür ve devlet adamı olan Seneca'nın eserlerinde, o dönem Roma'daki muhbirlerin ihbar faaliyetleriyle ortaya çıkan korku iklimi sıklıkla işlenmiştir (Andrew, 2022: 84).

Roma İmparatorluğu'nun düzensiz bir yapısı bulunan muhbirleri düzenli bir istihbaratçı sınıfına dönüştürmeye en yaklaştıkları faaliyet "Frumentarii" kullanmaları olmuştur. Frumentum tahıl anlamına gelmekte ve Frumentarii de tahıl satın alan ve orduya dağıtan kişilere denmektedir (Wordnik, 2023). Roma İmparatorluğu'nda Frumentarii'ler imparatorluğun bütün topraklarına sürekli olarak seyahatler gerçekleştirdiği için Roma'ya döndüklerinde merkezi idarenin işine yarayacak önemli bilgilere sahip olmaktaydılar. Özellikle 2. yüzyılın başlarından itibaren etkinlik gösteren Frumentarii'ler imparatorluğun dört bir yanından istihbarat toplamanın yanında, ikmal subayları, polis memurları, haberci, vergi toplayıcıları ve bazı özel durumlarda da gizli suikastçılar olarak kullanılmaktaydı (Ellmer, 2023). İlerleyen

tarихlerde haklarında çıkan olumsuz haberlerden dolayı; özellikle yanlış istihbarat üretimi, lağvedilmişlerdir.

Roma İmparatorluğu'nda askeri istihbarat MS 357 yılına kadar oldukça geri planda kalmıştır. Bunun en temel sebebi bu yıla kadar falcılığın ve Pagan adetlerinin askeri istihbarattan daha önemli sayılmış olmasıdır. Bu yıldan önceki dönemlerde Romalı Pagan generaller seferlere giderken yanlarında kendilerine alamet göstermesi amacıyla kutsal tavuklarla dolu kümesler götürürler ve buna ek olarak da kurban edilen hayvanların bağırsaklarını inceleyen kâhinler olan Haruxpex'leri götürmediler (İmperium Romanum, 2023). Ancak 375 yılında falcılığın 395 yılında da Pagan adetlerinin yasaklanmasıyla birlikte askeri istihbarat verilen değer artmış ve dolayısıyla casus sayısı artmaya başlamıştır (Andrew, 2022: 90). Bu durumun yansıması Roma İmparatoru 2. Theodosius'un, Hunların lideri olan Attila ile giriştiği mücadelede açıkça görülmüştür. 422 yılında Attila Roma'ya boyun eğdirmiş ve yıllık 159 kilo altın haraç almaya başlamıştır. Yıllar içinde bu miktar giderek artmış ve buna çözüm olarak Roma İmparatoru Theodosius ve danışmanları Attila'ya suikast düzenlemeyi planlamışlardır. Suikast için Attila'nın yakınlarına yönelik birçok hulul faaliyeti gerçekleştirilmiş, özellikle ilk olarak Attila'nın elçisi Edekon'a hulul edilmeye çalışılmış, ayrıca Hun ülkesine sayısız casus gönderilmiştir. Bu operasyonlar başarıya ulaşmamış olsa da 453 yılında doğal sebeplerden ölen Attila'nın gizli cenaze törenini izlemeyi başaran Romalı casusların Roma'ya getirdiği bilgiler oldukça faydalı olmuştur. Attila'ya suikast girişimi düşman ordugâhı içinden bir ajana hulul etmeye çalışarak yabancı bir devlet liderini ortadan kaldırmak için Roma tarafından yapıldığı kaydedilen ilk ve son örtülü operasyon örneği olmuştur (Andrew, 2022: 96-97).

Roma İmparatorluğu'ndan M.S. 7. yüzyıla uzanan süreç incelendiğinde; istihbarat faaliyetlerinin metodolojik olarak Antik dönemin taktiksel karakterini koruduğu, ancak organizasyonel yapıda önemli bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Bu dönemi öncekilerden ayırtıran temel parametre, dağınık haldeki muhbir

ağlarının ve insan istihbaratı unsurlarının bürokratik bir hiyerarşi altına alınarak sistematize edilmesidir. Roma devlet aygıtı, istihbaratı kurumsal bir devlet fonksiyonu haline getirme yolunda ilk adımları atmıştır. Operasyonel boyutta ise bu dönem, literatürde 'Örtülü Operasyon' olarak tanımlanan; diplomasının yetersiz kaldığı durumlarda hedef aktörü etkisiz hale getirmeyi amaçlayan eylemlerin erken örneklerine sahne olmuştur. Özellikle Hun İmparatoru Attila'ya yönelik suikast girişimi, devlet destekli siyasi suikastların ve örtülü müdahalelerin tarihsel prototipi olarak kabul edilmekte olup, bu yöntem sonraki yüzyıllarda da devletlerin güç mücadelesinde başvurduğu pragmatik bir araç olarak varlığını sürdürmüştür.

1.3. İslam Medeniyeti Dönemi: Haberleşme Ağları ve Kriptolojinin Doğuşu

600'lü yılların başında itibaren İslamiyet'in yayılmaya başlamasıyla birlikte istihbarat tarihinde ve yöntemlerinde önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. İslamiyet'in ilk üç yılı "gizli davet dönemi" olarak adlandırılmaktadır (Hocaoğlu & Hocaoğlu, 2021: 30). Bu dönem, özü itibarıyla gizli olduğu için yoğun istihbarat faaliyetinin yürütülmesi zorunlu hale gelmiştir. Hz. Muhammed'in Arapları İslamiyet'e yönlendirmeye çalışması, o dönemde Mekke'de iktidar olan Kureyş kabilesinin sert tepkisine yol açmış ve kendi iktidarlarına rakip olarak gördükleri Hz. Muhammed öldürülmek istenmiştir. Hz. Muhammed bu durum karşısında ilk olarak sahabesi olan Ebubekir'in oğlu Abdullah'ı Kureyşliler arasına gizlice göndermiş yani casusluk faaliyetleri başlatmıştır (Hocaoğlu & Hocaoğlu, 2021: 32). Bu casusluk faaliyetleri sayesinde Hz. Muhammed Medine'ye kaçmayı başararak, İslamiyet'i yayma faaliyetlerine daha da hız kazandırmıştır (Şulul, 2014: 368).

Medine'de ilk İslam devletini kuran Hz. Muhammed, Kureyşlilerle olan mücadelesinde yoğun istihbarat faaliyetleri başlatmıştır. Özellikle Mekke'nin dış dünyayla olan ticaretini kesmek amacıyla kervan hareketlerini takip eden bir casus ekibi oluşturmuştur. Hz. Muhammed, bu casuslar sayesinde gelen istihbarat bilgileriyle

Mekke kervanlarına sayısız saldırı düzenleyebilmiştir. Bu casus timinde yer alan casuslar yalnızca istihbarat toplamakla kalmayıp belirli hedeflere yönelik suikast görevlerini de yerine getirmişlerdir. Bu suikastların en temel hedefleri ise Hz. Muhammed'le ve onun ilahi mesajlarıyla alay eden kişiler olmuştur (Andrew, 2022: 101). Hatta günümüzde de şeriatla yönetilen ülkelerin iktidarları, Hz. Muhammed'in bu suikastlarını, kendi gerçekleştirdiği bazı suikastları meşrulaştırmak amacıyla bile kullanmaktadır (BBC News Türkçe, 2022).

Erken İslam dönemi istihbarat kültürü ve askeri doktrini analiz edildiğinde; 'Yanılma ve Hile' stratejilerinin, operasyonel planlamanın tamamlayıcı bir unsuru olmaktan çıkıp, merkezi bir konuma yükseldiği görülmektedir. Literatürde sıklıkla atıf yapılan 'Harp, hiledir' prensibi ekseninde şekillenen bu yaklaşım, istihbarat faaliyetlerini salt bilgi toplama sürecinden çıkarıp, aktif bir 'Psikolojik Harp' aracına dönüştürmüştür. Özellikle İslam'ın yayılış sürecindeki çatışmaların asimetrik doğası (sayısal güç dengesizliği) göz önüne alındığında; yanıltma taktikleri ve karşı-istihbarat tedbirleri, konvansiyonel güç açığını kapatan hayati bir 'kuvvet çarpanı' işlevi görmüş ve stratejik üstünlüğün elde edilmesinde belirleyici olmuştur.

İslam askeri tarihinde, erken dönem istihbarat kültürünü sistematik bir harp doktrinine dönüştüren ve operasyonel seviyede en etkin kullanan komutanlardan biri Halid bin Velid olmuştur. Halid, istihbarat verisini sadece bir bilgi akışı olarak değil; konvansiyonel askeri gücün etkinliğini artıran stratejik bir 'kuvvet çarpanı' olarak konumlandırmıştır (Gök & Zeybek, 2023: 69). Özellikle Irak, Filistin ve Suriye cephelerindeki seferlerinde; modern askeri yapılanmalardaki 'Muharebe İstihbaratı' veya Özel Keşif Birlikleri'ne tekabül eden, bölge sosyolojisine hâkim ve özel olarak seçilmiş personelden oluşan mobil istihbarat hücrelerini ordusuna entegre etmiştir. Ayrıca bu dönemde Arap askeri stratejisi, pasif gözetlemenin ötesine geçerek aktif müdahale yöntemlerini benimsemiştir. Düşman hatlarının gerisine sızma, lojistik unsurların

(binek hayvanları vb.) tahribi yoluyla sabotaj ve kamp düzeninin bozulması gibi asimetrik taktikler; düşman komuta kademesinde karar alma felci ve panik yaratmayı hedefleyen 'Psikolojik Harp' unsurları olarak sahada uygulanmıştır (Andrew, 2022: 131).

Halifeler döneminde ise geçmişte Roma'daki Frumentarii'lere benzer bir şekilde "Berid" teşkilatı kurulmuştur (Fikriyat, 2023). Berid sistemi, 21. Yüzyılın başlarına kadar kullanılmış olan posta sistemine oldukça benzemektedir. Emevi halifeleri ve onların devamından gelenler resmi emir ve talimatları Berid teşkilatını kullanarak gönderip, yine aynı yolla yerel durum hakkındaki raporları alıyorlardı. Berid teşkilatının temel görevi, ülke içindeki isyanları önceden haber vermek olsa da, yerel idarecilerin hafif ya da ağır olan kusurlarının merkezi idareye iletilmesinde de aktif olarak rol oynuyorlardı (İslam Düşünce Atlası, 2023).

İslam devletlerinde istihbarat faaliyetleri yoğun ve sistemli bir biçimde yapılmış olsa da, kendilerine özgü orijinal bir yöntem 9.YY'a kadar var olmamıştır. Ancak 9. YY'da Bağdat'ta "Bilgelik Evi"nin açılmasıyla orijinal yöntemlerin ilk kıvılcımı atılmıştır (Çağlar, 2018). Bilgelik Evi bilim ve matematik konusunda "dönemi özelinde" dünyanın en önde gelen araştırma merkezi olmuş ve özellikle tercüme konusunda oldukça fazla eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bilgi Evi'nin istihbarat en önemli katkısı ise Yakub İshak El-Kindi'nin kriptanaliz alanında yaptığı çalışmalar sayesinde olmuştur. Kindi "Şifreli Mesajların Çözülmesi Üzerine" adlı bir eser yazmış ve Batılı kriptanaliz uzmanlarından beş yüz yıl evvel "Frekans Prensibi"ni keşfetmiştir. Hatta bunun sayesinde bin sene önce Jül Sezar tarafından kullanılan şifrelerin bile kırılması mümkün olmuştur (1001 İventions, 2023).

Erken dönem İslam devletleri ve Emevi-Abbasi bürokrasisi, istihbaratı devlet yönetiminin merkezi bir sütunu olarak kurumsallaştırmış olsa da 9. yüzyıla kadar yürütülen faaliyetler büyük ölçüde Antik dönemden devralınan yöntemlerin devamı niteliğinde kalmıştır. Bu süreçte istihbarat metodolojisi, yapısal bir dönüşümden ziyade, mevcut İnsan İstihbaratı kapasitesinin

artırılmasına odaklanmıştır. Ancak bu metodolojik durağanlık, El-Kindi'nin kriptoloji alanındaki devrimsel çalışmalarıyla köklü bir paradigma değişimine uğramıştır. Kindi, geliştirdiği 'Frekans Analizi' yöntemiyle şifre kırma biliminin (kriptanaliz) matematiksel ve istatistiksel temellerini atmıştır. Bu gelişme, istihbarat disiplininde modern 'Sinyal İstihbaratı' (SIGINT) ve 'Haberleşme İstihbaratı'nın (COMINT) epistemolojik kökeni olarak kabul edilmekte olup; bilgi güvenliği ve veri analizi süreçlerinin bilimsel bir zemine oturmasını sağlayan tarihsel bir milat niteliği taşımaktadır (Fikriyat, 2019).

1.4. Asya Kıtasında İstihbaratın Kökenleri: Sun Tzu Teorisi ve Moğol Yam Sistemi

Batı merkezli istihbarat tarihi anlatıları genellikle Roma ve Engizisyon hattını takip etse de istihbaratın teorik ve pratik temelleri Doğu Asya ve Türkistan bozkırlarında oldukça erken dönemlerde sistematize edilmiştir. Bu bağlamda, M.Ö. 5. yüzyılda Çinli stratejist Sun Tzu tarafından kaleme alınan Savaş Sanatı kitabı, istihbaratı askerî harekâtın ayrılmaz bir parçası olarak teorize eden ilk metinlerden biridir. Sun Tzu, "Öngörü" kavramını merkeze alarak; zaferin ancak düşmanın durumunun önceden bilinmesiyle mümkün olacağını savunmuş ve ruhlara/tanrılara danışmayı reddederek rasyonel bilgi toplamayı önermiştir. Onun geliştirdiği beş casus türü; yerel, iç, ters, ölü ve yaşayan casuslar sınıflandırması (Tzu, 2019: 41-42), modern insan istihbarat metodolojisinin en erken ve en kapsamlı doktrini olarak kabul edilmektedir.

Benzer bir kurumsallaşma, 13. yüzyılda Cengiz Han önderliğindeki Moğol İmparatorluğu'nda da görülmektedir. Moğollar, geniş Avrasya coğrafyasını kontrol edebilmek için Yam adı verilen, tarihin o döneme kadarki en hızlı ve organize haberleşme ağını kurmuşlardır. Bir nevi atlı posta teşkilatı olan Yam sistemi; belirli aralıklarla kurulmuş istasyonlar sayesinde, istihbaratın ve askeri emirlerin günde yaklaşık 200-300 kilometre hızla başkente veya cepheye iletilmesini sağlamıştır. Cengiz Han ve ardılları, sadece kendi haberleşmelerini sağlamakla kalmamış, bu sistemi tüccarlar ve elçiler üzerinden hedef ülkelerin iç durumunu öğrenmek için aktif

bir casusluk ağına dönüştürmüşlerdir (Eğilmez & Kalkan, 2023: 165-166). Bu yapı, İslam dünyasındaki Berid teşkilatı ile benzerlik gösterse de hız ve lojistik kapsam açısından döneminin en ileri istihbarat-iletişim altyapısı olmuştur. Yam sisteminin bir diğer önemli yanı ise coğrafyanın, istihbarat tarihine ne kadar önemli bir etkisinin olduğunu vurgulamasıdır. Çünkü Türkistan coğrafyasının geniş düzlükleri ve dağınık yerleşimleri Moğolları iyi bir at sürme becerisine sahip olmaya zorlamış, bu beceri askeri bir motivasyonla istihbarat alanına entegre edilmiş ve coğrafyanın zorlamasıyla Yam sistemi meydana gelmiştir.

1.5. Orta Çağ ve Engizisyon Dönemi: Sorgulama Teknikleri ve İdeolojik Kontrol

13. yüzyılla birlikte kurumsallaşan Engizisyon mahkemeleri, istihbarat çalışmalarının İç Güvenlik ve 'Karşı-İstihbarat' boyutunda yeni bir metodolojik çerçeve oluşturmuştur. Bu dönemde istihbaratın nihai hedefleri geçmiş dönemlerle paralellik gösterse de sorgulama teknikleri ve bilgi devşirme süreçlerinde sistematik bir prosedür geliştirildiği görülmektedir. Engizisyon, 'sapkın' (heretical) olarak tanımlanan rejim karşıtı unsurları tespit etmek amacıyla, kitlesel soruşturma süreçlerini ve zorlayıcı yöntemleri bir devlet pratiği haline getirmiştir. Modern istihbarat literatüründe tartışmalı bir başlık olan ve günümüzde 'Waterboarding' (Simüle Boğulma) olarak bilinen fiziksel baskı yöntemlerinin erken varyasyonları bu dönemde uygulanmıştır. Buna ek olarak, sorgu sırasında zanlı üzerinde 'hakimiyet kurma' amacıyla kullanılan; kapsamlı dosya manipülasyonu ve 'sorgucunun her şeyi bildiği' (Omniscience) illüzyonuna dayalı psikolojik baskı taktikleri, modern sorgu psikolojisinin tarihsel temellerini oluşturmaktadır (Andrew, 2022: 129).

1.6. Modern Dönem Öncesi Geçiş: Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Etki Ajanlığı

Engizisyon sürecinden 18. yüzyılın son çeyreğine, özellikle Amerikan Bağımsızlık Savaşı dönemine uzanan tarihsel kesit; istihbarat

çalışmalarında radikal bir 'devrimden' ziyade, 'evrimsel' bir gelişim çizgisini temsil etmektedir. Sanayi Devrimi öncesi teknolojik kısıtlılıkların devam etmesi nedeniyle, bu dönemde istihbaratın operasyonel yöntemlerinde köklü bir paradigma değişimi yaşanmamıştır. Bununla birlikte, modern ulus-devletlerin inşası sürecinde; mevcut insan istihbaratı ağırları ve kriptanaliz teknikleri, devletlerin 'beka stratejileri' doğrultusunda daha sofistike hale getirilmiş ve bürokratik yapıya entegre edilmiştir.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın başlamasıyla Amerika'da otorite sahibi olan Kıta Kongresi, dış istihbarat alanındaki eksikliğini fark ederek bu alanda istihbarat faaliyetleri geliştirmeye çalışmıştır (Beach, 2007: 241). Kongre, 29 Kasım 1775 yılında günümüzdeki CIA'nin temelini oluşturan "Gizli Haberleşme Komitesi"ni kurarak bu eksikliği gidermeye çalışmıştır (CIA, 2023a). Burada yapılan istihbarat faaliyetlerinin en temel amacı Amerika kıtasında İngiliz etkisinin azaltılması ve tam bağımsızlığın elde edilmesi olmuştur. Dış istihbarat konusunda ajanların sızma faaliyetlerini kullanan Kongre, bu sızma faaliyetlerini ağırlıklı olarak İngiliz siyaset merkezlerine yönelik olarak gerçekleştirmiştir. Yine aynı şekilde İngilizler, Kıta Kongre'sine karşı benzer bir yöntemi kullanarak dış istihbarat elde etmeye çalışmıştır (Beach, 2007: 237). Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasındaki istihbarat savaşlarının ulaştığı boyut ve sofistikasyon düzeyi, İngiliz istihbaratı adına çalışan Edward Bancroft vakasında somutlaşmaktadır. Bancroft'un Kıta Kongresi'ne yönelik gerçekleştirdiği başarılı 'sızma' faaliyeti, istihbarat literatüründe operasyonel etkinliğin zirve noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Nitekim tarihsel analizler bu operasyonun stratejik önemini; yaklaşık 150 yıl sonra, Franklin D. Roosevelt döneminde ABD Dışişleri Bakanlığı'na sızan Sovyet ajanları Alger Hiss ve Larry Duggan vakalarıyla eşdeğer bir 'istihbarat başarısı' ve 'karşı-istihbarat zafiyeti' olarak nitelendirmektedir. Bu bağlamda Bancroft, karar alma mekanizmasının kalbine yerleşen bir 'köstebek' olarak, stratejik istihbaratın diplomatik ve askeri süreçlerdeki

belirleyici rolünü kanıtlayan en çarpıcı tarihsel örneklerden birini teşkil etmektedir (CIA, 2023b).

Amerikan Bağımsızlık Savaşı döneminde casusluk faaliyetlerinin yanında önceki dönemlerden farklı olarak örtülü istihbarat faaliyetleri sıklıkla kullanılmıştır. ABD'nin kurucuları arasında yer alan Benjamin Franklin, bu örtülü faaliyetlerin en önde gelen uygulayıcısı olmuştur (CIA, 2023c). Franklin, İngiltere karşısında destek kazanmak amacıyla Fransa'ya gittiği zaman, Fransız basınına yazarı belli olmayan yazılar yerleştirerek düşmanı aleyhinde örtülü propaganda girişimleri başlatmıştır. Buna karşılık olarak Paris'teki İngiltere Büyükelçisi Lord Stormont'da örtülü propaganda faaliyetlerine başlamış ancak Franklin, özellikle ahlaki değerleri kolayca hiçe sayabildiği için bu propaganda savaşından galip çıkmıştır (Andrew, 2022: 320). Bu ve buna benzer faaliyetlerinden dolayı 1997 yılında CIA, Benjamin Franklin'i ABD istihbaratının kurucu babası ilan etmiştir. Franklin, 21. Yüzyılda CIA'nın "algı yönetimi" dediği faaliyetlerde de büyük başarı göstermiş ve özellikle ABD-Fransa ilişkilerinde İngiltere aleyhinde birçok kararın alınmasına önayak olmuştur.

ABD'nin 1776'daki bağımsızlık ilanını takiben, George Washington istihbarat faaliyetlerini yalnızca taktiksel bir askeri gereklilik olarak değil, yeni kurulan devletin güvenlik mimarisinin kurucu bir unsuru olarak değerlendirmiştir. Washington'ın bu stratejik vizyonu, başkanlığı döneminde istihbaratın kurumsal ve mali açıdan tahkim edilmesi sürecinde somutlaşmıştır. Bu durumun en çarpıcı göstergesi, literatürde 'Gizli Hizmet Fonu' veya resmî adıyla 'Contingent Fund of Foreign Intercourse' olarak bilinen mali bütçelerdeki artış trendidir. 1790 yılında 40.000 dolar seviyesinde olan dış istihbarat ödeneği, jeopolitik risk algısındaki değişime paralel olarak 1793 yılına gelindiğinde dramatik bir yükseliş kaydetmiştir. Söz konusu dönemde federal bütçenin yaklaşık %12'sine tekabül eden 1 milyon dolarlık bu kaynak aktarımı, erken dönem Amerikan 'Büyük Stratejisi'nde (Grand Strategy) istihbaratın

ve örtülü faaliyetlerin ne denli merkezi bir konuma sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir (Andrew, 2022: 335).

1.7. Endüstriyel Devrim ve Teknolojik Kırılma: Telgrafın İcadı (1850'ler)

Amerikan Bağımsızlık Savaşı sonrası dönemde istihbarat disiplinini etkileyen en köklü yapısal dönüşüm, Sanayi Devrimi'nin bir ürünü olan elektrikli telgrafın icadı ve yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. 1830'larda geliştirilen ve 19. yüzyılın ortalarında küresel bir ağa dönüşen bu teknoloji, istihbaratın iletim hızında mekân ve zaman kısıtlamalarını ortadan kaldıran ilk stratejik araçtır. Literatürde, matbaanın icadından sonraki en büyük iletişim devrimi olarak nitelendirilen telgraf; İngiltere'de Viktorya döneminde sivil kullanıma sunulmuş olsa da asıl etkisini askeri ve diplomatik haberleşmede göstermiştir. Bu teknoloji, merkez ile saha arasındaki 'Komuta ve Kontrol' döngüsünü haftalardan dakikalara indirerek, istihbaratın toplanma ve dağıtılma süreçlerinde modern anlamda bir paradigma değişimi yaratmıştır (Telegrams Online, 2023).

1854 yılında İngiltere ve Fransa ortak olarak Kırım'a harekât başlattığı zaman Kırım'daki haberlerin Londra'ya ulaşması beş gün sürmekteydi: Balaklava'dan Varna'ya buharlı gemilerle iki gün, ardından Bükreş'de bulunan telgraf ofisine at üstünde üç gün. 1854 yılının ortaları geçildikten sonra Fransızlar telgraf hatlarını Karadeniz sahili boyu uzatınca bu süre iki güne düşmüş, Nisan 1855'te İngiltere Kırım'dan Varna'ya su altı telgrafını döşedikten sonra ise haberlerin Londra'ya iletilmesi sadece birkaç saat sürmeye başlamıştır (Andrew, 2022: 429). Kendi anakarasından bu kadar uzak bir yerde sürdürdüğü savaşı bu kadar yakın bir şekilde takip eden bir devlet dünya tarihinde bu zamana kadar var olmamıştır.

Telgraf icadıyla istihbarat alanında bir devrim yaşanarak, elde edilen istihbaratın dolaşımı daha önce hiç olmadığı kadar hızlanmış ve günümüzde daha sık kullanılan sinyal istihbaratı kavramının temelleri bu sayede atılmıştır (Çıtak, 2015: 756). Bu durum çoğu zaman ülkelere olumlu katkı sağlasa da olumsuz etkileri de olmuştur. Çünkü telgraf sayesinde elde edilen bilgiler çok kolay bir

şekilde kamuoyunun ve gazetelerin ellerine geçmekteydi ve bu durum bazı durumlarda hayati bilgilerin düşman ülke tarafından kolayca açık kaynaklar yoluyla elde edilebilmesine olanak sağlamaktaydı. Bu dönemde ortaya çıkan savaş muhabirliği mesleğiyle bu durum birleşince ortaya serpilmiş birçok bilgi meydana gelmekteydi. Kırım savaşında, özellikle İngiliz komutanlar bu durumdan çok şikâyetçi olmuşlardır. Korgeneral Sir James Simpson: “Casuslarımız bize her türlü raporu para karşılığı ulaştırırken, düşman bilgi edinmek için asla çeyrek sterlin bile harcamıyor. İsteddiği her şeyi beş peni ödeyip Londra gazetelerinden öğreniyor” (Andrew, 2022: 433) diyerek adeta bu durumu özetlemiştir. Bilginin bu denli hızlı dolaşımı başka bir sorun da ortaya çıkarmıştır. İngiliz halkı savaş alanında meydana gelen olayları an ve an takip ettiği için siyasi otoriteye tepki göstermeye başlamış ve savaş karşıtlığı güçlenmeye başlamıştır. Hatta İngiltere Avam Kamarası’ndan bu sebeple güvenoyu alamayan Başbakan Lord Aberdeen 30 Ocak 1855 tarihinde istifa etmiş, o dönemin hükümet yetkilileri The Times gazetesini “hükümeti siz devirdiniz” diyerek itham etmişlerdir (Balcı, 2018: 359).

Telgraf teknolojisinin operasyonel güvenlik ve kriz yönetimi üzerindeki dönüştürücü etkisi, en somut haliyle 1857 Sepoy Ayaklanması sırasında İngiliz Sömürge Yönetimi tarafından tecrübe edilmiştir. Meerut’taki Bengal Ordusu’na mensup yerel birliklerin başlattığı isyan dalgasında; isyancı unsurların ilk hedef olarak telgraf hatlarını sabote etmeye yönelmesi, teknolojinin stratejik öneminin karşı tarafça da idrak edildiğini göstermektedir. Ancak hatlar kesilmeden hemen önce Delhi istasyonundan gönderilen son mesaj, modern terminolojide hayati bir 'Stratejik Erken Uyarı' işlevi görmüştür. Bu anlık istihbarat akışı, Pencap gibi kritik bölgelerdeki İngiliz komuta kademesine 'karar alma üstünlüğü' kazandırmış; henüz isyana katılmamış birliklerin önleyici bir hamleyle silahsızlandırılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu vaka, iletişim güvenliğinin, sayısal askeri güçten daha belirleyici bir çarpan etkisi yarattığını kanıtlayan tarihsel bir dönüm noktasıdır (Külünk, 2019:

149). Hatta bu olay üzerine Hindistan'da adli kurul üyesi sıfatıyla bulunan Robert Montgomery, "Hindistan'ı elektrikli telgraf kurtardı" diyerek, telgrafın askeri istihbaratta ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur (Andrew, 2022: 437).

Amerikan İç Savaşı (1861-1865), telgrafın lojistik bir araçtan çıkıp, modern 'Komuta-Kontrol' mimarisinin omurgasına dönüştüğü ilk konvansiyonel çatışma örneğidir. Dönemin ABD Başkanı Abraham Lincoln, Savaş Bakanlığı bünyesindeki telgraf ofisini fiili bir 'Harekât Merkezi' olarak kullanarak; sahadaki generaller üzerinde anlık sivil denetim kurmuş ve mikro-yönetim kapasitesine sahip ilk lider olmuştur. Birlik (Kuzey) ve Konfederasyon (Güney) güçleri arasındaki istihbarat mücadelesi, büyük ölçüde hat güvenliği ve sinyal istihbaratı (SIGINT) ekseninde seyretmiştir. Ancak bu dönemin asıl inovasyonu; hatların pasif olarak dinlenmesinin ötesinde, terminallerin fiziksel olarak ele geçirilerek manipüle edilmesidir. Düşman komuta kademesine sahte emirlerin iletilmesi suretiyle icra edilen bu 'Aldatma Operasyonları', modern literatürdeki 'Elektronik Manipülasyon' ve 'Enformasyon Harbi'nin erken dönem tarihsel köklerini oluşturmaktadır (Reid, 2011: 91).

Telgrafın sağladığı iletişim devrimini takiben, 1861 yılı istihbarat toplama yöntemlerinde dikey bir boyutun kazanıldığı; karasal sınırlılıkların aşılarak 'Hava İstihbaratı'nın doğduğu tarihsel bir kırılma noktasıdır. Thaddeus S. C. Lowe tarafından gerçekleştirilen ve yaklaşık 150 metre irtifadaki bir balondan Başkan Lincoln'e telgraf çekilmesini içeren bu deney, modern istihbarat mimarisi için üç kurucu parametreyi tanımlamıştır. İlk olarak, pasif gözetlemenin ötesine geçilerek, sahadan merkeze 'gerçek zamanlı' veri akışı sağlanmış; bu durum günümüzdeki Görüntü İstihbaratı (IMINT) ve GEOINT disiplinlerinin operasyonel öncülünü oluşturmuştur. İkinci olarak, hava platformu ile yer istasyonu arasında kurulan bu elektronik veri bağı, istihbaratın iletim süresini minimize etmiştir. Son olarak, sahadaki taktiksel gözlemcinin doğrudan en üst siyasi karar alıcıya (Devlet Başkanı) erişebilmesi, sivil-asker ilişkileri ve kriz anında komuta zincirinin işleyişi açısından devrimsel bir emsal

teşkil etmiştir (National Geospatial Intelligence Agency, 2023). Lincoln'un sağladığı güçlü siyasi destek ve vizyon doğrultusunda, Ağustos 1861'de 'Birlik Ordusu Balon Kolordusu' (Union Army Balloon Corps) teşkil edilerek, Görüntü İstihbaratı (IMINT) tarihindeki ilk resmi askeri yapılanma hayata geçirilmiştir. Ancak bu öncü girişim, teorik potansiyelini sahaya yansıtma noktasında ciddi operasyonel kısıtlarla karşılaşmıştır. Birliğin lağvedilmesine giden süreçte; Thaddeus Lowe'un yönetsel harcamalarına yönelik artan bürokratik eleştiriler ve sahra komutanlarının 'Maliyet-Etkinlik' temelli itirazları etkili olmuştur. Yine de başarısızlığın temel belirleyicisi teknik ve lojistik yetersizliklerdir. Özellikle hidrojen gazı jeneratörlerinin ve destek konvoylarının yarattığı ağır lojistik yük (logistical footprint), birliğin taktiksel mobilitesini (tactical mobility) felce uğratmış; cephe hatlarının dinamik değişim hızına ayak uyduramayan bu hantal yapı, operasyonel değerini yitirerek tarihe karışmıştır (American Battlefield Trust, 2023).

Görüntü istihbaratından gerekli etkinin alınmamasının ardından, sinyal istihbaratı verileri elde etmek, depolamak ve yorumlamak amacıyla sistemli teşkilatlar kurulmaya çalışılmıştır. Günümüzde yer alan Amerikan Kara Kuvvetleri Askeri İstihbarat Şubesi'nin öncülü olan Askeri Bilgi Dairesi 1863 yılında kurulmuş ve Amerika'nın ilk profesyonel istihbarat teşkilatı olmuştur. Bu teşkilatın geçmiş dönemdeki teşkilatlardan en büyük farkı istihbarat toplamanın yanında profesyonel olarak istihbarat analizi yapmak ve merkez teşkilatın altında alt istihbarat birimleri oluşturmaktır (Andrew, 2022: 442). Bu kuruma benzer bir kurum İngiltere'de de ortaya çıkmıştır. Daha önce klasik istihbarat toplama birimi olan T&S teşkilatı, Intelligence Branch (IB) teşkilatına dönüşerek görev tanımları güçlendirilmiş ve hatta elde edilen istihbarat bilgileri ışığında savaş planlaması yapmaktan sorumlu olmuştur (Wikipedia, 2023).

1880'li yıllara gelindiğinde küresel telgraf ağlarının konsolidasyonu, diplomatik muhaberatı şifreli iletişimin hâkim paradigma haline gelmesini sağlamıştır. Bu teknolojik dönüşüm, istihbarat disiplini içinde operasyonel odak noktasının yer değiştirdiği

yapısal bir kırılmaya işaret eder. Klasik dönemde temel istihbarat sorunu, kurye takibi ve mesajın fiziksel olarak 'ele geçirilmesi' iken; telgraf hatlarına erişimin görece kolaylığı, asıl mücadeleyi mesajın içeriğinin anlaşılmasına, yani 'Deşifre' (Decryption) sahasına taşımıştır. Devletler, telgrafın sağladığı hız ve koordinasyon avantajından feragat etmek yerine; İletişim Güvenliği protokollerini güçlendirerek daha karmaşık şifreleme algoritmaları geliştirme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda, 9. yüzyılda El-Kindi tarafından teorik çerçevesi çizilen kriptanaliz disiplini; yaklaşık bin yıl sonra teorik bir uğraş olmaktan çıkıp, uluslararası güç mücadelesinin ve modern istihbaratın merkezi sütunu olarak yeniden tanımlanmıştır.

1.8. Birinci Dünya Savaşı Dönemi: Sinyal ve Görüntü İstihbaratının Entegrasyonu

19. yüzyılın ikinci yarısında küresel istihbarat mimarisi, büyük ölçüde fiziksel altyapı gerektiren kablolu telgraf ağlarına bağımlı kalmıştır. Ancak 1896 yılında Guglielmo Marconi'nin patentini aldığı 'Telsiz Telgraf' teknolojisi (Karaca, 2023), bu jeo-uzamsal bağımlılığı ortadan kaldıran devrimsel bir kırılma noktasıdır. Telsiz teknolojisi, istihbarat verisinin iletimini sabit hatların (kabloların) coğrafi sınırlılığından kurtarmış; özellikle deniz harp sahasında (naval warfare) ve hareketli birlikler arasında kesintisiz veri akışına imkân tanımıştır. Bu inovasyon, istihbaratın toplanma ve iletilme metodolojisinde 'statik' dönemden 'mobil' döneme geçişin ve modern Sinyal İstihbaratı'nın (SIGINT) atmosferik yayılımının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Telsizin, telgrafa göre daha çok tercih edilmesinin en temel sebebi kablolara ihtiyaç duyulmadan, radyo sinyalleri aracılığıyla iletişime olanak sağlaması olmuştur (Kavsıracı & Demirbaş, 2020: 50). Telsizin icadıyla birlikte, daha önceden telgraf mesajlarını şifreleme ve çözme faaliyetlerine ağırlık veren ülkeler artık telsiz mesajlarını şifreleme ve çözme faaliyetlerine öncelik vermeye başlamıştır (Kavsıracı & Demirbaş, 2020: 61). Yani sinyal istihbaratının merkezine telgraf değil, telsiz yerleştirilmiştir. Fakat savaş boyunca telgraf üzerinden sinyal istihbaratı sağlama faaliyetinden de tam olarak vazgeçilmemiştir.

Bunun en bariz örneği, St. Petersburg'daki "Karanlık Oda"nın 1916 yılında Rusya'nın müttefik ve düşmanlarının şifrelerini kırdıkları için şifre kırıcılara verilen mükâfatlardır: İran ve Fransız telgraf şifrelerindeki başarısı için Ernst Fetterlein'e 2,400 ruble, İngiliz ve Yunan telgraf şifrelerindeki başarısı için Ziegler'e 2,300 ruble (Andrew, 2022: 533). Buradaki Rusya örneğinde bir de şu durumun vurgulanması gerekmektedir; Rusya yalnızca düşmanları hakkında değil, müttefikleri hakkında da istihbarat elde etmeye çalışmaktadır. Bu durum 21. Yüzyıldan 1 asır önce bile istihbaratın sığ düşünülmediğini ve düşünülmemesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

I. Dünya Savaşı, istihbarat doktrininde 'üçüncü boyutun' (hava sahası) kalıcı olarak operasyonel planlamaya entegre edildiği tarihsel dönemektir. Amerikan İç Savaşı'ndaki statik balon denemelerinin aksine, içten yanmalı motor teknolojisiyle donatılmış sabit kanatlı uçaklar, 'Hava Keşif' kabiliyetini dinamik ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmuştur. Bu dönemde asıl devrim; Görüntü İstihbaratı'nın (IMINT) sağladığı görsel verilerin, telsiz teknolojisiyle eşzamanlı olarak yer istasyonlarına iletilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu teknolojik sinerji, özellikle cephe hattındaki düşman mevzilerinin tespiti ve 'topçu atış tanzimi' süreçlerinde savaşın 'belirsizlik sisini' dağıtmış; istihbaratı stratejik bir destek unsuru olmaktan çıkarıp, muharebe sahasının belirleyici bir kuvvet çarpanına dönüştürmüştür (Karasoy, 2022: 228). Savaşın ilerleyen yıllarında fotoğraflılık tekniklerinin gelişmesiyle de görüntü istihbaratı çok daha önem kazanmıştır (Karasoy, 2022: 228-229).

Telsiz teknolojisinin operasyonel mimariye entegrasyonu, deniz harp sahasındaki en temel fiziksel kısıtlılık olan 'Görüş Hattı' ve ufuk çizgisi bariyerini ortadan kaldırarak, deniz istihbaratında bir paradigma değişimi yaratmıştır. Telsiz öncesi dönemde 'Görsel İstihbarat'a (VISINT) bağımlı olan donanmalar için denizler, devasa bir istihbarat boşluğu niteliğindeydi. Tarihsel kayıtlar incelendiğinde; 17. ve 18. yüzyıllarda deniz hakimiyetini elinde bulunduran İngiliz Kraliyet Donanması'nın dahi, operasyonel

zamanının büyük kısmını fiili çatışmadan ziyade, 'arama ve tespit' faaliyetlerine harcadığı görülmektedir. Stratejik hedefi saptamanın imkansızlığına dayalı bu belirsizlik ortamı, telsiz teknolojisinin sağladığı uzun menzilli sinyal istihbaratı yeteneği ile aşılmış; böylece 'körlemesine arama' doktrini yerini 'Stratejik Durumsal Farkındalık' kavramına bırakmıştır (Andrew, 2022: 543). İngiltere 4 Ağustos 1914 tarihinde kablo döşeme gemisi olan "Telconia" aracılığıyla Almanya'nın denizaşırı telgraf hatlarına saldırmaya başlamış, bu sebeple de Almanya, telgrafa göre yakalanması daha kolay olan telsiz mesajlarını kullanmaya başlamıştır (Dbpedia, 2023). Kablosuz iletişim ağlarının genişlemesiyle birlikte, İngiliz Kraliyet Donanması'nın elde ettiği ham sinyal verilerinde üstel bir artış yaşanmıştır. Bu enformasyon yüklemesini işlenebilir istihbarata dönüştürme gereksinimi, kriptanaliz faaliyetlerinin profesyonelleşmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, İngiliz Deniz Kuvvetleri İstihbarat Dairesi bünyesinde kurulan ve istihbarat tarihinde efsanevi bir statüye sahip olan 'Room 40', modern kod kırma bürokrasisinin prototipi olarak teşkilatlandırılmıştır. Dönemin klasik askeri personelinden ziyade; dilbilimciler, matematikçiler ve tarihçilerden oluşan sivil ve entelektüel sermayenin bu birimde istihdam edilmesi, istihbarat analizi yeteneğini geliştirmiş ve Sinyal İstihbaratı'nın kurumsal bir bilim dalı olarak yapılanmasında belirleyici bir rol oynamıştır (Beach & Bruce, 2022: 6).

Birinci Dünya Savaşı devam ederken istihbarat yöntemlerinde yaşanan bir diğer gelişme sabotaj faaliyetlerinin sıklıkla kullanılması olmuştur. Özellikle bu dönemde TNT ve Dinamit teknolojisinin gelişmesi sabotaj faaliyetlerinin tercih edilebilirliğini arttırmıştır. Hatta Kasım 1914 yılında Alman askeri istihbaratı tarafından "Sektion P" adıyla bir sabotaj teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilat, sabotaj faaliyetlerini örtülü operasyon şeklinde gerçekleştirmiştir (Intelligence, 2023).

1915 yılında deniz istihbaratına katkı sağlayan bir araç daha icat edilmiştir. Bu icat “hidrofon”, yani su altı akustik dinleme aygıtıdır. Hidrofon, günümüzde radar olarak adlandırılan sistemin, denizaltılarda kullanılan bir versiyonudur (National Ocean Service, 2022). Hidrofonu ilk olarak İngiltere kullanmış ve bu teknolojiyi telsiz teknolojisiyle birleştirerek deniz istihbaratı açısından Almanya'ya karşı önemli bir avantaj elde etmiştir (Andrew, 2022: 582).

I. Dünya Savaşı'nın son evresinde, savaşan tarafların istihbarat envanterlerinde teknolojik bir doygunluk ve denge durumu gözlemlenmiştir. Bu konjonktürde devletler, radikal inovasyon arayışlarından ziyade; mevcut kapasitenin optimizasyonuna ve müttefikler arası 'İstihbarat İrtibatı'na odaklanan bir strateji benimsemiştir. Bu dönemin en belirleyici gelişmesi, modern istihbarat tarihine damgasını vuracak olan Anglo-Amerikan işbirliğinin kurumsal temellerinin atılmasıdır. İngiliz Gizli İstihbarat Servisi'nin (MI1c) ABD'deki tepe yöneticisi Sir William Wiseman'ın Mart 1918 tarihli raporları; işbirliğinin sadece askeri kanatla sınırlı kalmayıp, ABD güvenlik mimarisinin tüm katmanlarına nüfuz ettiğini belgelemektedir. Wiseman'ın kurduğu koordinasyon ağı; Askeri ve Donanma İstihbaratı gibi konvansiyonel birimlerin yanı sıra; Gizli Servis, Gümrük Muhafaza, New York Emniyeti ve hatta yarı-resmi bir yapı olan 'Amerikan Koruyucu Birliği' gibi iç güvenlik aktörlerini de kapsayan bütüncül bir istihbarat paylaşım rejimine dönüşmüştür (Andrew, 2022: 605).

I. Dünya Savaşı'nın son evresinde istihbarat disiplini, salt bilgi toplama fonksiyonunu aşarak; hedef ülkenin iç dinamiklerini manipüle etmeyi amaçlayan 'Siyasal Harp' ve 'Örtülü Operasyon' boyutunda stratejik bir derinlik kazanmıştır. Bu doktrinin en çarpıcı tarihsel uygulaması, Alman İmparatorluğu'nun Vladimir Lenin'i sürgünden alıp, literatürde 'mühürlü tren' olarak bilinen gizli bir lojistik operasyonla Baltık hattı üzerinden Rusya'ya sevk etmesidir (Widmer, 2017). Alman Genelkurmayı'nın bu hamlesi, basit bir müttefik arayışından ziyade; devrimci muhalefeti bir 'biyolojik silah'

gibi kullanarak Çarlık Rusya'sını istikrarsızlaştırma ve Doğu Cephesi'ni savaştan düşürme hedefine paralel olarak, hesaplı bir rejim değişikliği girişimidir. Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Rusya'nın savaştan çekilmesiyle sonuçlanan bu süreç; devlet destekli örtülü müdahalelerin, konvansiyonel orduların yapamadığını yaparak jeopolitik denklemi değiştirebilecek asimetrik bir güce sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

1.9. İki Savaş Arası Dönem: İstihbaratın Politize Edilmesi Sorunu

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte küresel istihbarat bürokrasisi radikal bir küçülme sürecine girmiştir. Bu kurumsal daralmanın temelinde; dönemin uluslararası ilişkiler disiplinine hâkim olan 'Wilsoncı İdealizm' akımı ve 'Savaşları Bitiren Savaş' retoriğinin yarattığı güvenlik iyimserliği yatmaktadır. Ancak ideolojik faktörlerin ötesinde, savaş sonrası ekonomilerin içine girdiği mali krizler, istihbarat ödeneklerinde dramatik kesintileri zorunlu kılmıştır. Bu durumun ampirik verileri özellikle ABD örneğinde çarpıcıdır; savaşın zirve noktasında ABD Askeri İstihbarat Bölümü (MID) personel sayısı 1441 iken, 1922 yılına gelindiğinde bu rakam 90'a düşerek %90'ın üzerinde bir kapasite kaybı yaşanmıştır. Benzer bir 'operasyonel körleşme', İngiliz Gizli İstihbarat Servisi yapılanmasında da gözlemlenmiş; kurumun dış istasyonları bütçe kesintileri nedeniyle kapatılmış veya operasyonel kabiliyeti sınırlı 'tek kişilik' temsilciliklere indirgenmiştir (Andrew, 2022: 613). Küçülen istihbarat örgütlerinin tek istisnası SSCB olmuştur. Çünkü Bolşevikler, Menşevikler karşısında başarı kazandıktan sonra bu başarıyı perçinlemek için ülke içinde yoğun istihbarat faaliyeti yürütme ihtiyacı hissetmişlerdir (Şensoy, 2019).

İki savaş arası dönemde istihbarat, 'arka kanal' diplomasisinden çıkarak, devletlerin dış politika enstrümanları arasında daha görünür ve zorlayıcı bir araç haline gelmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği (SSCB), 'Aktif Önlemler' doktrini kapsamında; Komintern ağları üzerinden hedef ülkelerdeki siyasi istikrarsızlığı körüklemek ve nüfuz alanını genişletmek için istihbaratı agresif bir dış politika

silahı olarak kullanmıştır. Bu duruma karşı geliştirilen reaksiyoner stratejilerin en çarpıcı örneği, 1927 yılında İngiltere'de yaşanan ve literatüre 'ARCOS Olayı' olarak geçen diplomatik krizdir. Başbakan Stanley Baldwin liderliğindeki hükümet, Sovyetlerin yıkıcı faaliyetlerini ifşa etmek ve politik meşruiyet devşirmek amacıyla, elde edilen gizli sinyal istihbaratı verilerini parlamentoda kamuoyuyla paylaşma yoluna gitmiştir. Hükümetin bu hamlesi, kısa vadede bir güç gösterisi ve 'caydırıcılık' amacı taşısa da; istihbarat bürokrasisi tarafından kaynak ve yöntem güvenliğini geri dönülemez şekilde ihlal ettiği gerekçesiyle sert eleştirilere maruz kalmıştır. Nitekim bu ifşaat, karşı tarafın (Sovyetler) şifrelerinin kırıldığını fark etmesine ve kript sistemlerini değiştirerek İngiliz istihbaratının bilgi akışının uzun süre kesilmesine neden olmuştur (Encyclopedia, 2023). Baldwin Hükümeti'nin gerçekleştirdiği bu ifşaat, istihbaratın en temel prensibi olan 'yöntem gizliliğini' ihlal etmiş ve İngiliz istihbaratına yönelik eleştirilerin odak noktası olmuştur. Nitekim bu stratejik hata, Sovyetler Birliği tarafında bir uyanışa sebep olarak kriptografik altyapının baştan aşağı revize edilmesini tetiklemektedir. Sovyetler, diplomatik haberleşmelerinde; bilgi teorisinde 'kırılması matematiksel olarak imkânsız' kabul edilen 'Tek Kullanımlık Şerit' sistemini benimsemiştir. Bu teknik dönüşümün İngiltere'ye maliyeti ağır olmuş; 1927'den II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılına kadar İngiliz Sinyal İstihbaratı, üst düzey Sovyet diplomatik trafiğine karşı tam bir 'İstihbarat Körlüğü' yaşamıştır. Benzer bir stratejik ifşaat hatası, Mart 1932'de Sovyetler Birliği tarafından da tekrarlanmış; Japon şifrelerinin kırıldığı bilgisinin İzvestia gazetesi üzerinden duyurulması, Japonya'nın kod sistemlerini sertleştirmesiyle sonuçlanmıştır. Tarihsel süreçte tekrarlanan bu vakalar, istihbarat bürokrasisi ile siyasi karar alıcılar arasında yapısal bir güvensizlik paradoksu doğurmuştur. Öyle ki, bu dönemde yaşananlar İngiliz istihbaratının kurumsal hafızasında derin bir iz bırakmış; personel eğitim süreçlerinde siyasetçilerin boşboğazlığının ulusal güvenliğe maliyeti üzerine okutulan temel bir vaka analizi haline gelmiştir (Andrew, 2022: 625).

1.10. İkinci Dünya Savaşı Dönemi: Makineleşmiş Kriptanaliz

1930'ların sonuna yaklaşırken, uluslararası sisteme hâkim olan İdealizm ve Kolektif Güvenlik paradigması, revizyonist güçlerin yükselişiyle birlikte erozyona uğramış; 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle yerini sert bir Realpolitik mücadelesine bırakmıştır (Best, 2020: 214). İki savaş arası dönemde istihbarat servislerinin insan kaynağında (HUMINT) yaşanan dramatik küçülmeye tezat olarak; Sinyal İstihbaratı (SIGINT) ve kriptanaliz faaliyetleri, teknolojik ilerlemeye paralel bir ivmeyle operasyonel yoğunluğunu korumuştur. İnsan istihbaratının yarattığı boşluğu dolduran bu teknolojik süreklilik sayesinde; yaklaşan küresel çatışmanın emareleri stratejik erken uyarı göstergeleri olarak tespit edilebilmiştir. Bu sayede birçok devlet, yaklaşan savaşı önleyemese de; elde edilen veriler ışığında askeri seferberlik süreçlerini ve savunma konseptlerini, beklenen tehdidin boyutuna göre yeniden kalibre etme imkânı bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi ve esnasında, geçmiş dönemlerden ayrılan en önemli istihbarat yöntemi telsiz sinyallerini şifreleme çabaları ve bu çaba doğrultusunda şifreleme makinesi üretilmesi olmuştur. Bu makineler sayesinde sinyal istihbaratı konusunda ülkeler geçmişe göre görece daha güvenli haberleşme yapabilmişlerdir. Bu makinelerin o dönemde en çok ismi duyulanları ise Enigma ve PURPLE olmuştur (Andrew, 2022: 653). Ayrıca bu dönemde, iki savaş arası dönemdeki olumsuz tecrübelerden ders çıkarılarak istihbaratı açık etme faaliyetleri hemen hemen tamamen yok olmuş ve bu sayede rakip ülkelerin şifreli mesajlarının kalitesinin artırılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ülkeler istihbarat alanında bu konuda kendilerini güncellerken, istihbarat örgütlerinin tek bir çatı altında bulunmayıp dağınık halde bulunması bu dönemin başlıca sorunlarından biri olmuştur. Örneğin, ABD, Japonya'nın ENİGMA cihazından ürettiği şifreleri kırmış ve bu deşifre sistemine MAGİC ismini vermiştir, fakat ABD istihbarat toplama konusunda böyle bir başarıya imza atmış olsa da içinde yaşadığı ikilik (kara kuvvetleri-deniz kuvvetleri ayrımı) yüzünden,

elde edilen veriler iyi analiz edilememiş ve Pearl Harbour gibi tarihin en büyük hezimetlerinden birini yaşamasına neden olmuştur (Aldrich, 1992: 339). Pearl Harbour baskınından sonra, Pearl Harbour'daki ABD'li komutanın MAGIC deşifrelerine düzenli bir şekilde ulaşamadığı ortaya çıkmıştır (Aldrich, 1992: 342). Bu baskından sonra ABD hatasının farkına vararak istihbarat ikiliğine son vermiş ve istihbarat merkezi olarak Kara Kuvvetleri seçilmiştir.

Dönemin istihbarat alanındaki bir diğer teknolojik gelişmesi şifreleme cihazlarının deşifre edilebilmesi amacıyla üretilen Bombe ve Colossus cihazıdır. Bu her iki cihaz da Almanların şifreleme cihazı olan Enigma'nın çözülmesi amacıyla üretilmiştir. İlk olarak 1940 yılında Bombe cihazı üretilmiş ve Almanların çok sayıda konfigürasyon kombinasyonuna sahip dedikleri Enigma cihazı büyük oranda deşifre edilmiştir (Oğuz, 2022). Savaşın ilerleyen yıllarında Enigma cihazının geliştirilmesi üzerine dünyanın ilk elektronik bilgisayarı olan Colossus icat edilerek, kendi kendine şifrelenip açılan telsiz sinyallerini çözme konusunda büyük bir devrim yaşanmıştır. Savaşın sonunda 63 milyon yüksek kaliteli Alman şifresi 10 Colossus ve 550 personel tarafından çözülmüştür (The National Museum Of Computing, 2023).

1.11. Soğuk Savaş Dönemi: Teknik İstihbaratın Altın Çağı

II. Dünya Savaşı sonrası küresel jeopolitik, iki kutuplu bir yapıya evrilmiş; uluslararası sistem ABD ve SSCB'nin hegemonik liderliğinde şekillenen 'Soğuk Savaş' paradigması eksenine oturmuştur. Bu dönemde kriptografik teknolojilerdeki (şifreleme/deşifreleme) sofistikasyon, süper güçlerin birbirlerinin stratejik iletişimine sızmasını zorlaştırmış; bu durum istihbarat rekabetinin doğasını değiştirmiştir. Nükleer caydırıcılık nedeniyle doğrudan sıcak çatışmanın imkansızlığı, rekabeti merkezden çevreye taşımış; istihbarat servisleri mücadeleyi 'Vekalet Savaşları' üzerinden ve literatürde 'Üçüncü Dünya' olarak adlandırılan coğrafyalarda sürdürmüştür. ABD güvenlik mimarisinin bu yeni döneme cevabı, 26 Temmuz 1947 tarihli 'Ulusal Güvenlik Yasası' (National Security Act) ile kurulan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA)

olmuştur. Teşkilatın Soğuk Savaş pratiği incelendiğinde; misyonunun salt pasif bilgi toplama ile sınırlı kalmadığı görülür. Aksine, olayların akışını ulusal menfaatler doğrultusunda manipüle etmeyi amaçlayan örtülü operasyon doktrini, dönemin istihbarat anlayışının baskın karakteri haline gelmiştir (Andrew, 2022: 725). Bu örtülü faaliyetlerin iki büyük güç özelindeki amacı ise: ABD’de Komünist karşıtlarına destek, SSCB’de Batı karşıtlarına destek şeklinde kısaca özetlenebilir.

Soğuk Savaş döneminde istihbarat toplama teknikleri, teknolojik determinizm ekseninde iki büyük yapısal dönüşüm geçirmiştir. Bu devrimsel sürecin ilk aşaması; CIA’in stratejik keşif ihtiyaçları doğrultusunda 1954 yılında Lockheed Corporation’ın ‘Skunk Works’ birimi tarafından geliştirilen U-2 Dragon Lady yüksek irtifa keşif uçağının operasyonel hale gelmesidir. Dönemin Sovyet hava savunma füzelerinin erişim irtifasının üzerinde seyredebilen bu platform; dijital öncesi dönemin en gelişmiş yüksek çözünürlüklü panoramik kamera sistemleriyle donatılmıştır. U-2 programı, Demir Perde gerisindeki kapalı rejimlere yönelik Görüntü İstihbaratı kapasitesini taktik seviyeden stratejik seviyeye taşımıştır. Nitekim bu platformun sağladığı inkâr edilemez görsel kanıtlar; 1962 Küba Füze Krizi’nin yönetilmesinde ve sonraki dönemlerde Balkanlar’dan Afganistan’a uzanan kriz coğrafyalarında stratejik karar alma mekanizmalarının temel bilgi kaynağı olmuştur (Airforce, 2023). Tarihsel perspektiften bakıldığında; Amerikan İç Savaşı’ndaki ilkel balon denemeleriyle filizlenen ve Dünya Savaşları boyunca konvansiyonel hava platformlarıyla taktiksel bir yetenek kazanan hava istihbaratı disiplini, U-2 projesiyle birlikte yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Bu bağlamda U-2’nin geliştirilmesi, sadece bir teknoloji transferi değil; hava istihbaratının irtifa ve menzil kısıtlamalarından sıyrılarak küresel gözetleme kapasitesine eriştiği ve modern stratejik istihbarat döneminin resmen başladığı bir milat olarak değerlendirilmelidir.

İkinci büyük devrim ise casus uyduların uzaya fırlatılmasıyla gerçekleşmiştir. İlk casus uydu 12 Ağustos 1960 yılında ABD

tarafından fırlatılan CORONA'dır (National Reconnaissance Office, 2023). CORONA casus uydusu, uzaydan yere bakacak şekilde programlanarak, hedef bölgelerin fotoğrafını uzaydan çekmeye olanak sağlayan bir teknolojiye sahiptir. CORONA, SSCB'nin ne kadar hızlı uzun menzilli bombardıman uçakları ve balistik füzeler ürettiğini ve bunların nerelere konuşlandırıldığını tespit edip fotoğraflamak amacıyla tasarlanmıştır. İlerleyen dönemlerde de haritalama faaliyetlerinde kullanılarak görev tanımı genişletilmiştir (Mission And Spacecraft Library, 2021).

Hava ve uzay tabanlı keşif mimarisi, Soğuk Savaş boyunca ve sonrasında Görüntü İstihbaratı'nın ana omurgasını oluşturmuştur. ABD'nin bu alandaki teknolojik hegemonyası, Sovyetler Birliği'ni aradaki makası kapatmak ve stratejik pariteyi korumak adına agresif bir 'Bilimsel ve Teknik İstihbarat' doktrini geliştirmeye zorlamıştır. Moskova yönetimi, yüksek maliyetli ve uzun vadeli Ar-Ge süreçleri yerine; Batı menşeli kritik teknolojilerin istihbarat yoluyla edinilip 'ersine mühendislik yöntemiyle kopyalanması stratejisini benimsemiştir. Bu sistematik teknoloji transferinin Sovyet askeri-endüstriyel kompleksi üzerindeki hayati rolü, 1979 tarihli bir KGB iç yazışmasında çarpıcı bir şekilde itiraf edilmiştir. Söz konusu raporda; 'Sovyet savunma sanayi projelerinin %50'sinden fazlasının, ABD ve Batı blokundan elde edilen teknik istihbarat verilerine doğrudan bağımlı olduğu' belirtilerek, endüstriyel casusluğun Sovyet süper güç statüsü için ne denli varoluşsal bir nitelik taşıdığı vurgulanmıştır (Andrew, 2022: 742). Bu teknoloji istihbarat mücadelesi Soğuk Savaş boyunca iki büyük güç arasında karşılıklı olarak sürekli devam etmiştir.

Soğuk Savaş dönemindeki nükleer silahlanma yarışı ve uzay rekabeti, istihbarat anlayışında teknoloji odaklı yeni bir uzmanlık alanının doğuşunu zorunlu kılmıştır. Modern literatürde genellikle 'Yabancı Araç Sinyalleri İstihbaratı' (FISINT) şemsiyesi altında kategorize edilen ve spesifik olarak 'Telemetri İstihbaratı' (TELINT) olarak adlandırılan bu disiplin; Sinyal İstihbaratı'nın en sofistike formlarından biridir. TELINT'in operasyonel odağı; kıtalararası

balistik füzelerin (ICBM) ve uzay platformlarının test uçuşları sırasında, sistemin sağlık durumu ve performans verilerini yer kontrol istasyonlarına ileten telemetri sinyallerinin ele geçirilmesi ve deşifre edilmesidir. Bu yolla elde edilen teknik veriler; düşman silah sistemlerinin menzil, faydalı yük kapasitesi ve güdüm hassasiyeti gibi kritik parametrelerinin analiz edilmesini sağlamış; özellikle stratejik silahların sınırlandırılması anlaşmalarının (SALT) ihlal edilip edilmediğinin doğrulanması sürecinde vazgeçilmez bir denetim mekanizması işlevi görmüştür (Çıtak, 2015: 763).

2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNÜŞÜM VE 21. YÜZYIL

1991 yılının son aylarında SSCB büyük oranda dağılmış ve bu büyük olay uluslararası güvenliğe ve dolayısıyla istihbarata yönelik yeni bir bakış açısı geliştirmeyi zorunlu hale getirmiştir. Güvenlik kavramının değişmesine neden olan en önemli etkenler, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme sürecinin hız kazanması olmuştur (Bakan & Şahin, 2018: 138). Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni nesil tehditler, soğuk savaş dönemindeki anlayışla çözülemeyecek kadar karmaşık bir nitelik almıştır. Bu sebeple de yeni tehditlerle mücadele için yeni araç ve yöntemlerin devreye sokulması zorunlu bir hal almıştır. Yani Soğuk Savaş sonrası dönemde tehditlerin, muhatapların, aktörlerin ve yöntemlerin belirsizliği birtakım kaygılar ortaya çıkarmış ve bu kaygıların çözümü için zorunlu adımlar atılması gerekmiştir.

Soğuk Savaş dönemi boyunca istihbarat alanını domine eden her iki güç de gerçekleştirdiği istihbarat faaliyetlerinin en temel amacını rakip devlete karşı avantaj sağlamak olarak görmüştür. Ancak SSCB'nin dağılıp, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle hem bu temel amaç değişmiş hem de sisteme birçok aktör dahil olmaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde “savaş” denildiği zaman ABD'nin aklına SSCB, SSCB'nin aklına ABD gelirken, Soğuk Savaş sonrasında uyuşturucuyla savaş, terörizmle savaş gibi görece daha yeni kavramlar akla gelmeye başlamıştır (Karabulut, 2022: 193). Soğuk Savaş döneminde terör faaliyetleri, rakip devletin sabotaj faaliyetleri

olarak görülürken, yeni dönemde ağırlıklı olarak asimetrik tehditlerden gelen bir saldırı olarak görülmeye başlanmıştır. Soğuk Savaş döneminde yasadışı göç, organize suçlar ve etnik sorunlarla mücadele gibi konular güvenlik açısından ülkelerin önem atfettiği konular arasında en alt sıralarda yer alırken, yeni dönemde ülkelerin güvenlik politikaları açısından en önemli konular arasına girmiştir. Soğuk Savaş döneminde rakip ülkeye karşı avantaj sağlamak amacıyla silahlanma yarışına girilirken, yeni dönemde asimetrik tehditlere karşı silahsızlandırma amacı güdülmeye başlanmıştır (Karabulut, 2022: 195-210). Uluslararası güvenliğin dönüşmesine yol açan bütün bu gerekçeler bağlamında hem istihbarat kavramı hem istihbarat örgütleri hem istihbarat yöntemleri hem de istihbarat araçları bu dönüşüme ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Bunlardan yalnızca birini dönüştürmek ve yeni döneme uyarlamak yeterli olmamış, tüm yapı ve sistemlerin yeni döneme eşgüdümlü olarak adapte olması gerekmektedir.

2.1. Soğuk Savaş Sonrası İstihbarat

M.Ö. 1300'lerden M.S. 1990'lara kadar olan dönemde, istihbarat kavramı nedir, istihbarat hangi amaçla yapılır, istihbarat hangi yöntem ve araçlarla gerçekleştirilir gibi sorular dönemden döneme farklılık arz ederek günümüzde algıladığımız istihbaratın tarihsel perspektifini oluşturmuştur. "Düşmanını tanımadan savaşa girişme" gibi en temel birkaç argüman dışında, istihbarat birçok yönden değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler gerek istihbaratın amacı gerek yöntemi gerekse araçları açısından gerçekleşmiştir. 20. Yüzyıla kadar özellikle istihbarat toplamak amacıyla icat edilen sistemlerin gelişmesi oldukça yavaş olmuş, fakat özellikle iki dünya savaşının getirdiği zorunluluklar nedeniyle 20. Yüzyıldan itibaren istihbarat yöntem ve araçları daha önce hiç olmadığı hızda kendini geliştirmiştir. Ancak 20. Yüzyıl sonlarına kadar istihbarat araç ve yöntemleri konusunda birçok devrim niteliğinde yenilikler yaşanmış olsa da 21. Yüzyıl itibarıyla artık dönüşüm o kadar hızlanmıştır ki bir sene önce yapılan bir yenilik, bir sene sonraki yapılan yeniliğe ayak uyduramamaya başlamıştır (Williams, 2023). Yani bugün modern

sayılan bir kılıç, bir sene sonra yapılan yeni icat karşısında adeta bir dal parçası olarak görülmeye başlanmıştır.

21. yüzyıl öncesi istihbarat teknolojilerinin evrimi; telgraf, kripto cihazları (Enigma), hava platformları (U-2) ve uydular gibi platform odaklı ve nispeten tekil inovasyonlar üzerinden okunabilmektedir. Ancak 21. yüzyıl ve sonrası dönem, inovasyonun tek bir cihazdan ziyade; ağ merkezli, entegre ve çok katmanlı dijital ekosistemlere evrildiği yeni bir paradigmayı temsil eder. Bu bağlamda, modern istihbarat disiplindeki en köklü devrim; ARPANET gibi askeri kökenli ağ teknolojilerinin sivilleşmesi, ticarileşmesi ve küresel internet ağının yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm, bilginin toplanması ve dağıtılmasında geleneksel devlet tekeli kırıran 'Enformasyonun Demokratikleşmesi' sürecini başlatmış ve siber uzayı yeni bir istihbarat ve harekât sahası olarak tanımlamıştır (Ökten, 2023: 19).

II. Dünya Savaşı'nın kriptanalitik ihtiyaçları doğrultusunda Bletchley Park'ta geliştirilen ve dünyanın ilk programlanabilir elektronik bilgisayarı kabul edilen 'Colossus', istihbaratta dijital çağın teknolojik miladı niteliğindedir. Bu hesaplama gücünün zamanla evrilerek internet teknolojileriyle entegrasyonu, istihbarat disiplini 'Bilgi Devrimi' olarak adlandırılan yapısal kırılmayı tetiklemiştir. Sürecin 21. yüzyıldaki en belirleyici aşaması ise; bilgisayar teknolojilerinin mobilite kazanarak 'akıllı cihazlara' dönüşmesi ve Web 2.0 tabanlı sosyal medya platformlarının küresel yaygınlığıdır. Bireylerin salt veri tüketicisi olmaktan çıkıp veri üreticisi konumuna yükseldiği bu yeni enformasyon ekosistemi; geçmişte geleneksel toplama yöntemlerinin (HUMINT, SIGINT) yanında tamamlayıcı bir rol oynayan açık kaynak istihbaratını; modern istihbarat döngüsünün en hacimli veri kaynağı ve temel operasyonel mekanizması haline getirmiştir (Darıcılı, 2022). Bilgisayar ve internet teknolojisinde yaşanan gelişmeler ülkeler veya örgütler arasında istihbarat paylaşımını da kolaylaştırmış, iki ayrı devlet veya örgüt tek bir sisteme veri girişi yaparak ortak toplama mekanizmaları oluşturmaya başlamıştır. Böyle bir durum sayesinde,

2. Dünya Savaşı'nda ABD'de yaşanan ve Pearl Harbour gibi bir facia ile sonuçlanan Kara Kuvvetleri-Hava Kuvvetleri arasındaki kopuk istihbarat ilişkisi gibi durumlar azalmaya başlamıştır.

21. yüzyılın güvenlik ortamında, dijital veri havuzunun devlet kapasitesini aşacak boyuta ulaşması ve neoliberal kamu yönetimi anlayışının yaygınlaşması; istihbarat sektöründe özelleştirme ve dış kaynak kullanımı olgusunu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, literatürde 'Özel İstihbarat Şirketleri' olarak tanımlanan aktörlerin yükselişi, istihbaratın devlet tekelinden çıktığı yeni bir hibrit yapıya işaret etmektedir. Bu dönüşümün arkasındaki temel motivasyon sadece teknik uzmanlık ihtiyacı değildir. Demokratik rejimlerdeki siyasi karar alıcılar; kamuoyu baskısı ve parlamenter denetim mekanizmalarının getirdiği 'siyasi maliyetten' kaçınmak ve riskli operasyonlarda 'inkar edilebilirlik' imkanına sahip olmak amacıyla bu şirketleri stratejik birer aparat olarak kullanmaktadır. Günümüzde bu şirketler, özellikle Açık Kaynak İstihbaratı analizlerinde, ticari uydular aracılığıyla Görüntü İstihbaratı sağlanmasında ve siber güvenlik odaklı Sinyal İstihbaratı süreçlerinde devlet kurumlarının en kritik operasyonel partneri haline gelmiştir (Darıcı, 2021). Bu şirketlerin tercih edilmesinin en önemli nedeni ülkelerin siyasi iktidarlarının bulaşmak istemediği örtülü ve yasal olmayan operasyonlarda kullanılmasıdır. Hatta bu sebeple çoğu kişi ve kurum tarafından bu şirketler “kirli işler yapan şirketler” olarak adlandırılmaktadır. Bu şirketlerin gerçekleştirdiği faaliyetleri birkaç örnek üzerinden somutlaştırmak gerekirse: Booz Allen Hamilton adlı şirket Amerikan İstihbarat örgütlerine profesyonel insan kaynağı desteği sağlamaktadır. CSRA Inc. adlı şirket ABD hava kuvvetleri için küresel istihbarat platformlarını işletmekte ve birçok keşif, gözetleme faaliyeti gerçekleştirmektedir. CACI International adlı şirket ABD adına Afganistan ve Suriye'de ABD'ye yönelik terör faaliyeti gerçekleştirmeyi hedefleyen 1500 civarında teröristi tespit etmiştir (Yılmaz, 2018).

21. yüzyıla özgü bir diğer yenilik ise “Düşünce Kuruluşları”nın istihbarata katkı sağlamaya başlamasıdır. Açık kaynaklardan elde

edilen istihbarat bilgilerinin artmasıyla birlikte düşünce kuruluşları bu alana yönelik analiz faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. Bu analiz faaliyetini yürüten araştırmacıların profesyonelliği arttıkça karar alıcılara danışmanlık hizmeti sağlamaya başlamışlardır. Belirli konular etrafında elde ettikleri istihbarat bilgilerini stratejik bir şekilde derleyerek analiz eden birçok düşünce kuruluşu, 21. Yüzyılın ikinci on yılından itibaren git gide önem kazanarak, istihbarat olgusunun içine dâhil olmaya başlamışlardır. Örneğin Institute For The Study Of War adlı düşünce kuruluşu, dünyanın birçok bölgesinde meydana gelen savaş ve çatışmaları inceleyip analiz ederek ABD istihbaratına, dış istihbarat konusunda katkı sağlamaktadır (Institute For The Study Of War, 2023). Düşünce kuruluşlarının özel istihbarat şirketlerinden ayrılan en temel yanı ise çoğunlukla ücretsiz ve gönüllü olarak hizmet sağlamalarıdır. Örneğin Ankara merkezli Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) dünyanın altı bölgesi üzerine birçok konuda analiz çalışması yürütmektedir (Ankasam, 2023). Bu çalışmalar bazı durumlarda Türk dış politikası karar alıcıları tarafından dikkate alınarak politika belirleme aşamasında etkili olmakta ve ANKASAM bu gerçekleştirdiği analiz faaliyetlerini ücretsiz olarak yapmaktadır.

İstihbarat tarihinin evrimsel süreci incelendiğinde, 21. yüzyılda yapay zekâ teknolojilerinin entegrasyonu, geçmişteki tüm teknolojik kırılmaların ötesinde ontolojik bir dönüşüme işaret etmektedir. Otuz Yıl Savaşları gibi modern öncesi dönemlerde istihbarat döngüsünün en zorlu halkası, kısıtlı veriye ulaşmak, yani bilgi kıtlığı sorununu aşmaktı. Ancak günümüzün dijital ekosisteminde temel sorun; verinin yokluğu değil, insan bilişsel kapasitesini aşan büyük veri yığınları arasında stratejik anlamın kaybolması, yani 'enformasyon yüklemesidir'. İnsan zekasının bu devasa veri setlerini (özellikle sensör tabanlı SIGINT ve GEOINT verilerini) makul sürede işlemesi ve analiz etmesi imkânsız hale gelmiştir. Bu bağlamda yapay zekâ; sadece yardımcı bir araç olarak değil, veriyi işlenebilir istihbarata dönüştüren ve örüntüleri tanıyan temel bir analitik süzgeç olarak istihbarat mimarisinin merkezine yerleşmiştir. Sonuç olarak,

istihbarat disiplini; 'bilgi toplama' odaklı geleneksel yapısından sıyrılarak, algoritmik analiz odaklı veri-merkezli yeni bir evreye girmiş bulunmaktadır.

Yapay zekâ, jeouzamsal istihbarat konusunda yığın görüntü verisini işleme tabi tutar ve görüntüyü tanıma, kategorilendirme gibi işlemleri hızlı ve geniş kapsamlı bir şekilde yerine getirir. Sinyal istihbaratı konusunda da büyük sayılarda sinyalleri toplama, aralarından stratejik seçim yapma, seçilen sinyalleri yazıya dökme ve eğer yabancı bir dilde ise otomatik olarak istenen dile çevirme gibi görevleri yerine getirir. Tıpkı sinyal istihbaratında olduğu gibi açık kaynak istihbaratı konusunda da çok sayıda veriyi tarayarak aralarında istihbarat niteliği taşıyan verileri seçer ve bu bilgileri kategorilendirir (Yılmaz, 2023). Nihai tahlilde; yapay zekâ teknolojisinin modern istihbarat mimarisindeki stratejik işlevi, veri asimetrisi sorununu çözmektir. Devasa boyutlardaki ham veri setlerini, sınırlı sayıdaki analist ve karar alıcının tüketebileceği önceliklendirilmiş ve işlenebilir bir formata dönüştüren bu teknoloji; veriyi salt bir yığın olmaktan çıkarıp, stratejik karar üstünlüğü sağlayan kritik bir mekanizma olarak 21. yüzyıl istihbaratını yeniden tanımlamaktadır.

Henüz yapay zekadan beklenen hedeflere tam olarak ulaşılmış olunmasa da birçok ülke yapay zekâ hizmeti veren şirketlerle ortak çalışmaya başlamıştır. Bu şirketlerden en bilineni Palantir Technologies Inc'dir. 2021 yılında ABD ile 2022 yılında ise İngiltere (Karamandan, 2022) ile anlaşma imzalayan bu şirket, kendi tasarladığı yapay zekâ yazılımı ile telefon kayıtları, uydu görüntüleri, parmak izleri, sosyal medya bağlantıları vb. gibi sayısız alandan devasa boyuttaki veriyi toplayarak makine öğrenme yöntemleri vasıtasıyla istihbarat analiz uzmanlarına geniş çaplı veri üzerinden analiz sağlamalarına destek olmaktadır. Yapay zekâ alanında hizmet veren bir diğer şirket ise Orbital Insight'dir. Bu şirket hem ülkeler hem de özel kuruluşlara küresel çapta milyonlarca cihazdan topladığı drone ve uydu görüntülerini ve akıllı telefonların konumlarını toplayarak belirli bir düzen içerisinde

kategorileştirerek müşterilerine hizmet vermektedir (Orbital Insight, 2023). İstihbarat örgütleri bu şirketten, hedef bölgelerdeki bina, yol, uçak gibi nesnelerin niceliği ve niteliğini öğrenmek amacıyla yararlanmaktadırlar (Özdemir, 2022).

SONUÇ

İstihbarat faaliyetlerinin antik dönemden 21. yüzyılın dijital ekosistemine uzanan tarihsel serüveni incelendiğinde; bu disiplinin statik bir "haber alma" pratiği olmaktan çıkıp, teknolojik determinizm ekseninde sürekli evrilen dinamik bir bilgi işleme bilimine dönüştüğü görülmektedir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu tarihsel ve teorik analizler ışığında varılan temel sonuçlar ve değerlendirmeler aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir:

Birincisi; İstihbaratın operasyonel doğası, "platform odaklı" değişimlerden "ağ merkezli" dönüşümlere doğru yapısal bir evrim geçirmiştir. Antik çağlarda ve Orta Çağ'da istihbarat, insan faktörünün (HUMINT) fiziksel sınırlarına ve coğrafi kısıtlılıklara hapsolmuş taktiksel bir araçken; telgrafın icadıyla hız, telsizin icadıyla menzil, hava ve uzay platformlarının (U-2 ve Uydular) geliştirilmesiyle ise küresel kapsama yeteneği kazanmıştır. Teknolojideki her kırılma (Sanayi Devrimi, Elektronik Devrim, Dijital Devrim), istihbaratın sadece yöntemini değil, stratejik karar alma süreçlerindeki belirleyici rolünü de yeniden tanımlamıştır.

İkincisi; İstihbarat çalışmaları tarihsel süreçte "bilgi kıtlığı" paradigmasından "enformasyon yüklemesi" paradigmasına doğru keskin bir eksen kayması yaşamıştır. El-Kindi'nin kriptanaliz çalışmalarından I. Dünya Savaşı'ndaki Room 40 faaliyetlerine kadar temel sorun "veriye ulaşmak" iken; Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle günümüzde asıl yapılmak istenen "veriyi anlamlandırmak" olmuştur. Açık Kaynak İstihbaratı'nın (OSINT) yarattığı devasa veri havuzu, insan zekasının biyolojik sınırlarını zorlamış ve bu durum istihbarat analizinde yapay zekâ ve makine öğrenmesi teknolojilerini lüks bir araçtan ziyade ontolojik bir zorunluluk haline getirmiştir.

Üçüncüsü; İstihbaratın kurumsal mimarisi, devlet tekelinden çıkarak hibrit bir yapıya bürünmüştür. Roma İmparatorluğu'ndaki Frumentarii veya İngiliz Room 40 örneklerinde görüldüğü üzere yüzyıllarca devletin en mahrem ve tekeli alanı olan istihbarat; 21. yüzyılda neoliberal politikalar ve teknolojik uzmanlaşma gereği Özel İstihbarat Şirketleri ve düşünce kuruluşları ile paylaşılmaya başlanmıştır. Bu durum, istihbaratı sadece devletin bekası için değil, ticari ve sektörel çıkarlar için de kullanılan, denetimi ve etik sınırları muğlaklaşan yeni bir güvenlik alanına taşımıştır.

Dördüncüsü; İstihbaratın fonksiyonu, pasif bilgi toplamadan aktif müdahaleye doğru genişlemiştir. Çalışmada incelenen Alman İmparatorluğu'nun Lenin operasyonu veya CIA'in Soğuk Savaş dönemindeki rejim değişikliği girişimleri; istihbaratın sadece dünyayı anlama değil, aynı zamanda değiştirme (manipülasyon/örtülü operasyon) aracı olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bu bağlamda istihbarat, diplomasinin bittiği yerde başlayan sessiz bir savaş biçimi olarak uluslararası ilişkilerin asli unsuru haline gelmiştir.

Sonuç olarak; bu çalışma, istihbaratın tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümün sadece araçsal bir modernleşme olmadığını; epistemolojik bir kopuşla casusluk zanaatından, veri odaklı istihbarat disiplinine (intelligence discipline) geçiş olduğunu savunmaktadır. Geleceğin istihbarat mimarisi; insan sezgisi ile yapay zekanın analitik gücünü sentezleyebilen, veriyi sadece toplayan değil onu harekete geçirilebilir bilgiye dönüştürebilen aktörlerin hegemonyasında şekillenecektir.

Kaynakça

- 1001 Inventions (2023). House Of Wisdom, <https://www.1001inventions.com/house-of-wisdom/>, (Erişim Tarihi: 11.05.2023).
- About CS Telconia (2023). Dbpedia, https://dbpedia.org/page/CS_Telconia, (Erişim Tarihi:19.05.2023).
- Airforce (2023). U-2S/TU-2S, <https://www.af.mil/About-Us/Fact-Sheets/Display/Article/104560/u-2stu-2s/>, (Erişim Tarihi:01.06.2023).
- Aldrich, R. J. (1992). Conspiracy Or Confusion? Churchill Rosevelt And Pearl Harbour, *Intelligence And National Security*, 7(3), s.335-346.
- American Battlefield Trust (2023). Thaddeus Sobieski Constantine Lowe, <https://www.battlefields.org/learn/biographies/thaddeus-sobieski-constantine-low>, (Erişim Tarihi:20.05.2023).
- Andrew, C. (2022). Gizli Dünya, Kronik Yayınevi, İstanbul.
- ANKASAM (2023). Bölgeler, <https://www.ankasam.org/category/bolgeler/>, (Erişim Tarihi:01.06.2023).
- Armstrong İnstitute Of Biblical Archaeology (2023). The Amarna Letters: Proof İs İsrail's İnvasion of Canaan?, <https://armstronginstitute.org/881-the-amarna-letters-proof-of-israels-invasion-of-canaan>, (Erişim Tarihi: 08.05.2023).
- Aydın, M. (2015). Hz. İsa'ya Ne Oldu?. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(10), s.170-174.
- Bakan, S. & Şahin, S. (2018). Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler, *The Journal Of İnternational Lingual Social And Educational Sciences*, 4(2), s.135-152.
- Balcı, M. (2018). İngiliz Başbakan Gladstone'un Osmanlı Karşıtı Siyasetinin İngiliz Dış Politikasına Yansıması, *Siyasi Tarih Çalışmaları*, s.355-373.
- BBC News Türkçe (2022). New York'ta Bıçaklı Saldırıya Uğrayan Salman Ruşdi Kimdir, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn0yzn3en3eo>, (Erişim tarihi:16.05.2023).
- Beach, J. & Bruce, J. (2020). British Signals Intelligence İn The Trenches 1915-1918 Part 1, *Journal Of Intelligence History*, 19(1), s.1-23.
- Beach, J. (2007). Origins of the Special Intelligence Relationship? Anglo American Intelligence Co-Operation on the Western Front 1917-1918, *Intelligence and National Security*, 22(2), s.229-249.
- Best, A. (2020)., 20. Yüzyıl Uluslararası Tarihi, Siyasal Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- Britannica (2023). Amarna Letters, <https://www.britannica.com/topic/Amarna-Letters>, (Erişim Tarihi: 08.05.2023).

- CİA (2023a). Edward Bancroft Estimable Spy, <https://www.cia.gov/static/750b6cacc27ec291177e7f33e693727b/Edward-Bancroft-Estimable-Spy.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- CİA (2023b). Intelligence In The War İndepence , <https://www.cia.gov/static/Intelligence-in-the-War-of-Independence-web.pdf>, (Erişim Tarihi:14.05.2023).
- CİA (2023c). The Founding Fathers of American İntelligence, <https://www.cia.gov/static/4c28451b90165b446ac948e3dd47c972/The-Founding-Fathers-of-American-Intelligence-.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.05.2023).
- Çağlar, S. (2018). Beytül Hikme-10.Yüzyılda Bağdat'ta Bilginin Zirve Yaptığı Yer, Matematiksel, <https://www.matematiksel.org/bilginin-zirve-yaptigi-bir-kurum-beytul-hikmet-bilgelik-evi/>, (Erişim Tarihi:11.05.2023).
- Çıtak, E. (2015). Çağımızın Gerekliği Olarak Sinyal İstihbaratı, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(2), s.751-769.
- Darıcı, A. B. (2021). Özel İstihbarat Şirketleri:İstihbaratın Geleceği mi?, Gazete Pencere, <https://www.gazetepencere.com/ozel-istihbarat-sirketleri-istihbaratin-gelecegi-mi/#:~:text=Bu%20kapsamda%20Lockheed%20Martin%2C%20Northrop,ticari%20ili%20C5%9Fkileri%20oldu%20C4%9Fu%20iddialar%20B1%20var.,> (Erişim Tarihi:15.05.2023).
- Darıcı, A. B. (2022). İstihbaratın Değişen Yüzü, Kriter, <https://kriterdergi.com/dosya-turkiyede-ve-dunyada-istihbarat/istihbaratin-degisen-yuzu>, (Erişim Tarihi:15.05.2023).
- Eğilmez, S. & Kalkan, G. B. (2023). Yam (Post/Communication) Organization in Mongols, Turcology Research,77, 164-171.
- Ellmer, M. (2023). Frumentarii: The Secret Service Of Rome, Grey Dynamics, <https://greodynamics.com/frumentarii-the-secret-service-of-rome/>, (Erişim Tarihi:09.05.2023).
- Encyclopedia (2023). Curzon's Ultimatum, <https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Curzon%27s+Ultimatum>, (Erişim Tarihi:27.05.2023).
- Fikriyat (2019). Şifre Kıрма Geleneğinin Mucidi El-Kindi ve Kriptografi Teknikleri, <https://www.fikriyat.com/galeri/yasam/sifre-kirma-geleneginin-mucidi-el-kind-ve-kriptografi-teknikleri/3>, (Erişim Tarihi: 11.05.2023).
- Fikriyat (2023). İslam Devletlerinde İstihbarat Teşkilatları, <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/islam-devletlerinde-istihbarat-teskilati/3>, (Erişim Tarihi:11.05.2023).
- Gök, B., & Zeybek, M. (2023). Hâlid b. Velîd'in Savaş Taktikleri. Akademik Siyer Dergisi, (8), 67-86.

- Hocaoğlu, M. & Hocaoğlu, Ö. (2021). Kur-an Siyer İlişkisi Bağlamında Hz. Peygamberin Davete Başlaması ve Gizli Davet Döneminin Mahiyeti, Akademik Siyer Dergisi, 3, s.20-42.
- Imperium Romanum (2023). Haruspices Divination From Insides, <https://imperiumromanum.pl/en/curiosities/haruspices-divination-from-insides/>, (Erişim Tarihi:09.05.2023).
- Institute For The Study Of War (2023). Our Mission, <https://www.understandingwar.org/who-we-are>, (Erişim Tarihi:01.06.2023).
- Intelligence (2023). German Plotting And Early Strikes, <https://www.intelligence.gov/evolution-of-espionage/world-war-1/undeclared-war/german-plotting>, (23.05.2023).
- İslam Düşünce Atlası (2023). Posta Teşkilatı Berid, <https://islamdusunceatlası.org/posta-teskilati-berid/3643>, (Erişim Tarihi: 11.05.2023).
- Karabulut, B. (2022). Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek: Güvenlik, Barış Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- Karaca, E. (2023). Telsizin İcadı, Bilgihanem, <https://bilgihanem.com/telsizin-icadi-telsiz-nedir/>, (Erişim Tarihi:20.05.2023).
- Karamandan (2022). Palantir İngiliz Ordusuyla 75 milyon Sterlinlik anlaşma imzaladı, <https://www.karamandan.com/haber/13318901/palantir-ingiliz-ordusuyla-75-milyon-sterlinlik-anlasma-imzaladi>, (Erişim tarihi: 01.06.2023).
- Karasoy, H. A. (2022). Yeni Nesil Savaş ve Siber İstihbarat, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 11(1), s.223-240.
- Kavıracı, O. & Demirbaş, M. (2020). İstihbarat Faaliyetlerinin Devlet Güvenliği Açısından İncelenmesi, Anadolu Strateji Dergisi, s.49-64.
- Külünk, F. (2019). İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Yerli Birlikleri: Sepoy Ayaklanması, Tarih İncelemeleri Dergisi, 34(1), s.139-160.
- Mission And Spacecraft Library (2023). Corona, <https://web.archive.org/web/20070311081546/http://samadhi.jpl.nasa.gov/msl/Programs/corona.html>, (Erişim Tarihi:01.06.2023).
- National Geospatial Intelligence Agency (2023). Innovators And Leaders, https://www.nga.mil/innovators-leaders/Thaddeus_SC_Lowe.html, (Erişim Tarihi:20.05.2023).
- National Ocean Service (2023). What Is a Hydrophone, <https://oceanservice.noaa.gov/facts/hydrophone.html>, (Erişim Tarihi:23.05.2023).
- National Reconnaissance Office (2023). Corona Facts, <https://web.archive.org/web/20090729072619/http://www.nro.gov/corona/facts.html>, (Erişim Tarihi:01.06.2023).

- Oğuz, B. (2022) Enigma Makinesi Nedir, Mechtekno,
<https://mechtekno.com/enigma-makinesi-nasil-calisir/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2023).
- Orbital Insight (2023). Professional Services,
<https://orbitalinsight.com/support/services>, (Erişim Tarihi:01.06.2023).
- Ökten, T. (2023). 21'inci Yüzyılda Açık Kaynak İstihbaratı, İstihbarat Çalışmaları ve Araştırmalar Dergisi, 2(1), s.17-38.
- Özdemir, G. S. (2022). İstihbarat Teşkilatlarında Yapay Zeka, Kriter,
<https://kriterdergi.com/dosya-turkiyede-ve-dunyada-istihbarat/istihbarat-teskilatlarinda-yapay-zeka>, (Erişim Tarihi:01.06.2023).
- Reid, B. H. (2011). The American Civil War And The Strategy Of Attrition, The RUSI Journal, 156(3), s.88-95.
- Şensoy, V. (2019). Stratejik İstihbarat Alanında Rus Kültürü, TASAM,
https://tasam.org/Files/Icerik/File/Stratejik_%C4%B0stihbarat244_ihs_pdf_d85803d9-2847-4a15-82b5-fbd04dd46b0b.pdf, (Erişim tarihi:27.05.2023).
- Şulul, K. (2014). Hz. Peygamber Döneminde İstihbarat ve Karşı İstihbarat. Siyer Araştırmaları Dergisi.
- Telegrams Online (2023). The History Of The Telegram,
<https://www.telegramsonline.co.uk/history.asp>, (Erişim Tarihi: 15.05.2023).
- The National Museum Of Computing (2023). Colossus,
<https://www.tnmoc.org/colossus>, (Erişim Tarihi: 01.06.2023).
- The Washington Post (2014). Was Moses Real,
<https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/12/10/was-moses-real/>, (Erişim tarihi:08.05.2023).
- Tzu, S. (2019). Savaş Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Widmer, T. (2017). Lenin And The Russian Spark, The New Yorker,
<https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/lenin-and-the-russian-spark>, (Erişim Tarihi:24.05.2023).
- WIKİPEDIA (2023). British Intelligence Agencies,
https://en.wikipedia.org/wiki/British_intelligence_agencies#Origins, (Erişim Tarihi:19.05.2023).
- Williams, L. C. (2023). A Stronger Faster Intelligence Community Is Possible With AI, Government Executive,
<https://www.govexec.com/defense/2023/05/stronger-faster-intelligence-community-possible-ai/386405/>, (Erişim Tarihi:01.06.2023).
- Wordnik (2023). Frumentum,
<https://www.wordnik.com/words/frumentum>, (Erişim Tarihi: 08.05.2023).

- Yılmaz, S. (2018). Kirli İşler Ve Özel Askeri/İstihbarat Şirketleri, Anka Enstitüsü, <http://ankaenstitusu.com/kirli-isler-ve-ozel-askeriistihbarat-sirketleri/> , (16.05.2023).
- Yılmaz, S. (2023). İstihbaratta Devrim Zamanı, Anka Enstitüsü, <http://ankaenstitusu.com/istihbaratta-devrim-zamani/>, (Erişim tarihi:16.05.2023).

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanılmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacib, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğlu'nun Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).